

**Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”**

В. А. АДЗІНОЧАНКА

ЛЕКЦЫІ ПА РЭЛІГІЯЗНАЎСТВУ

**Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2015**

Тэма 1 АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РЭЛІГІІ

- 1.1. Азначэнне рэлігіі.
- 1.2. Структура рэлігіі.
- 1.3. Функцыі рэлігіі.
- 1.4. Тыпы рэлігіі.

1.1. Азначэнне рэлігіі

Зараз вядома каля 400 самых разнастайных азначэнняў рэлігіі. Умоўна іх можна падзяліць на тры групы ў адпаведнасці з трыма вылучанымі намі ў прадмове асноўнымі падыходамі да аналізу рэлігіі: тэалагічныя, філасофскія і навуковыя.

У азначэннях рэлігіі, якія даюцца з пункту погляду тэалогіі, яна тлумачыцца як узаемадзеянне чалавека са звышнатуральным, пры гэтым зыходзяць з рэальнай наяўнасці апошняга. Азначэнні, якія належаць да гэтай групы, у асноўным падобныя паміж сабой. Мы прывядзем тыя з іх, якія належаць вядомым тэалагам ХХ ст. Згодна з А. Мёнем, рэлігія – гэта “сіла, якая звязвае светлы, мост паміж створаным светам і Духам Боскім”, адпаведна Р. Гвардзіні – гэта “канкрэтныя ўзаемаадносіны канкрэтнага чалавека і жывога Бога”, па К. Ранеру – экзістэнцыяльная сувязь чалавека з жывым Богам, згодна з Э. Жыльсанам – асабовае стаўленне чалавека да трансцэндэнтнага, рэальнага і асабовага Абсалюта (Бога).

Для філасофскіх азначэнняў рэлігіі характэрна надзвычайная разнастайнасць. Кожны філосаф тлумачыць рэлігію з пункта погляду сваёй сістэмы, і таму зразумець сэнс гэтых тлумачэнняў можна, як правіла, толькі пасля знаёмства з агульнафіласофскімі поглядамі таго ці іншага мысліцеля. Згодна з Гегелем, рэлігія – гэта “абсалютная свядомасць суб’ектыўнага духу”; паводле І. Канта – гэта “сукупнасць маральных абавязкаў, успрынятых як загады Бога”; Л. Феембах вызначае яе як “апрадмечванне і праекцыю чалавечых (уласцівых чалавечаму роду) якасцяў у нейкі пазасвет”; Ф. Энгельс – як “фантастычнае адлюстраванне ў галовах людзей тых знешніх сіл, якія пануюць над імі ў іх штодзённым жыцці, – адлюстраванне, у якім зямныя сілы прымаюць форму па-зямных”; адпаведна А. Конту – гэта “культ чалавецтва”; па А. Бергсону – “вынік унутраных узрушэнняў і плод парыву любові, які накіраваны на ўсю рэчаіснасць”; З. Фрэйд бачыць у рэлігіі “калектыўны неўроз, які мае пачатак у бездапаможнасці чалавека перад знешнімі сіламі прыроды і ўнутранымі інстынктамі”.

У навуковых азначэннях рэлігія тлумачыцца як адна з формаў чалавечай дзейнасці. Пры гэтым даследчыкі імкнуцца не столькі прапанаваць сваю канцэпцыю рэлігіі, што характэрна для філасофскіх азначэнняў, колькі даць яе аб’ектыўную характарыстыку. Як правіла, навуковыя азначэнні рэлігіі з’яўляюцца абагульненнем папярэдніх даследаванняў канкрэтных вераванняў і культураў. Мы прывядзем азначэнні рэлігіі, дадзеныя некаторымі найбольш

вядомымі яе даследчыкамі. Згодна з Э. Дзюркгеймам, рэлігія – гэта “цэласная сістэма вераванняў і абрадаў, якія тычацца свяшчэнных рэчаў, гэта значыць, рэчаў асаблівых, забароненых, гэта сістэма такіх вераванняў і абрадаў, якія аб’ядноўваюць у адзіную маральную суполку, што называюць царквой, усіх тых, хто прызнае гэтыя вераванні і абрады”, адпаведна Э. Тэйлару – “вера ў духоўныя істоты”, Дж. Фрэзер вызначыў рэлігію як “уміласціўленне сіл, якія стаяць вышэй за чалавека, сіл, якія, як лічыцца, накіроўваюць і кантралююць ход прыродных з’яў і чалавечага жыцця”.

Такая разнастайнасць трактовак абумоўлена дзвюма асноўнымі прычынамі. Па-першае, гэта розніца ў метадалагічных устаноўках, якімі карысталіся даследчыкі. Кожны з іх разглядаў рэлігію са свайго пункта погляду – адсюль і розныя азначэнні. Па-другое, сама рэлігія з’яўляецца вельмі складаным феноменам. Вядома, што рэлігіі наогул няма, ёсць канкрэтныя рэлігіі. Больш таго, само паняцце “рэлігія” сфарміравалася ў межах еўрапейскай культуры і ў сучасным сваім значэнні яно тычыцца перш за ўсё хрысціянства. Тое, што мы называем рэлігіяй, у Кітаі называецца “чыао”, што значыць “навука”, у Індыі “дхарма” – “вучэнне”, у арабаў “дзін” – “абавязак” і г. д.

Сам тэрмін “рэлігія” даследчыкі звычайна выводзяць ад лацінскага дзеяслова “religare” – “звязваць, яднаць”. Ад яго паходзіць назоўнік “religio” – “святыня, набожнасць”. Старажытныя рымляне абазначалі гэтым словам усё тое, што было звязана з шанаваннем багоў. Найбольш распаўсюджанае ў хрысціянстве тлумачэнне этымалогіі слова “рэлігія” даў вядомы багаслоў IV–V стст. Аўрэлій Аўгустын. Ён разглядаў яе як “узнаўленне страчанай сувязі”. Трэба падкрэсліць спецыфічна хрысціянскі характар гэтага тлумачэння: лічыцца, што калісьці існавала непасрэдная сувязь чалавека з Богам, потым з-за грахоў людзей яна была разарвана, і ў рэлігійным акце чалавек спрабуе ўзнавіць гэтую сувязь. Але, напрыклад, у будызме такога паняцця страчанай сувязі няма; больш таго, у некаторых яго кірунках нават адмаўляецца рэальнае існаванне звышнатуральных істот, і таму зыходзячы з гэтага, чалавеку няма з кім узнаўляць сувязь. Спачатку рэлігіяй еўрапейцы называлі толькі хрысціянства, а для абазначэння іншых тыпаў вераванняў ужываўся тэрмін “язычніцтва”.

У далейшым паняцце “рэлігія” было ў палемічных мэтах пашырана і на нехрысціянскія вераванні, іх тлумачылі як “несапраўдныя” рэлігіі і гэтым адрознівалі ад хрысціянства. Толькі ў XIX ст. ў сувязі з геаграфічнымі адкрыццямі і знаёмствам еўрапейцаў з іншымі культурамі паняцце “рэлігія” стала ўжывацца ў яго сучасным сэнсе: для абазначэння адной з галін духоўнага жыцця разам з мараллю, навукай, філасофіяй, мастацтвам і г. д. У гэты ж час пачынае разгортвацца палеміка вакол пытання “Што такое рэлігія?”, якая працягваецца па сённяшні дзень, аб чым сведчыць разнастайнасць прыведзеных азначэнняў. Аднак у большасці іх можна вылучыць наступныя агульныя рысы рэлігіі: па-першае, яна характарызуецца як адна з формаў чалавечай дзейнасці і, па-другое, спецыфіка апошняй у тым, што яна грунтуецца на веры ў нейкія надпрыродныя, вышэйшыя сілы і

з'яўляецца яе вынікам. Зыходзячы з гэтага, дадзім азначэнне рэлігіі. Трэба падкрэсліць, што яно з'яўляецца адным з магчымых. Могучь існаваць і іншыя.

Рэлігія – гэта грамадска аформлены тып светаўспрымання і светаадчування, а таксама адпаведныя паводзіны і спецыфічныя дзеянні, якія грунтуюцца на веры ў звышнатуральнае.

1.2. Структура рэлігіі

Мы будзем разглядаць структуру рэлігіі, зыходзячы з яе азначэння. Як вынікае з яго, асновай рэлігіі, яе падмуркам, з'яўляецца вера ў звышнатуральнае. Перш за ўсё скажам, што такое звышнатуральнае. Звычайна пад ім маецца на ўвазе ўсё тое, што знаходзіцца па-за межамі прыроды (па-лацінску “прырода” – “natura”) у самым шырокім яе разуменні. Таму, напрыклад, разважанні накшталт “царкоўнікі сцвярджаюць, што Бог на небе, а нашы касманаўты паляцелі і ніякага Бога там не знайшлі – значыць Бога няма”, што прыводзіліся ў папулярнай навуковай літаратуры на пачатку 60-х гг., сведчылі аб неразуменні характару рэлігійных палажэнняў і былі раскрытыкаваны самімі савецкімі філосафамі-атэістамі. Бо ніколі хрысціянства (тут, безумоўна, крытыкавалася менавіта яно) не сцвярджала, што Бог – гэта нейкі стары з белай барадой, які сядзіць за хмарамі, і вакол яго анёлы лётаюць. Бог, згодна з хрысціянствам, – гэта звышнатуральная Асоба, якая знаходзіцца па-за межамі Сонечнай сістэмы, па-за межамі Сусвету, па-за межамі ўсяго прыроднага. І колькі б мы ні ляцелі ўверх, да Бога не даляцім, альбо колькі б ні капалі ўніз – да пекла не дакапаемся. Гэта сімвалічна кажуць, што Бог на небе, а пекла пад зямлёй.

Таму пры дапамозе дадзеных прыродазнаўчых навук нельга непасрэдна ні абвергнуць, ні пацвердзіць палажэнні рэлігіі, бо яна гаворыць аб звышнатуральных аб'ектах і з'явах, якія ўспрымаюцца пераважна праз веру.

Рэлігійная вера – гэта адкрытасць чалавека звышнатуральнаму, упэўненасць у яго рэальным існаванні і магчымасці кантакту з ім. Трэба падкрэсліць, што па сваёй сутнасці яна з'яўляецца не інтэлектуальным, але экзістэнцыяльным, жыццёвым, феноменам. Вернік не проста ўпэўнены, што ёсць нешта звышнатуральнае (напрыклад, хрысціянін упэўнены, што ёсць Бог), але ўсё ягонае жыццё накіравана на гэтае звышнатуральнае, адбываецца ў адпаведнасці з ім. Таму для верніка звышнатуральнае з'яўляецца святым – тым, што мае для яго найвялікшую каштоўнасць і на што ён абапіраецца ў сваіх паводзінах.

На падставе веры ў чалавека фарміруюцца розныя ўяўленні і ідэі аб звышнатуральным, а таксама пачуцці ў дачыненні да яго. Усё гэта складае *рэлігійную свядомасць*, якая мае дзве формы: суб'ектыўную і аб'ектыўную.

Суб'ектыўная рэлігійная свядомасць альбо рэлігійная псіхалогія – сукупнасць уяўленняў і пачуццяў, якімі карыстаюцца вернікі ў сваім штодзённым жыцці. Ступень яе складанасці і сістэматызаванасці залежыць ад рэлігійнай культуры людзей. Гэтая ступень можа быць як вельмі высокай,

напрыклад, у кіраўнікоў царквы і рэлігійных мысліцеляў, так і вельмі нізкай, напрыклад, у непісьменных людзей або дзяцей. Але, неабходна падкрэсліць, што складанасць і распрацаванасць рэлігійнай псіхалогіі не абавязкова з'яўляецца паказчыкам глыбіні веры. Вера можа быць глыбокай у вельмі простых людзей і наадварот.

У дачыненні да звышнатуральнага людзі могуць мець самыя розныя пачуцці: глыбокай пашаны; жаху; уласнай нечысціні перад тварам святыні; адчуванне прысутнасці сілы або асобы, якая адначасова любіць чалавека і судзіць яго; адчуванне адкінутасці або, наадварот, прызначанасці да выратавання; аблягчэння, звязанага з адчуваннем божага ўсёдаравання; адчуванне наяўнасці ў свеце нябачнага парадку або сілы, дзякуючы якой жыццё любога чалавека атрымлівае каштоўнасць і сэнс; пачуццё адзінства з вышэйшым і пераадолення эгацэнтрычнага “Я” і г. д. Такім чынам, рэлігійныя пачуцці могуць прыводзіць да самых розных спосабаў паводзін людзей.

Аб'ектыўная рэлігійная свядомасць або веравучэнне – гэта сістэма палажэнняў, пры дапамозе якой перадаецца змест дадзенай рэлігіі. У найбольш распаўсюджаных зараз рэлігіях, такіх як, напрыклад, хрысціянства і іслам, асноўнай крыніцай веравучэння з'яўляюцца свяшчэнныя кнігі (Біблія, Каран). На іх падставе фарміруецца сістэма дагматаў – богаадкрытых, а таму абсалютных ісцін, прыняцце якіх абавязкова для кожнага верніка. Для распрацоўкі веравучэння існуюць спецыяльна падрыхтаваныя людзі. У хрысціянстве яны называюцца багасловамі альбо тэолагамі (ад грэч. *theor* – бог, *logos* – слова, вучэнне). Трэба адзначыць, што тэолаг выказваецца не ад свайго імя, а ад імя рэлігійнай арганізацыі і можа быць пазбаўлены гэтага права ў выпадку разыходжання яго поглядаў з афіцыйнымі. Найбольш знакамітымі хрысціянскімі тэолагамі з'яўляюцца: Васіль Вялікі, Аўрэлій Аўгустын, Фама Аквінскі, Марцін Лютэр, Павел Фларэнскі, Карл Барт, Жак Марытэн і інш.

Вернікі упэўнены не толькі ў тым, што ёсць звышнатуральнае, але таксама і ў тым, што з ім можна ўступіць у кантакт. На гэтай падставе фарміруецца **рэлігійны культ** – сукупнасць сімвалічных дзеянняў, пры дапамозе якіх вернікі ўступаюць у кантакт са звышнатуральным. Культавае дзеянне з'яўляецца адказам чалавека на тое, што ён успрымае як звышнатуральнае. Формы гэтага адказу могуць быць самымі разнастайнымі: абрады, рытуалы, ахвярапрынашэнні, малітвы, танцы, медытацыя, рэлігійная музыка і спевы, пасты і г. д.

Трэба адзначыць, што любое культавае дзеянне з'яўляецца прайвай канкрэтнага веравання і мае рэлігійны сэнс толькі ў сувязі з ім. Так, напрыклад, у антычнай Грэцыі багі ўяўляліся, звычайна, у выглядзе чалавекападобных істот, і лічылася, што ім патрэбны ахвяры. Узаемадзеянне з багамі ажыццяўлялася па прынцыпе “я – табе, ты – мне”: лічылася, што, калі багам прыносіліся ахвяры, яны абавязаны былі выканаць просьбы людзей, калі ж гэтага не адбывалася – ім больш нічога не давалі. Таму асноўнай формай узаемадзеяння з багамі ў антычнасці было ахвярапрынашэнне. У хрысціянстве

ж ёсць адзіны ўсемагутны Бог, якому ад чалавека не патрэбны ніякія матэрыяльныя падарункі і якога можна толькі прасіць. Адсюль адной з асноўных формаў узаемадзеяння з Богам у хрысціянстве з'яўляецца малітва.

Калі чалавек робіць дзеянні, якія па знешнім выглядзе нагадваюць культавыя, але веры ў яго няма – гэта не будзе мець рэлігійнага сэнсу. Напрыклад, у хрысціян перад Пасхай ёсць Вялікі Пост, у ходзе якога нельга ўжываць некаторыя віды ежы. Для вернікаў гэта мае сэнс духоўнага і фізічнага ачышчэння і падрыхтоўкі да свята ўваскрэшэння Хрыста. Вучоныя паказалі, што абмежаванне ў ежы ў гэты перыяд (Вялікі Пост адбываецца ўвесну) карысна для здароўя – арганізм вызваляецца ад назапашаных за зіму шлакаў, і чалавек потым менш хварэе. Але калі чалавек не есць шмат, каб умацаваць сваё здароўе або захаваць фігуру, – гэта ўжо мае не рэлігійны, а чыста дыетычны сэнс.

Большасць культавых дзеянняў можа адбывацца як індывідуальна (калі іх выконвае адзін чалавек), так і калектыўна (калі ўдзельнічае некалькі людзей). Так, напрыклад, маліцца можна і сам-насам дома, і ў храме ў час набажэнства.

У працэсе культавых дзеянняў выкарыстоўваюцца разнастайныя рэчы: крыжы, іконы, спецыяльнае адзенне, будынкі, музычныя інструменты і г. д. Мэтай гэтага з'яўляецца мабілізацыя і адпаведнае афармленне рэлігійных пачуццяў. Ужо ўваходзячы ў культавы будынак, чалавек трапляе ў арганізаваную асаблівым чынам духоўную прастору, дзе яго ўвага канцэнтруецца на акрэсленых рэчах і дзеяннях. Сама будова храма, яго асвятленне і ўнутранае ўпрыгожанне ўздзейнічаюць на чалавека, выклікаючы ў яго адпаведныя эмоцыі. Напрыклад, каласальнасць старажытнаегіпецкіх храмаў унушала чалавеку пачуццё яго мізэрнасці перад багамі, накіраванасць уверх гатычных сабораў павінна была ўзняць душу да Усявышняга, прастата мячэцяў дапамагала сканцэнтравацца ў малітве. Пачуцці вернікаў умацоўваюцца пад уздзеяннем музыкі, урачыстасці і незвычайнасці адзення свяшчэннаслужыцеляў, багацця, або, наадварот, падкрэсленай прастаты культавых рэчаў.

Як правіла, у большасці рэлігій у выніку культавых дзеянняў умацоўваецца псіхіка іх удзельнікаў. Адбываецца трансфармацыя ад-моўных эмоцый у станоўчыя: знікае стан падаўленасці, непакою, незадаволенасці, унутранага дыскамфорту, і на змену ім прыходзяць пачуцці палёгкі, задаволенасці, спакою, радасці, прыліў сіл.

На падставе веры фарміруецца **рэлігійная мараль** – сукупнасць правіл паводзін, якія прадпісваюцца дадзенай рэлігіяй і якіх прытрымліваюцца яе прыхільнікі. Гэтыя правілы паводзін могуць быць самымі рознымі і непадобнымі паміж сабой. Для большасці людзей характэрна ўспрыманне тых маральных нормаў, якіх прытрымліваюцца яны самі, як відавочных і агульначалавечых. Але гэта не так. Напрыклад, разуменне маральных нормаў, якімі карыстаюцца еўрапейцы (“не забі”, “не блудзі”, “не крадзь”) узята з хрысціянства і для культур з іншымі рэлігіямі не ўласцівы. З пункта погляду хрысціянства любое забойства, незалежна ад таго, апраўдана яно

юрыдычна ці не, з'яўляецца злом. У ісламе ж ёсць паняцце “газават” – свяшчэнная вайна, якая вядзецца з мэтай абароны веры, і ўсе, хто ў ёй загінулі, у адпаведнасці з гэтым вераваннем, адразу накіроўваюцца ў рай. Забойства “няверных” у такой вайне – угодная Алаху справа. У антычнай Грэцыі ў самую пару яе класічнага росквіту прыносіліся чалавечыя ахвяры багам. (Хаця трэба адзначыць, што грэкі рабілі гэта ў выключных выпадках.) Існавалі рэлігіі, дзе масавыя чалавечыя ахвярапрынашэнні былі неабходнай часткай рытуалу. Найбольш вядомыя з іх – рэлігіі ацтэкаў і мая, а таксама культ фінікійскага бога Ваала, якому ў ахвяру прыносіліся немаўляты. Манігамнасць шлюбу ў Еўропе і асуджэнне ў прынцыпе дашлюбных і пазашлюбных палавых адносін шмат у чым грунтуецца на біблейскім “не блудзі”. У большасці іншых рэлігій такога патрабавання няма, і таму мужчына меў столькі жонак альбо наложніц, колькі ён мог сабе дазволіць.

Культавыя дзеянні і маральныя паводзіны вернікаў адбываюцца ў канкрэтных грамадскіх умовах і з'яўляюцца сацыяльна аформленымі. На гэтай падставе ўзнікае **рэлігійная арганізацыя** – сукупнасць людзей, аб'яднаных адзіным веравучэннем і культурам.

Вылучаюцца наступныя чатыры асноўныя тыпы рэлігійных арганізацый: этнічнае рэлігійнае аб'яднанне, царква, секта, харызматычны культ.

Этнічнае рэлігійнае аб'яднанне – такая рэлігійная арганізацыя, межы якой супадаюць з межамі таго ці іншага этнасу (роду, племені, народа). Як правіла, існуе на стадыі першабытна-абшчыннага і раннекласавага грамадства. Не з'яўляецца самастойнай, выконвае службовыя функцыі ў межах этнічнай або палітычнай супольнасці. Членамі этнічнага рэлігійнага аб'яднання робяцца не па свабоднаму выбару, але ў выніку нараджэння ў дадзеным этнасе. Стаўленне да іншых рэлігій ажыццяўляецца па наступным прынцыпе: кожны народ мае права і, нават, абавязаны шанавать менавіта сваіх багоў, але наша рэлігія – самая правільная. Таму ў дачыненні да іншаверцаў дапускаюцца варожыя дзеянні. У форме этнічнага рэлігійнага аб'яднання існуюць усе рода-племянныя і нацыянальныя рэлігіі.

Царква (ад грэч. *kiriakē* – божы дом) – наднацыянальная рэлігійная арганізацыя, якая цесна звязана з тым народам або дзяржавай, у межах якіх яна існуе, але адрознівае сябе ад іх і імкнецца ажыццявіць свае ўласныя мэты. Пабудавана царква як цэнтралізаваная іерархічная сістэма. Складаецца са свяшчэннаслужыцеляў, якія маюць прафесійную падрыхтоўку, і вернікаў. Звычайна, мае вялікую колькасць паслядоўнікаў. Прыналежнасць да царквы вызначаецца зараз свабодным выбарам. Раней, напрыклад, у царскай Расіі ці сярэдневяковай Еўропе, чалавек не меў права такога выбару і звычайна рабіўся членам царквы проста таму, што яго бацькі належалі да дадзенай рэлігійнай традыцыі. Для царквы характэрна місіянерская дзейнасць па распаўсюджванні свайго веравучэння. Стаўленне да іншых рэлігій зараз цяжкімае: кожны чалавек мае права на свабоду сумлення і ацэньваецца перш за ўсё па сваіх учынках. Трэба падкрэсліць, што само паняцце “царква” сфарміравалася на прыкладзе рэлігійнай арганізацыі хрысціян, але яно таксама ўжываецца і ў дачыненні некаторых іншых рэлігій.

Секта (ад лац. *sekta* – школа, кірунак) – рэлігійная арганізацыя, якая ўзнікла ў выніку аддзялення ад іншай рэлігійнай арганізацыі (царквы або секты) па прычыне нязгоды з некаторымі палажэннямі яе веравучэння або сацыяльнай пазіцыяй.

Секты могуць узнікаць толькі ў межах той рэлігіі, дзе ёсць дакладна зафіксаванае веравучэнне, абавязковае для ўсіх яе прыхільнікаў (напрыклад, у хрысціянстве ці ісламе). У тых жа рэлігіях, дзе такой фіксацыі веравучэння няма, адсутнічае падстава для ўзнікнення сект.

Як правіла, секта ўяўляе сабой самастойную суполку вернікаў, якая не падпарадкоўваецца вышэйшаму органу або асобе, як гэта назіраецца ў царкве. Унутры секты адсутнічае фармальнае розніца паміж яе кіраўнікамі і простымі вернікамі, падкрэсліваецца роўнасць усіх членаў.

У штодзённым словаўжыванні ў паняцце “секта” ўкладаецца негатыўны сэнс, і таму яно можа ўспрымацца як абраз. Самі члены гэтага тыпу рэлігійных арганізацый называюць іх не сектамі, а царквамі. У навуковым словаўжыванні “секта” – гэта проста тэрмін для абазначэння акрэсленага тыпу рэлігійнай арганізацыі, ніякага негатыўнага сэнсу ў яго не ўкладваецца. Раней сектамі называліся рэлігійныя арганізацыі пратэстанцкага напрамку: баптысты, пяцідзсятнікі, адвентысты і інш. Зараз многія даследчыкі і рэлігійныя дзеячы імкнуцца слова “секта” не ўжываць, каб не выклікаць напружанасці і непаразумення сярод вернікаў.

Харызматычны культ – рэлігійная арганізацыя, што узнікла як аб’яднанне прыхільнікаў канкрэтнага чалавека, якому прыпісваецца валоданне асаблівым звышнатуральным дарам (харызмай). Гэты чалавек з’яўляецца заснавальнікам і кіраўніком харызматычнага культу, ён можа абвясціць сябе або паўнамоцным прадстаўніком нейкай звышнатуральнай істоты ці сілы (Бога, Сатаны, Касмічнага Розуму і г. д.), або, нават, самім Богам. Таму яго аўтарытэт сярод прыхільнікаў велізарны, на яго не распаўсюджваюцца агульнапрынятыя маральныя нормы, і можа быць так, што ён гэтым карыстаецца ў сваіх інтарэсах.

Націск у харызматычных культах робіцца не на рацыянальных, а на пазарацыянальных элементах, рэлігійная практыка ў асноўным зводзіцца да шанавання (культу) кіраўніка-заснавальніка шляхам выканання яго загадаў. Таму сярод прыхільнікаў харызматычнага культу пануе жалезная дысцыпліна, і вельмі часта яны адкрыта эксплуатаюцца. Таксама характэрным з’яўляецца продаж чалавекам, які зрабіўся членам харызматычнага культу, усёй сваёй (а часам і не сваёй) маёмасці і ахвяраванне грошай на патрэбы арганізацыі. Заканадаўствам многіх краін дзейнасць харызматычных культаў абмежавана альбо забаронена.

Прыкладамі харызматычных культаў, якія існуюць зараз на Беларусі, з’яўляюцца Вялікае Белае Брацтва, Царква Вісарыёна (Царква Апошняга Завету), Царква Муна (Асацыяцыя Святога Духа за аб’яднанне сусветнага хрысціянства).

Трэба адзначыць, што ў розных рэлігіях кожны з вышэйназваных структурных кампанентаў адыгрывае розную ролю. Напрыклад, у праваслаўі

і каталіцтве ўсе гэтыя часткі прысутнічаюць у развітым выглядзе: ёсць распрацаванае веравучэнне, багаты і разнастайны культ, моцная і дакладна іерархізаваная рэлігійная арганізацыя. Вялікі націск робіцца на паглыбленні веры і яе рэалізацыі ў штодзённым жыцці. Але існуюць рэлігіі, дзе аднаму з гэтых кампанентаў надаецца значна менш увагі, чым іншым. Напрыклад, у першабытных рэлігіях веравучэнне было вельмі нераспрацаваным, і рэлігія ў асноўным зводзілася да культу – чалавек не столькі разважаў аб звышнатуральным, колькі ўзаемадзейнічаў з ім. У антычнай Грэцыі і Рыме ніхто не патрабаваў ад чалавека, каб ён верыў ва ўсе тыя міфы аб багах, якія існавалі. Галоўнае, каб ён удзельнічаў у агульнагарадскіх ахвярапрынашэннях, дэманструючы тым самым лаяльнасць да апекуноў дзяржавы. У іншых рэлігійных напрамках, такіх як, напрыклад, неапратэстанцкія цэрквы баптыстаў, пяцідзсятнікаў, адвентыстаў, культу надаецца вельмі мала ўвагі, асноўны націск робіцца на веру і мараль.

1.3. Функцыі рэлігіі

Функцыя рэлігіі – гэта тая роля, якую яна выконвае ў грамадстве. Любая рэлігія аказвае ўплыў на свядомасць і паводзіны людзей і з’яўляецца адной з важных частак грамадскага жыцця. Калі даследуюць функцыі рэлігіі, шукаюць адказы на пытанні: “Якім чынам рэлігія дзейнічае?”, “Які характар і накіраванасць яе ўздзеяння на індывіда і грамадства ў цэлым?”, “Што яна дае канкрэтнаму чалавеку альбо супольнасці?”.

Асноўнымі функцыямі рэлігіі з’яўляюцца: светапоглядная, сэнсаўтваральная, інтэграцыйная і рэгуляцыйная.

Светапоглядная функцыя – гэта асэнсаванне і тлумачэнне свету. Кожная рэлігія тым ці іншым чынам дае адказы на пытанні: адкуль свет узнік, якія тэндэнцыі яго развіцця, і куды ён урэшце рэшт прыйдзе. Напрыклад, згодна з хрысціянствам, свет створаны Богам, потым, у выніку першароднага граху, адпаў ад яго, і зараз ідзе працэс узнаўлення першапачатковага адзінства, які завершыцца Апошнім Судом і канцом свету. Згодна з будызмам, ёсць незлічоная колькасць светаў, якія ўзнікаюць, праходзяць розныя перыяды свайго развіцця, а потым знікаюць. Наш свет – адзін з іх.

Вядома, што зараз асноўную светапоглядную функцыю выконвае навука: менавіта яна дае адказы на пытанні аб узнікненні, пабудове і тэндэнцыях развіцця свету. У розныя перыяды гісторыі суадносіны паміж рэлігійнай і навуковай карцінай свету мяняліся. Напрыклад, у сярэднявечковай Еўропе рэлігія шмат у чым падмяняла навуку, імкнучыся даць усеагульную карціну свету. У перыяд Адраджэння пачынаецца разыходжанне паміж навуковым і рэлігійным светапоглядам, якое ў Новы час ператвараецца ў адкрытую варажасць з абодвух бакоў. Асаблівай вастрыні канфлікт дасягнуў у XIX ст., калі існавала агульнараспаўсюджанае меркаванне, што рэлігійны і навуковы светапогляд несумяшчальныя паміж сабою. Але ў XX ст. сітуацыя істотна змянілася. З аднаго боку, рэлігія перастала прэтэндаваць на валоданне карцінай свету, якая б ахоплівала ўсе яго праявы, прызнавала самастойную

каштоўнасць навуковага светапогляду і свае памылкі ў канфлікце з навукай. З другога – большасць сучасных вучоных не ставіцца варожа да рэлігіі, і многія з іх з'яўляюцца вернікамі. З абодвух бакоў робяцца крокі да ўзаемапавагі. Распаўсюджаным зараз з'яўляецца погляд, што навуковы і рэлігійны светапогляд знаходзяцца ў стане не супярэчання, але патэнцыяльнага ўзаемадапаўнення. Падкрэсліваецца, што рэлігія асэнсоўвае і тлумачыць не столькі свет сам па сабе, як гэта робіць навука, колькі яго дачыненне да чалавека, шукае сэнс падзей. Такім чынам, светапоглядная функцыя рэлігіі цесна звязана з сэнсаўтваральнай.

Сэнсаўтваральная функцыя – наданне сэнсу чалавечаму жыццю, падтрымка чалавека ў цяжкасцях і знаходжанне шляхоў выхаду з іх. Жыццё чалавека, у адрозненне ад існавання жывёлы, не можа быць апісана толькі як працэс рэалізацыі біялагічных інстынктаў харчавання і працягвання роду. Кожны чалавек, незалежна ад яго культурнай прыналежнасці, жыве дзеля чагосьці. Калі адсутнічае мэта, жыццё губляе свой сэнс, і чалавек не можа нармальна будаваць паводзіны. Звычайна людзі задумваюцца аб сэнсе свайго жыцця ў яго пераломныя моманты: у юнацтве, пры выбары прафесіі, падчас жыццёвых няўдач, канфліктаў, у старасці. Але само жыццё патрабуе свайго сэнсу: кожны чалавек прыйшоў у гэты свет без сваёй згоды (бацькі не пытаюцца ў сваіх будучых дзяцей, нараджаць іх ці не), і яго існаванне не будзе вечным – як вядома, людзі паміраюць. Таму перад кожным чалавекам яўна або няўна непазбежна ўзнікаюць пытанні: “Навошта я з'явіўся ў гэты свет? Якая мэта майго тут знаходжання? Што я павінен рабіць, каб ажыццявіць гэтую мэту?”.

Адказ на гэтыя пытанні можа давацца ў межах розных галін культуры: штодзённага жыцця, філасофіі, навукі, мастацтва і г. д. Такім чынам, кожная з іх па-свойму выконвае сэнсастваральную функцыю. Спецыфіка рэлігіі заключаецца ў тым, што яна тлумачыць сэнс чалавечага жыцця, абапіраючыся на палажэнне аб наяўнасці звышнатуральнага – таго, што выходзіць за межы прыроды і мае для вернікаў найбольшую каштоўнасць. Для рэлігіі характэрна імкненне надаць сэнс любой праяве чалавечага жыцця. Нават такія з'явы, як хваробы, пакуты, смерць не бессэнсоўныя для вернікаў, а ў некаторых рэлігіях маюць і пазітыўнае значэнне. Менавіта ў гэтым – адна з асноўных прычын прыцягальнасці рэлігійнага светаўспрымання, бо чалавек не можа існаваць у бессэнсоўным асяроддзі і імкнецца знайсці тлумачэнне любой падзеі, асабліва ў крызісных моманты жыцця.

Рэлігія надае сэнс дзейнасці не толькі асобнага чалавека, але і цэлых грамадскіх аб'яднанняў. Напрыклад, рухі сацыяльнага пратэсту ў мінулым звычайна змяшчалі ў сабе моцны рэлігійны кампанент і сваю мэту бачылі ў аднаўленні вышэйшай справядлівасці, якая была парушана пануючымі класамі.

Інтэграцыйная функцыя – аб'яднанне сваіх прыхільнікаў і ператварэнне іх у аднадумцаў у палітычных, маральных, эканамічных і іншых пытаннях. Можна назваць вельмі шмат прыкладаў інтэграцыйнай функцыі рэлігіі. Так, каталіцтва доўгі час аб'ядноўвала Заходнюю Еўропу, праваслаўе – рускія

землі, на падставе ісламу адбылося ў VII стагоддзі аб'яднанне арабскіх плямёнаў.

Рэлігійнае адзінства з'яўляецца надзвычай моцным фактарам аб'яднання. Людзі, якія шануюць адных і тых жа багоў і, адпаведна, прытрымліваюцца адных і тых жа каштоўнасцей, утвараюць цэласную сацыяльную групу, вельмі ўстойлівую ў адносінах да знешніх неспрыяльных умоў. Спробы разбурыць такую групу, як правіла, прыводзяць да яе яшчэ большай інтэграцыі і ўзмацнення. Шмат прыкладаў таму дае гісторыя розных сект, якія доўгі час існавалі ва ўмовах жорсткіх праследаванняў, але захавалі адзінства і адданасць сваім поглядам.

Даволі часта рэлігійнае адзінства з'яўляецца адной з падстаў, на якіх фарміруецца дзяржаўная супольнасць. Так ва ўмовах феадальнай раздробленасці на Русі і варожых узаемаадносін паміж княствамі адсутнічала пачуццё этнічнага адзінства, людзі лічылі сябе разанцамі, уладзімірцамі, наўгародцамі і г. д. Аб'ядноўвала іх адчуванне агульнасці “рускай” веры – праваслаўя.

Вельмі яркім прыкладам у гэтай сувязі з'яўляецца гісторыя яўрэйскага народа, які амаль дзевятнаццаць стагоддзяў жыў у выгнанні сярод іншых народаў, якія даволі часта ставіліся да яго варожа. Аднак, дзякуючы перш за ўсё сваёй рэлігіі, яўрэі захавалі нацыянальнае і культурнае адзінства.

Кожная рэлігія не толькі аб'ядноўвае сваіх прыхільнікаў, але таксама раз'ядноўвае іх з прыхільнікамі іншых рэлігій. Гэта можа адбывацца як у вельмі мяккай, калі вернікі проста адрозніваюць свае погляды ад іншых, але ставяцца да іх талерантна, так і ў вельмі жорсткай форме, калі “сапраўднай” абвяшчаецца толькі ўласная рэлігія, а ўсе тыя, хто з ёй хаця б у нечым нязгодны, успрымаюцца як ворагі. Рэлігійная нецярпімасць парадзіла ў гісторыі вельмі шмат крываваў канфліктаў.

Трэба адзначыць, што ў гісторыі нашай краіны рэлігія адыграла хутчэй дэзынтэграцыйную, чым інтэграцыйную ролю. Тэрыторыя Беларусі знаходзілася на перакрываванні інтарэсаў дзвюх дзяржаў: праваслаўнай Расіі і каталіцкай Польшчы, якія імкнуліся выкарыстаць рэлігію ў сваіх палітычных мэтах. Таму раней, як правіла, прыняцце беларусамі праваслаўя схіляла іх у бок Расіі, а каталіцтва – у бок Польшчы. На тэрыторыі Беларусі амаль заўсёды існавала шмат рэлігійных напрамкаў, прычым ні адзін з іх не з'яўляўся пануючым, як гэта было ў нашых суседзяў на ўсходзе і захадзе. Гэта садзейнічала рэлігійнай талерантнасці беларусаў, але таксама не дало ім магчымасці аб'яднацца на падставе агульнанацыянальнай рэлігіі. Зараз у нашай краіне існуюць тэндэнцыі беларусізацыі як у каталіцтве, так і ў праваслаўі.

Рэгуляцыйная функцыя – стварэнне нормаў паводзін, якімі абавязаны карыстацца вернікі ў сваім штодзённым жыцці. У кожнай рэлігіі рэгулюючай функцыі надаецца вельмі вялікае значэнне. Нормы паводзін, якія прадпісваюцца, разглядаюцца як выкананне чалавекам сваіх абавязкаў перад звышнатуральным. У адных рэлігіях даюцца ўказанні, як сябе паводзіць у кожнай магчымай сітуацыі, для іх характэрна наяўнасць мноства правіл, якія

павінны дэталёва рэгуляваць паводзіны чалавека. У другіх прыводзяцца толькі агульныя прынцыпы паводзін, і кожны чалавек павінен самастойна ўжываць іх ў канкрэтнай сітуацыі.

Раней рэлігія рэгулявала амаль усе сферы чалавечай жыццядзейнасці непасрэдна. Нормы права грунтаваліся на рэлігійных прынцыпах. Зараз у еўрапейскіх краінах рэлігія выконвае сваю рэгулюючую функцыю ў асноўным праз мараль, але таксама ў асобных выпадках аказвае ўплыў і на прыняцце прававых нормаў. Так, напрыклад, у Польшчы прыняты закон “Аб абароне жыцця”, згодна з якім аборты дазваляецца рабіць толькі ў абмежаваных выпадках (калі зачаце адбылося ў выніку згвалтавання, калі вядома, што народзіцца хворае дзіця і калі нараджэнне дзіцяці пагражае жыццю маці). Як абгрунтаванне на карысць прыняцця і існавання гэтага закону прыводзіцца хрысціянскі прынцып “не забі”. Таксама шмат у якіх краінах Усходу нормы права непасрэдна грунтуюцца на прынцыпах ісламу.

1.4. Тыпы рэлігіі

Адной з асноўных задач рэлігіязнаўства з’яўляецца сістэматызацыя рэлігій, як тых, што існавалі ў гісторыі, так і тых, якія ёсць зараз. Для рашэння гэтай задачы неабходна вызначыць крытэрыі сістэматызацыі, зыходзячы з якіх, магчыма было параўноўваць паміж сабой розныя рэлігіі.

Такіх крытэрыяў існуе шмат, і таму ёсць шмат класіфікацый рэлігіі. Мы прывядзем некаторыя з іх.

Кожная рэлігія можа быць разгледжана з пункта погляду колькасці тых звышнатуральных істот, якія ў ёй шануюцца. Па гэтым крытэрыі рэлігіі падзяляюцца на дзве вялікія групы: політэістычныя і монатэістычныя.

Політэістычныя (ад грэч. *poly* – шмат, *theos* – бог) – гэта такія рэлігіі, у якіх ёсць шмат звышнатуральных істот (не абавязкова багоў, гэта могуць быць духі або дэмань). Асноўныя рэлігіі, якія існавалі альбо зараз існуюць у свеце, з’яўляюцца політэістычнымі.

Найбольш вядомы прыклад такой рэлігіі – гэта рэлігія антычнай Грэцыі, дзе шанаваліся багі: Зеўс, Пасейдон, Аід, Гера, Афінна, Артэ-міда, Апалон і г. д. Політэістычнай таксама была тая рэлігія, якая існавала на нашых землях да прыняцця хрысціянства і ў якой шанавалі Перуна, Ярылу, Жыжалея, Зюзю і іншых багоў. Ёсць рэлігіі, у якіх звышнатуральных істот вельмі шмат. Напрыклад, у індуізме толькі багоў налічваецца 3,5 тыс. І наогул неверагодная колькасць звышнатуральных істот існуе ў сінтаізме (нацыянальная рэлігія японцаў) – 330 млн.

Як правіла, у політэістычных рэлігіях звышнатуральныя істоты знаходзяцца паміж сабой у адносінах падпарадкавання і ўтвараюць іерархічную сістэму. Так, у старажытнагрэчаскай рэлігіі вярхоўным богам з’яўляўся Зеўс – “Айцец багоў і людзей”, які даволі тыранічна кіраваў іншымі багамі. Сферай яго непасрэднага валадарства было неба. Браты Зеўса Аід і Пасейдон валодалі адпаведна царствам памёрлых і воднай стыхіяй з іх шматлікімі звышнатуральнымі істотамі (Кербер, Танат, Гіпнос,

Трытон, Нерэй, Пратэй, эрыніі, нерэіды і г. д.). Астатнія алімпійскія багі мелі сваю канкрэтную сферу дзейнасці: Афіна апекавала навуку, Апалон – мастацтва, Гефест – рамяство, Гермес – гандаль і г. д. Багам падпарадкоўваліся ніжэйшыя звышнатуральныя істоты: німфы, музы, сілены і інш.

Монатэістычныя (ад грэч. *monos* – адзін, *theos* – бог) – гэта такія рэлігіі, у якіх ёсць толькі адзіны Бог, які лічыцца стваральнікам і кіраўніком усяго. Такіх рэлігій толькі тры: іўдаізм, хрысціянства, іслам.

Трэба падкрэсліць, што сутнасць монатэізму не ў тым, што згодна з ім, ёсць толькі адзін Бог, але ў тым, што Ён менавіта адзіны і займае зусім асаблівае месца адносна Сусвету, людзей і іншых звышнатуральных істот. (Таму само слова Бог з’яўляецца імем уласным і пішацца з вялікай літары.)

Ва ўсіх трох монатэістычных рэлігіях побач з Богам ёсць іншыя звышнатуральныя істоты, але яны не з’яўляюцца самастойнымі, а створаны Богам, ці непасрэдна выконваюць Яго волю, або ў адпаведнасці з планам Бога і па Яго дапушчэнню перашкаджаюць Яму.

Толькі ў межах монатэістычных рэлігій можа існаваць праблема стаўлення да звышнатуральных істот, якія шануюцца прыхільнікамі іншых вераванняў. Калі багоў шмат, як у політэізме, і кожны з іх кіруе сваім участкам рэчаіснасці, дык багі іншых рэлігій успрымаюцца без асаблівых праблем – як уладары іншых звышнатуральных абласцей. Але ў монатэізме ёсць толькі адзіны Бог, і толькі Яго трэба шанаваць. Адпаведна ўзнікае пытанне: як ставіцца да іншых багоў і да іх прыхільнікаў? Раней у монатэістычных рэлігіях лічылася, што ўсе астатнія багі – гэта дэмань, а тыя, хто іх шануе, – заблудныя. Зараз пазіцыя зрабілася больш талерантнай. У прынцыпе прызнаецца, што могуць быць розныя шляхі выратавання, і трэба з павагай ставіцца да іншых рэлігійных поглядаў. Безумоўна, за выключэннем тых выпадкаў, калі апошнія з’яўляюцца адкрыта антычалавечымі альбо антымаральнымі.

У залежнасці ад этнічнай прыналежнасці прыхільнікаў рэлігіі падзяляюцца на рода-племянныя, нацыянальныя і сусветныя.

Рода-племянныя – гэта рэлігіі аднаго роду або племені. Да іх адносяцца ўсе першабытныя рэлігіі. Яны з’яўляюцца політэістычнымі. Часцей звышнатуральныя якасці прыпісваюцца тым сілам прыроды, ад якіх залежыць жыццё дадзенага роду ці племені. Напрыклад, калі племя жыло на беразе возера і лавіла рыбу – шанаваліся дух возера, калі займалася земляробствам – у выглядзе звышнатуральных істот шанаваліся тыя прыродныя аб’екты і працэсы, ад якіх залежаў будучы ўраджай.

Нацыянальныя – гэта рэлігіі якога-небудзь народа. Такіх рэлігій даволі многа. Напрыклад, іўдаізм – рэлігія яўрэяў, індуізм – рэлігія індыйцаў, сінтаізм – рэлігія японцаў і г. д.

Як правіла, гэта політэістычныя рэлігіі, адзіным выключэннем з’яўляецца іўдаізм. У нацыянальных рэлігіях, як і ў рода-племянных, звышнатуральныя якасці прыпісваюцца тым прыродным з’явам, ад якіх залежыць жыццё дадзенага народа.

У нацыянальных рэлігіях звычайна назіраецца жорсткая сувязь паміж

этнічнай і рэлігійнай прыналежнасцю. Асабліва яскрава гэта бачна ў іўдаізме, дзе атаясамліваюцца паняцці “яўрэй” і “іўдзей”. Пераход яўрэя ў іншую рэлігію разглядаецца як здрада свайму народу, неяўрэй, які прыняў іўдаізм, робіцца яўрээм.

Сусветныя – гэта рэлігіі, прыналежнасць да якіх не звязана з нацыянальнай прыналежнасцю, больш таго, такая сувязь адмаўляецца і падкрэсліваецца, што дадзенае веравучэнне адрасавана ўсім людзям. Сусветных рэлігій толькі тры: будызм, хрысціянства і іслам.

Трэба адзначыць, што паняцце “сусветная рэлігія” азначае не “самая шматколькасная”, але “адрасаваная ўсім людзям, незалежна ад іх нацыянальнасці”. Калі хрысціянства і іслам сапраўды з’яўляюцца найбольш вялікімі ў свеце рэлігіямі, дык прыхільнікаў будызму прыкладна амаль у тры разы менш, чым індуізму, хаця апошні – не сусветная, а нацыянальная рэлігія.

У залежнасці ад спосабу ўзнікнення рэлігіі падзяляюцца на натуральныя і рэлігіі адкрыцця.

Натуральныя – гэта рэлігіі, якія ўзніклі з патрэб штодзённага чалавечага жыцця. У іх звышнатуральныя якасці прыпісваюцца тым прыродным з’явам, ад якіх залежаць вынікі чалавечай дзейнасці: зямлі, сонцу, ветру, дажджу і г. д. Чалавек просіць гэтыя сілы аб дапамозе і спрабуе ўздзейнічаць на іх шляхам заклінанняў і ахвяр. Натуральная рэлігійнасць стыхійна ўзнікае і зараз са штодзённых патрэб сучасных людзей. Напрыклад, студэнтка, якая дрэнна падрыхтавалася да экзамену, у сваіх думках звяртаецца да нейкіх “вышэйшых сілаў”, якія звычайна ўяўляюцца ёй у выглядзе Бога, каб яны дапамаглі выцягнуць “шчаслівы” білет. Часцей натуральная рэлігійнасць узнікае ў чалавека тады, калі перад ім паўстаюць сур’ёзныя праблемы. Адчуваючы сваю няздольнасць вырашыць іх, ён звяртаецца за дапамогай да звышнатуральнага.

Рэлігіі адкрыцця – гэта рэлігіі, у якіх ёсць заснавальнік, прытым тое вучэнне, якое ён прапаведуе, разглядаецца не як вынік чалавечых разважанняў, а як звышнатуральнае адкрыццё. Прыкладамі дадзенага тыпу рэлігіі з’яўляюцца будызм (заснавальнік Буда), хрысціянства (Хрыстос), іслам (Мухамед).

Як правіла, рэлігіі адкрыцця з’яўляюцца монатэістычнымі. У іх шануюцца адзіны Бог, які ўсё стварыў і ўсім кіруе. Сваёй галоўнай мэтай гэтыя рэлігіі лічаць не вырашэнне тых ці іншых праблем штодзённага жыцця (забеспячэнне багацця, здароўя, добрага ўраджая, перамогі ў вайне і г. д.), але выратаванне самога чалавека шляхам яго пераўтварэння ў адпаведнасці з дадзенымі Богам заповедзямі. Таму вельмі вялікую ролю ў рэлігіях адкрыцця адыгрывае мараль, і гэтым яны істотна адрозніваюцца ад натуральных рэлігій, дзе асноўная ўвага надаецца культавым дзеянням.

Трэба адзначыць, што ўмоўнай з’яўляецца любая класіфікацыя, у тым ліку і прыведзеныя вышэй. У вучэбным дапаможніку яны выкарыстоўваюцца з мэтай выяўлення спецыфікі той ці іншай рэлігіі як феномена культуры.

Тэма 2 ТРАДЫЦЫЙНЫЯ РЭЛІГІІ

2.1. Рэлігія ў першабытным грамадстве

2.1.1. Праблема ўзнікнення рэлігіі.

2.1.2. Элементарныя формы рэлігійнага жыцця.

2.1.1. Праблема ўзнікнення рэлігіі

Праблема ўзнікнення рэлігіі з'яўляецца вельмі складанай, бо пры яе даследаванні неабходна звяртацца да самага ранняга перыяду ў гісторыі чалавецтва, звесткі аб якім маюць фрагментарны і гіпатэтычны характар. Таму паміж даследчыкамі няма адзінства ў адказах на пытанне, як узнікла рэлігія. Больш таго, у сучасным рэлігіязнаўстве прызнаецца, што ні адзін з існуючых адказаў не з'яўляецца дастаткова абгрунтаваным і можа разглядацца толькі як адна з верагодных гіпотэз.

Падыходы да вырашэння пытання аб узнікненні рэлігіі могуць ажыццяўляцца як з рэлігійных, так і з нерэлігійных пазіцый. У першым выпадку пытанне вырашаецца значна прасцей, чым у другім. Для вернікаў рэлігія мае звышнатуральнае паходжанне, і менавіта да гэтага ў канчатковым выніку зводзіцца адказ на пытанне аб яе ўзнікненні. У большасці рэлігій лічыцца, што гэта багі ўстанавілі сувязь паміж сабой і людзьмі і навучылі людзей шанаваць сябе. Канкрэтныя формы гэтай сувязі і шанавання залежаць ад спецыфікі той ці іншай рэлігіі. Напрыклад, з пункта погляду хрысціянства, рэлігія дадзена людзям Богам дзеля іх выратавання.

Зараз большасць хрысціянскіх багасловаў зыходзіць з таго, што рэлігія развівалася ў гісторыі – адны яе формы змяняліся іншымі, і самое хрысціянства ўзнікла на акрэсленым этапе гістарычнага развіцця. Адны багасловы кіруюцца так званай тэорыяй “прамонатэізму”, згодна з якой спачатку ў людзей была вера ў адзінага Бога, рэшткі чаго можна зараз заўважыць у вельмі розных, нават самых прымітыўных, рэлігіях. Гэтая вера паступова развівалася і атрымала сваё канчатковае ўвасабленне ў хрысціянстве. Трэба адзначыць, што палажэнне аб існаванні прамонатэістычнага этапу ў развіцці рэлігіі хаця і пацвярджаецца некаторымі этнаграфічнымі даследаваннямі, але з'яўляецца вельмі слаба абгрунтаваным.

Другія хрысціянскія багасловы проста зыходзяць з прынцыпу, што людзі ўспрымалі Бога ў адпаведнасці са сваім культурным і разумовым узроўнем. Таму рэлігія ў сваім развіцці прайшла праз стадыі першабытных культаў, політэізму, монатэізму і атрымала завяршэнне ў хрысціянстве.

Калі ж пытанне аб узнікненні рэлігіі вырашаецца з нерэлігійных пазіцый, то на яго даюцца самыя разнастайныя адказы. Прычым, трэба адзначыць, што не заўсёды яны з'яўляюцца навукова абгрунтаванымі. Значная частка з іх – чыста разумовыя канструкцыі, напрыклад, канцэпцыя аб тым, што рэлігія ўзнікла ў выніку падману.

Мы разгледзім толькі тыя канцэпцыі ўзнікнення рэлігіі, якія адпавядаюць

навуковым крытэрыям і абапіраюцца на этнаграфічныя і археалагічныя даследаванні.

Большасць вучоных лічыць, што рэлігія ўзнікла прыкладна 40 тыс. гадоў таму назад у выніку так званай “палеалітычнай рэвалюцыі”, калі фарміруецца чалавек сучаснага тыпу (*homo sapiens*), а таксама ўзнікае культура як спецыфічна чалавечы спосаб жыццядзейнасці. Археалагічныя даследаванні сведчаць, што ў гэты перыяд ужо існавала практыка пахаванняў, пры якіх выконваліся пэўныя абрады: целы памёрлых пакрываліся чырвонай фарбай, арыентаваліся адносна бакоў свету, побач з імі клалі зброю і прадметы дамашняга побыту. Былі знойдзены наскальныя малюнкi людзей, апранутых у скуры звяроў, а таксама напалову звяроў, напалову людзей. На падставе гэтых знаходак даследчыкі зрабілі выснову аб наяўнасці рэлігіі ў перыяд верхняга палеаліту.

Такім чынам, вядома, калі ўзнікла рэлігія. Але існуе пытанне наконт таго, чаму і як гэта адбылося. Адказ на пытанне, чаму ўзнікла рэлігія, большасць сучасных даследчыкаў звязвае з пераходам ад малпы да чалавека і з’яўленнем культуры як спецыфічнага спосабу чалавечай жыццядзейнасці. Жывёлы карыстаюцца наборам інстыктыўных рэакцый, у іх псіхіцы запісана асноўная праграма будучых паводзін. У чалавека такой праграмы няма, і ён сам выпрацоўвае спосабы сваіх дзеянняў, зыходзячы з канкрэтнай сітуацыі. Для гэтага яму трэба асэнсаваць навакольны свет, з’арыентавацца ў ім. Культура ўзнікае як вынік дзейнаснай прыроды чалавека. Спецыфіка рэлігіі ў тым, што яна асэнсоўвае свет з пункта погляду яго фундаментальных прычын і мэт і тым самым дае чалавеку асноўныя арыенціры для дзейнасці. У залежнасці ад крытычнага або станоўчага падыходу да аналізу рэлігіі гэтыя арыенціры могуць разглядацца як ілюзорныя, і тым самым – шкодныя для чалавека, або як адпавядаючыя чалавечай сутнасці і неабходныя для нармальнага жыцця.

Адказы на пытанне, як узнікла рэлігія, зводзяцца да пошуку яе першаэлемента, гэта значыць, той формы рэлігіі, якая ўзнікла спачатку і складае аснову ўсіх рэлігій. Зараз вядомы чатыры асноўныя адказы на гэтае пытанне, і, адпаведна, называюцца чатыры элементарныя формы рэлігійнага жыцця.

2.1.2. Элементарныя формы рэлігійнага жыцця

Татэмізм – вера ў звышнатуральную роднасць паміж этнічнай групай людзей і якой-небудзь жывёлай, раслінай ці (значна радзей) іншым аб’ектам прыроды. Канцэпцыя татэмізму як элементарнай формы рэлігійнага жыцця была распрацавана французскім сацыёлагам Э. Дзюркгеймам у працы “Элементарныя формы рэлігійнага жыцця. Татэмісцкія сістэмы Аўстраліі” (1912). Сам тэрмін “татэмізм” запазычаны з мовы паўночнаамерыканскага племені аджыбве і азначае “яго род”. Асноўнай адзнакай гэтай формы рэлігійнага жыцця з’яўляецца тое, што татэм лічыцца пачынальнікам і апекуном дадзенага этнасу, а таксама кроўным родзічам для ўсіх яго членаў.

Татэм выконваў функцыю сімвала, які аддзяляў дадзеную групу людзей ад іншых. Татэмісцкія ўяўленні адыгралі вялікую ролю ў фарміраванні рода-племяннога грамадства. На іх падставе адбываецца падзел усіх людзей на сваіх і чужых. Толькі на суродзічаў распаўсюджваюцца нормы і звычаі, выпрацаваныя звышнатуральнымі продкамі, астатнія людзі знаходзяцца па-за іх межамі. Таму менавіта з татэмізмам звязаны вызначаныя абмежаванні ў дзейнасці і зносінах. Указваецца, што можна рабіць, а чаго рабіць нельга, з кім можна кантактаваць, а з кім – не. Напрыклад, існаваў звычай, згодна з якім мужчыны і жанчыны адной татэмнай групы не маглі паміж сабой уступаць у шлюб. Такім чынам, на падставе татэмізму фарміруецца сістэма забаронаў – табу. Яны маглі тычыцца ўжывання ў ежу мяса якой-небудзь жывёлы (як правіла, татэма), кантактаў з замужняй жанчынай, працы ў акрэсленыя дні тыдня і г. д.

У працэсе ажыццяўлення татэмісцкай абраднасці, на думку Дзюркгейма, адбывалася сацыялізацыя індывіда, засваенне ім звычайна і традыцый свайго этнасу, асноўнымі з якіх з'яўляліся недатыкальнасць жыцця суродзічаў, недаступнасць прынятых у дадзеным родзе абрадаў для прадстаўнікоў іншых татэмаў, правілы палавой рэгламентацыі, парадак перадачы татэма па мужчынскай альбо жаночай лініі.

Анімізм (ад лац. *anima* – душа, *animus* – дух) – вера ў існаванне ў прадметаў і працэсаў звышнатуральных дваінікоў: духаў у прыродзе і душы ў чалавека. Сам тэрмін быў уведзены англійскім этнографам Э. Тэйларам у працы “Першабытная культура” (1871). Ён сцвярджаў, што анімізм з’яўляецца першапачатковай элементарнай формай рэлігіі, з якой у працэсе гістарычнага развіцця ўзніклі ўсе астатнія вераванні і абрады. У далейшым гэтае палажэнне было раскрытыкавана. Даследаванні паказалі, што многія вераванні не ўяўляюць звышнатуральных сілы ў выглядзе душы. Таму анімізм зараз разглядаецца як адна з элементарных формаў рэлігійнага жыцця.

Некаторыя гісторыкі рэлігіі лічаць, што пачаткі анімістычных уяўленняў узніклі вельмі даўно, верагодна, яшчэ да ўзнікнення радавых калектываў і фарміравання татэмізму. Аднак як сістэма дастаткова асэнсаваных і ўстойлівых поглядаў анімізм сфарміраваўся паралельна з татэмізмам.

Найбольш ранняй формай анімізму лічыцца вера ў духаў, якія для першабытнага чалавека з’яўляліся ўвасабленнем сілы, кіруючай той ці іншай прыроднай з’явай. Анімістычныя ўяўленні ўзніклі ў выніку прыпісвання раслінам і нежывым прадметам прыроды чалавечых якасцей. Прычым, яны, як правіла, прыпісваліся тым прыродным з’явам, ад якіх залежала жыццядзейнасць чалавека і само яго існаванне, таму ён спрабаваў наладзіць з імі своеасаблівы дыялог.

Трэба адзначыць, што перадумовы анімістычнага светапогляду захаваліся да гэтага часу і адлюстроўваюцца ў штодзённай і (асабліва) паэтычнай мовах. Напрыклад, мы кажам, што завіруха злуецца, сонца ласкавае, луг упрыгожыўся кветкамі, і тым самым прыпісваем гэтым з’явам чыста чалавечыя якасці. У першабытнага ж чалавека імкненне разглядаць

наваколле па аналогіі з сабой было больш моцным.

Напрыклад, племя жыло на беразе возера, лавіла рыбу, і ад гэтага залежала яго існаванне. Возера магло “даць” або “не даць” рыбы, і трэба было неяк паўплываць на яго, каб атрымаць добры ўлоў: звярнуцца з просьбай, правесці абрад, прынесці ахвяру і г. д.

Такім чынам, анімістычныя ўяўленні ўзнікаюць са штодзённай жыццядзейнасці людзей, пераважна працоўнай. Матэрыялам жа для іх фарміравання паслужылі такія аптычныя і акустычныя з’явы, як цені, эха, адлюстраванні ў вадзе і г. д. У ходзе іх успрымання і асэнсавання першабытны чалавек зрабіў выснову, што ў свеце побач з бачнымі прадметамі ёсць яшчэ шэраг з’яў, якія маюць якасць быць няўлоўнымі ў сваёй цялеснасці. На гэтай падставе сфарміраваліся ўяўленні аб духах. Трэба адзначыць, што для першабытнага чалавека духі не былі чымсьці звышнатуральным, бо ён наогул не адрозніваў натуральнага ад звышнатуральнага, яны належалі да таго ж заканамернага ва ўяўленні першабытных людзей парадку прыроды, як і іншыя прадметы і з’явы. Характэрнай іх адзнакай лічылася тое, што яны могуць быць няўлоўнымі і прымаць выгляд іншых прадметаў: дрэў, камянёў і г. д. У ходзе гістарычнага развіцця духі робяцца ўсё больш антрапаморфнымі, набываюць чалавечыя рысы і якасці.

Больш позняй і вышэйшай формай анімізму лічыцца вера ў адносна самастойнае існаванне душы, уяўленне аб якой сфарміравалася ў выніку ўвасаблення жыццёвых працэсаў чалавечага арганізма, такіх, як сон, непрытомнасць, крывацёкі, дыханне. Перад першабытнымі людзьмі паўставалі пытанні: што забяспечвае жыццядзейнасць чалавека, чаму чалавек з’яўляецца жывым, і што адбываецца, калі ён памірае. Значыць, у целе чалавека ёсць нешта, што робіць яго жывым. Гэтае “нешта” спачатку трактавалася чыста матэрыяльна і атаясамлівалася з крывёю. Заўважылі, што калі чалавек або жывёла губляюць шмат крыві, то паміраюць, таму ў многіх рэлігіях забаронена ўжываць у ежу кроў жывёл, каб не праглынуць разам з ёй іх душу. Душу таксама атаясамлівалі з дыханнем. Бачылі, што мёртвы чалавек адрозніваецца ад жывога перш за ўсё тым, што не дышае. Многія народы лічылі, што душа пакідае цела паміраючага чалавека разам з яго апошнім выдыхам. На атаясамліванне душы і дыхання ўказвае нават сугучнасць гэтых слоў. Душа ўяўлялася большасцю народаў у выглядзе нейкай паветранай матэрыяльнай субстанцыі, нахштальт дыму альбо пару.

Вельмі істотны ўплыў на фарміраванне ўяўленняў першабытных людзей аб душы аказалі назіранні за працэсам сну. Сон знешне вельмі падобны на смерць: чалавек не рухаецца, нічога не чуе, яго дыханне робіцца павольным, а калі яго раптоўна разбудзіць, нейкі час прыходзіць у сябе. Апроч таго, людзі ў снах, не рухаючыся з месца, пераносяцца на сотні кіламетраў, перажываюць мінулыя, а часам і зусім незвычайныя, падзеі, сустракаюцца са знаёмымі, з памерлымі і г. д. Вельмі натуральна прыйсці да высновы, што ў чалавека ёсць нейкі двайнік, які пакідае яго цела ў час сну і ўдзельнічае ва ўсіх тых падзеях, што чалавек сніць. Такім двайніком лічылася душа, менавіта яна, па ўяўленнях

першабытных людзей, забяспечвала ўсе жыццёвыя працэсы. Таму чалавека нельга было раптоўна будзіць, каб душа паспела вярнуцца са сваіх падарожжаў. Калі яна канчаткова адлятае ад цела – надыходзіць смерць. Але і тут выкарыстоўваліся аналогіі са сном. Лічылася, што пасля смерці душа не знікае, а накіроўваецца ў нейкае іншае месца і вядзе там далейшае існаванне. На гэтай падставе склаліся ўяўленні аб замагільным свеце. Існаванне там спачатку лічылася аднолькавым для ўсіх людзей, незалежна ад іх папярэдніх маральных учынкаў, і трактавалася па-рознаму: як шчаслівае і бесклапотнае, як сумнае і нуднае, або як поўная аналогія жыцця ў гэтым свеце.

Чалавека рыхтавалі да замагільнага існавання. Ужо ў самых ранніх пахаваннях, якія адносяцца да перыяду палеаліту, археолагі знаходзяць зброю, прадметы пабыту, упрыгожванні. Усё гэта павінна было служыць памерлым на тым свеце. У далейшым на падставе прымітыўных першабытных уяўленняў аб лёсе душы чалавека пасля смерці фарміраваліся складаныя пахавальныя культы, як, напрыклад, у Старажытным Егіпце.

Вельмі часта душы памерлых продкаў ператвараліся ў духаў і ўспрымаліся як апекуны сваіх нашчадкаў. Да іх звярталіся з просьбамі, прасілі аб парадзе. Ім прыпісваліся звышнатуральныя якасці: яны лічыліся магутнымі, мудрымі заснавальнікамі роду і творцамі правіл гаспадарчай дзейнасці і маральных паводзін. Таму апошнія асвячаліся аўтарытэтам продкаў.

Уяўленне аб тым, што душы памерлых працягваюць сваё існаванне ў форме духаў і могуць аказваць уплыў на лёс жывых, з'яўляецца элементам, які аб'ядноўвае анімізм і татэмізм. Толькі ў першым продак уяўляўся не ў выглядзе расліны ці жывёлы, а як дух памерлага. Але ў абедзвюх гэтых формах элементарнага рэлігійнага жыцця неабходна было распрацаваць спосабы ўзаемадзеяння са звышнатуральнымі продкамі, каб дабіцца іх дапамогі і апякунства. Гэта з'явілася адной з падстаў фарміравання магіі.

Магія (ад грэч. *mageia* – вядзьмарства, чараўніцтва) – прыпісанне звышнатуральнага значэння чалавечым дзеянням. Першае даследаванне магіі з навуковых пазіцый было дадзена англійскім этнографам Дж. Дж. Фрэзерам у працы “Залатая галіна” (1890 г.). Ён лічыў, што магія і рэлігія з'яўляюцца супрацьлеглымі культурнымі феноменамі. Магія, на думку Дж. Дж. Фрэзера, папярэднічае рэлігіі і ўзнікае як вынік спроб першабытнага чалавека знайсці рацыянальныя сродкі для тлумачэння свету і арыентацыі ў ім. Дж. Дж. Фрэзер разглядаў магію як элементарную форму мыслення, прымітыўную навуку. Рэлігія ўзнікае тады, калі магія сябе зжывае. У рэлігіі, і гэтым, на думку Дж. Дж. Фрэзера, яна адрозніваецца ад магіі, чалавек ужо шануе звышнатуральныя сілы і падпарадкоўваецца ім. У магіі ён гэтага не рабіў, цалкам спадзяючыся на вынікі сваіх уласных дзеянняў.

У далейшым пункт погляду Дж. Дж. Фрэзера быў раскрытыкаваны. Указвалася, што, як і любая форма рэлігіі, магія абапіраецца на веру ў звышнатуральнае. Для тых, хто робіць магічныя дзеянні, эфектыўнасць апошніх звязана не з імі самімі як матэрыяльнымі маніпуляцыямі, а з верай у іх звышнатуральнае ўздзеянне. Як правіла, магічныя ўяўленні і дзеянні ўзнікаюць

тады, калі чалавек не ўпэўнены ў сваіх уласных сілах, сутыкаючыся з праблемамі, вырашэнне якіх залежыць не столькі ад яго самога, колькі ад мноства зменлівых фактараў. Таму магія ўжывалася ў найбольш адказныя моманты чалавечай жыццядзейнасці: пры паляванні на буйнога звера, на сяўбе, у ваенных дзеяннях, для лячэння хваробы і г. д.

Магія займала вельмі важнае месца ў жыцці першабытных людзей і пранізвала ўсе яго сферы. Існуе шмат яе класіфікацый у залежнасці ад розных крытэрыяў.

Так, па мэтах, на дасягненне якіх яна была накіравана, магія па-дзяляецца на шкодную і спрыяльную.

Шкодная (чорная) магія накіравана на прычыненне іншаму чалавеку або групе людзей якога-небудзь зла: хваробы, смерці, неўраджаю, падзяжу скаціны і г. д.

Спрыяльная (белая) магія накіравана на забеспячэнне поспеху ў якім-небудзь відзе чалавечай жыццядзейнасці: вайне, паляванні, каханні і г. д., або стварэнне спрыяльных умоў жыцця: здароўя, дабрабыту, добрага надвор'я і г. д.

У залежнасці ад спосабаў уздзеяння магія падзяляецца на кантактную, ініцыяльную, парцыяльную, імітатыўную, катартычную, апатрапеічную і вербальную.

Пры кантактнай магіі адбываецца непасрэднае судакрананне паміж аб'ектам уздзеяння і носьбітам звышнатуральнай сілы. Гэта можа быць нашэнне амулетаў, дакрананне да вызначаных прадметаў ці людзей, амавенне з магічнымі мэтамі і г. д.

Пры ініцыяльнай магіі чалавек пачынае той працэс, якога ён дабіваецца, як быццам бы скранае справу з месца, праяўляе ініцыятыву. Напрыклад, верылі, што калі выстраліць з лука ў бок паселішча варожага племені, гэта прывядзе да таго, што яго мужчыны будуць паміраць ад стрэл.

Пры парцыяльнай магіі ўздзеянне накіроўвалася не на сам аб'ект, а на яго частку. Напрыклад, для ўплыву на чалавека выкарыстоўваліся яго валасы, абрэзкі пазногцяў, пот і г. д.

Пры імітатыўнай магіі адбывалася імітацыя пажаданых працэсаў, або ўздзеянне накіроўвалася не на сам аб'ект, а на яго намесніка. Напрыклад, перад выходам на паляванне мужчыны імітавалі, як яны будуць забіваць звера. Пры гэтым у якасці намесніка апошняга магло выступаць яго чучала.

Пры катартычнай магіі пажаданая мэта дасягаецца праз рытуальнае ачышчэнне чалавека. Напрыклад, пасля нараджэння дзіцяці жанчына лічылася нячыстай. З мэтай ачышчэння яе абмывалі ў вадзе, абкурвалі дымам і г. д.

Пры апатрапеічнай магіі мэта дасягалася праз выгнанне злых сіл, альбо ўстрыманне ад вызначаных дзеянняў. Напрыклад, перад паляваннем ці вайной мужчыны ўстрымліваліся ад палавых кантактаў, каб не страціць сваю моц.

Пры вербальнай магіі мэта дасягалася праз уздзеянне словам. Сюды адносяцца замовы, заклінанні і праклёны.

У залежнасці ад сферы ўздзеяння вылучаюць вытворчую, ваенную, лячэбную, любоўную, метэаралагічную і г. д. магію.

Вытворчая магія накіравана на забеспячэнне поспеху ў якой-небудзь галіне працоўнай дзейнасці: паляванні, земляробстве, будаўніцтве і г. д.

Ваенная магія накіравана на забеспячэнне перамогі ў ваенных дзеяннях. Мае дваісты характар: а) спрыяльны – магічныя абрады ажыццяўляюцца з мэтай дапамагчы сваім воінам, а таксама надаць ім смеласць, моц, спрытнасць і г. д.; б) шкодны – мэта магічных дзеянняў – прынесці шкоду ворагам, а таксама аслабіць іх баявыя якасці.

Лячэбная магія накіравана на вылечванне розных хвароб альбо іх прадухіленне. Да гэтага віду таксама адносяцца абрады, якія павінны забяспечыць паспяховыя роды ў жанчыны.

Любоўная (эратычная) магія накіравана на сферу кахання. Як правіла, яе мэта – выклікаць прыхільнасць у прадстаўніка супрацьлеглага полу, але таксама яна можа быць накіравана на знішчэнне сімпатыі да выканаўцы абрада або да саперніка (саперніцы), забеспячэнне ўдалага палавога акту, прадухіленне ці спрыянне цяжарнасці, стварэнне моцнай сям’і і г. д.

Метэаралагічная магія накіравана на змену надвор’я. Можа быць як спрыяльнай – забеспячэнне добрых прыродных умоў для сваёй дзейнасці, так і шкоднай – стварэнне дрэнных умоў для ворагаў.

Фетышызм (ад партуг. *feitico* – амулет, вядзьмарства) – прыпісванне звышнатуральных якасцей матэрыяльным прадметам. Тэрмін быў уведзены ў навуковае словаўжыванне ў пачатку XVIII стагоддзя галандскім падарожнікам В. Босманам.

У якасці фетышаў могуць выступаць самыя розныя прадметы, як створаныя чалавекам, так і прыродныя. Прычынай узнікнення фетышызму, як і астатніх формаў элементарнага рэлігійнага жыцця, з’яўляецца тое, што першабытны чалавек не аддзяляў сябе ад наваколля і прыпісваў рэчам і з’явам чалавечыя якасці.

З аб’ектаў прыроды звычайна фетышамі рабіліся тыя, якія мелі незвычайную форму і таму аказвалі ўплыў на ўражанне людзей. Гэта мог быць дуб, абпалены маланкай, камень, які нагадвае чалавека альбо звера і г. д. Таксама ў якасці фетышаў маглі ўспрымацца прадметы, якія адыгралі нейкую ролю ў чалавечым жыцці: дрэва, што дапамагло схвацца ад ворагаў, крыніца, якая давала племені ваду і г. д. Звышнатуральныя якасці маглі прыпісвацца агню, вадзе, зямлі і іншым прыродным аб’ектам і з’явам. У гэтым выпадку яны ператвараліся ў фетышы.

Найчасцей ролю фетышаў выконвалі чалавечыя вырабы. У залежнасці ад свайго звышнатуральнага прызначэння яны падзяляюцца на амулеты, талісманы і ідалы.

Амулеты – прадметы, якія павінны былі засцерагчы чалавека ад розных няшчасцяў: сурокаў, хваробы, смерці, падману і г. д. Як правіла, у якасці амулетаў выкарыстоўваліся прадметы невялікіх памераў, якія чалавек мог пастаянна мець пры сабе: адпаведным чынам апрацаваныя каменьчыкі, часткі раслін або жывёл, розныя ўпрыгожанні. Функцыю амулета магла

выконваць татуіроўка.

Талісманы – прадметы, якія павінны былі забяспечыць здароўе і дабрабыт чалавека, а таксама поспех у розных відах дзейнасці. У якасці талісманаў выкарыстоўваліся тыя ж вырабы, што і ў якасці амулетаў.

Ідал – прадмет, якому нададзена форма чалавека або жывёлы і які можа выконваць просьбы і пажаданні. У адрозненне ад амулетаў і талісманаў, якія ажыццяўлялі свае звышнатуральныя функцыі аўтаматычна, проста пры іх ужыванні, ідалаў трэба было прасіць і, адпаведна, дзякаваць ім за выкананне просьбы.

Матэрыяльным прадметам маглі прыпісвацца не толькі станоўчыя, але і адмоўныя звышнатуральныя якасці. Апошнімі, паводле ўяўленняў, валодаў труп чалавека. Таму яго трэба было хаваць і ачышчацца пасля кантактавання з ім.

Неабходна падкрэсліць адрозненне паміж разгледжанымі вышэй элементарнымі формамі рэлігійнага жыцця і тымі абрадамі і рытуаламі, якія выконваюцца ў рэлігіях, узнікшых на больш позніх этапах гістарычнага развіцця, такіх, як іўдаізм, будызм, хрысціянства, іслам і іншых. У гэтых рэлігіях адбываецца звяртанне да звышнатуральнага, падпарадкаванне і служэнне яму. Таму абрады і рытуалы, а таксама рэчы, якія пры гэтым выкарыстоўваюцца, маюць тут, строга кажучы, чыста сімвалічны сэнс. Усе яны ўказваюць на звышнатуральнае, якое знаходзіцца “па-за” імі. Напрыклад, калі хрысціяне шануюць крыжы і іконы, гэта зусім не значыць, што звышнатуральныя якасці прыпісваюцца дадзеным кавалкам металу альбо дрэва: усе гэтыя прадметы – толькі знакі прысутнасці Бога. Ці калі мусульманін становіцца на калені, кланяецца і просіць аб нечым Алаха, гэта не значыць, што ён звязвае выкананне сваёй просьбы непасрэдна з тымі рухамі, якія робіць. Мусульманін звяртаецца да Алаха, дэманструе Яму пакорлівасць, і толькі ад Яго залежыць выкананне просьбы.

Першабытны ж чалавек не адрозніваў натуральнага ад звышнатуральнага, і тое, і другое з’яўлялася часткай яго непасрэднага жыццёвага асяроддзя. Таму ў фетышызме звышнатуральныя якасці прыпісваліся самому матэрыяльнаму прадмету, магічныя дзеянні самі па сабе, толькі пры іх выкананні, павінны былі забяспечыць патрэбны вынік, душа ў анімізме звязвалася з крывёй і дыханнем, а татэм успрымаўся як рэальны продак кожнага члена роду.

Зараз элементарныя формы рэлігійнага жыцця захаваліся ў народаў, якія знаходзяцца на першабытна-абшчыннай ступені развіцця, як другасныя і ўстарэлыя элементы ў некаторых рэлігійных напрамках, а таксама ў якасці забабонаў штодзённага жыцця.

2.2. Язычніцтва на Беларусі

2.2.1. Азначэнне язычніцтва. Тыпы язычніцтва на Беларусі.

2.2.2. Звышнатуральныя істоты беларускага язычніцтва.

2.2.3. Беларускія язычніцкія святы.

2.2.1. Азначэнне язычніцтва. Тыпы язычніцтва на Беларусі

Сам тэрмін “язычніцтва” ўзяты з Бібліі. Так у іўдаізме і хрысціянстве называлі папярэднія ім політэістычныя рэлігіі.

Яўрэі, якія вызнавалі іўдаізм, лічылі сябе богаабраным народам, а прыхільнікаў іншых рэлігій называлі проста “народы”, па-старажытна-яўрэйску “гоім”. Такім чынам яўрэі падкрэслівалі сваё адрозненне ад іншых: ёсць богаабраны народ і ёсць проста народы.

Гэты ж падыход быў запазычаны раннім хрысціянствам. Хрысціяне, незалежна ад нацыянальнасці, лічылі сябе Народам Божым, а прыхільнікаў іншых рэлігій называлі “народы”, па-старажытна-славянску “языцы”. Адсюль пайшоў тэрмін “язычніцтва”. Яго сінонімам у беларускай мове з’яўляецца слова “паганства”. Яно паходзіць ад лацінскага “*paganus*” – “жыхар вёскі”. Справа ў тым, што ў Рымскай імперыі хрысціянства спачатку распаўсюджвалася ў гарадах, а навокал, у вёсках, шанавалі старых рымскіх багоў. Логіка разважанняў была такая: мы, гараджане, – хрысціяне, а ў вёсках жывуць прыхільнікі іншай рэлігіі. Таму іх называлі “*pagani*” – “вяскоўцы”.

Трэба звярнуць увагу на тое, што спачатку тэрмін “язычніцтва” меў ацэначны характар: ёсць сапраўдная рэлігія (для іўдзеяў гэта іўдаізм, для хрысціян – хрысціянства), і ёсць усе астатнія –язычніцтва. У навуцы такі падыход, безумоўна, непрымальны. Таму назва тэмы “Язычніцтва на Беларусі” мае ўмоўны характар і служыць для абазначэння ўсіх тых вераванняў і звычаяў, якія існавалі на нашых землях да прыняцця хрысціянства, а ў форме элементаў народнай культуры і забабонаў захаваліся і да нашага часу.

Язычніцтва аказала вельмі вялікі ўплыў на беларускую культуру. Хрысціянства на нашых землях канчаткова ўсталявалася даволі позна, прыкладна ў сярэдзіне XIII ст., а да гэтага нашы продкі прытрымліваліся язычніцкіх вераванняў і звычаяў.

Нават пасля перамогі хрысціянства язычніцтва не знікла і на працягу стагоддзяў з’яўлялася неад’емнай часткай штодзённага жыцця беларусаў. Зараз існуе вялікі пласт самабытнай беларускай язычніцкай культуры, у які ўваходзяць святы, звычаі, вусная народная творчасць, прадметы побыту, культавыя рэчы і г. д.

Язычніцтва – гэта тыпова натуральная рэлігія. На Беларусі яно ўзнікла з патрэб штодзённага сялянскага жыцця. Звышнатуральныя якасці нашых продкі прыпісвалі тым прадметам і з’явам прыроды, ад якіх залежалі вынікі іх гаспадарчай дзейнасці, або якія адыгрывалі значную ролю ў іх побыце: сонцу, зямлі, агню, раслінам. Звычаі беларусаў былі накіраваны на ўстанаўленне кантактаў са сваім жыццёвым асяроддзем з мэтай забяспечыць поспех у працы і дабрабыт. Напрыклад, у працэсе земляробчай дзейнасці адбывалася прыпісванне звышнатуральных якасцей зямлі. Бачылі, што зямля родзіць, гэта разглядалася па аналогіі з тым, як нараджае жанчына. Таму на зямлю пераносіліся жаночыя якасці. Каб яна добра нараджала, існавалі

шматлікія абрады. Напрыклад, жанчына клалася ў баразну, заціскала паміж кален бохан хлеба і сімулявала роды з мэтай падштурхнуць зямлю, каб яна дала добры ўраджай.

У беларускім язычніцтве, як і ва ўсякім іншым, можна вылучыць фетышысцкія, анімістычныя, магічныя і татэмістычныя вераванні і абрады. Іх вельмі шмат, таму мы разгледзім толькі некаторыя.

Фетышызм. Звышнатуральныя якасці нашы продкі прыпісвалі ў асноўным не сваім вырабам, а прыродным з’явам і аб’ектам. Так, агонь лічыўся апекуном дома і асновай дабрабыту сям’і. Яго стараліся не пазычаць, нават суседзям, каб з хаты не сышоў дабрабыт. Нельга было пляваць у агонь, бо ён мог пакараць за непавагу, і ў чалавека ўзнікала хвароба – вогнік: твар рабіўся чырвоным, як ад апёку. Ваду беларусы лічылі ачышчальнай і лячэбнай сілай. Перад святамі нашыя продкі абавязкова мыліся, прычым гэта было не проста змыванне бруду, а менавіта ачышчэнне, як цялеснае, так і духоўнае. Існавалі святыя крыніцы, да якіх чалавек мог прыйсці, расказаць пра свой дрэнны ўчынак, і вада гэты грэх змывала. Забаранялася пляваць у ваду. Пры дапамозе вады лячылі: над ёй казалі замову і давалі выпіць хвораму. Зямля лічылася ўсеагульнай маці-карміцелькай. Нельга было лаяцца мацернымі словамі, бо гэта крыўджанне маці-зямлі, і яна можа перастаць радзіць. Думалі, што зямля не прымае вялікіх грэшнікаў і выкідае іх на паверхню. Перад вялікімі няшчасцямі яна стогне, папярэджваючы тым самым людзей. Камяні, паводле ўяўленняў нашых продкаў, маглі лячыць хворых і выконваць самыя розныя просьбы: шыць вопратку і абутак, забяспечваць поспех у каханні, добрае надвор’е. Камяням прыносіліся ахвяры. Яны таксама былі абавязковай часткай язычніцкіх капішчаў. Бяроза шанавалася як дзявочы сімвал у час вясенняга свята Сёмуха (у хрысціянстве – Пяцідзсятніца). Дзяўчаты ішлі ў лес, дзе звязвалі верхавіны дзвюх невялікіх бярозак і ўтваралі такім чынам своеасаблівыя вароты, праз якія папарна праходзілі, спяваючы магічна-рытуальныя песні аб будучым добрым ураджаі. Завіванне бярозы павінна было садзейнічаць будучаму шлюбу дзяўчат. Лічылася, што бяроза спрыяе росту збожжа і агародніны, таму на Сёмуху ссякалі бярозкі і ўтыкалі іх у зямлю каля хат, а таксама кідалі ў збожжа. Дуб лічыўся сімвалам мудрасці, развагі, сілы, розуму. Звязваўся з культуам Перуна. Капішча гэтага бога абавязкова рабілі альбо ў свяшчэннай дуброве, альбо пад магутным дубам. Вогнішча, якое тут знаходзілася, было з дубовых дроваў. Да нашых дзён на Палессі захавалася павер’е, што калі грыміць першы гром (гром і маланка – увасабленні Перуна), трэба пацерціся спіной аб дуб – тады ўсе хваробы як рукой здыме. Найбольш вядомай з раслін-фетышаў у ўсходніх славян, безумоўна, з’яўляецца папараць-кветка. Згодна з павер’ямі, цвіце яна раз у год, на Купалле. Гарыць чырвоным альбо белым святлом. Той, хто ёй авалодае, атрымае звышнатуральныя якасці: ён можа знаходзіць скарбы, яго сіла ўсіх адолее, ён будзе разумець мову звяроў, птушак і дрэў, знішчыць нагаворы чараўнікоў. З жывёл асабліва шанавалася вуж. Лічылася, што ён садзейнічае ўрадлівасці зямлі і дабрабыту ў сям’і. У вужы бачылі пасланца добрых багоў і звярталіся да яго з просьбамі аб дажджы, ураджаі, шчасці. Выявам галоў

вужакі беларусы ўпрыгожвалі стрэхі і вокны сваіх хат, каб засцерагчыся ад усяго дрэннага: маланкі, ліхіх людзей, хвароб, пераляку.

Анімiзм. Беларусы ўяўлялі душу ў выглядзе тонкай матэрыяльнай субстанцыі, накшталт дыму альбо пару, якая ў час сну пакідае цела чалавека праз рот і падарожнічае – сустракаецца з душамі іншых людзей, з душамі памерлых. Па гэтай прычыне чалавек бачыць сны. Падарожжа души ўяўлялася па-рознаму: або яна праз нейкую стужку захоўвае сувязь з целам, або падарожнічае аўтаномна. Чалавека нельга было раптоўна будзіць, каб душа паспела вярнуцца ў цела. Калі чалавек цяжка паміраў, думалі, што гэта душа не бачыць, куды ёй пайсці, і таму адчынялі вокны, дзверы і, нават, вымалі дошку са столі. Калі цяжка паміраў чараўнік, лічылася, што гэта чэрці цягнуць ягоную душу ў пекла, а яна супраціўляецца.

Душа таксама ўяўлялася ў выглядзе нейкай дробнай жывёлы, якая знаходзіцца ўнізе горла: яшчаркі, птушкі, пчалы. Калі пры памінанні нябожчыка з'яўлялася адна з гэтых жывёл, лічылі, што прыляцела душа чалавека.

Як і ў большасці народаў, смерць ва ўяўленні беларусаў – гэта вынік развітання души з целам. Духі памерлых продкаў называліся дзядамі і лічыліся апекунамі сваіх нашчадкаў. Асноўныя звесткі пра ўяўленні беларусаў аб дзядях мы атрымліваем з абрадаў іх шанавання, якія звязаны са святам Дзяды.

Магія. Усё жыццё беларусаў было насычана рознымі магічнымі абрадамі і звычаямі, якія суправаджалі іх ад нараджэння да смерці. Напрыклад, каб выклікаць у цяжарнай жанчыны роды, яе муж клаўся каля парога, а жанчына пераступала праз яго. Існавала павер'е, што калі народзіцца дзіця і пупавіну яму перарэзаць на кніжцы, дык яно будзе вельмі разумным. Калі чалавек паміраў, на вокны ў хаце ставілі чыстую ваду, каб яго душа магла памыцца. Пры пахаванні і на памінках нельга было, каб што-небудзь рабілі родзічы памерлага, а толькі чужыя людзі. Лічылася, што тады чалавеку будзе лягчэй пакідаць гэты свет, бо ён бачыць, што ўсе, нават чужыя, яму спрыяюць.

Асабліва ў беларусаў была распаўсюджана земляробчая, лячэбная, любоўная і засцерагальная (апатрапеічная) магія. Земляробчымі абрадамі было насычана ўсё жыццё беларусаў, асабліва святы. Мэтай іх было забеспячэнне добрага ўраджаю. Напрыклад, на Вялікдзень моладзь гушкалася на арэлях. Лічылася, што гэта садзейнічае росту пасеваў.

Амаль у кожнай вёсцы жыла знахарка ці знахар. Лячылі яны пры дапамозе сродкаў народнай медыцыны, але таксама выкарыстоўвалі магію. Напрыклад, чалавека клалі на парог і хадзілі па ім, каб выціснуць хворобу. Калі дзіця крычала па начах, яго трэба было пакалыхаць каля агню, каб адляцелі тыя звышнатуральныя істоты, якія яго мучаюць. Асноўную ролю ў лячэбнай магіі беларусаў адыгрывалі замовы. Іх было вельмі шмат – супраць кожнай хваробы існавала некалькі замоў. Казаліся яны звычайна на ваду, якую потым давалі выпіць хвораму.

Любоўную магію ў асноўным практыкавала моладзь. Лічылася, што калі з'есці той хлеб, які зліпся ў печцы з другім боханам, то хутка ўступіш у

шлюб. Калі дзяўчына хутка сядзе на тое месца, дзе сядзела маладая, то сама неўзабаве пойдзе замуж. Калі жанчына ішла да шлюбу і не хацела, каб у яе былі дзеці, то клала за пазуху зачынены замок. Лічылася па аналогіі, што калі замок зачынены – яна таксама зачыненая, і не будзе мець дзяцей.

Засцерагальная магія ў асноўным ужывалася супраць ведзьмаў і ведзьмакоў. Лічылася, што яны адбіраюць малако ў кароў і сала ў сві-ней, насылаюць хваробы, робяць іншыя шкоды. Каб засцерагчыся ад усяго гэтага, ставілі ў хлеў асінавае дрэўца, пасвечаную ў царкве свечку, вешалі перад уваходам забітую сароку, абсыпалі скаціну пасвечаным макама. Ужываліся таксама шматлікія замовы супраць варожых сіл.

Татэмізм. Існавалі ўяўленні аб тым, што людзі могуць ператварацца ў розных жывёл, пераважна ў ваўкоў. Але таксама былі паданні аб пераўтварэнні ў іншых жывёл, напрыклад, у мядзведзяў і буслоў. Мядзведзь на Беларусі называўся “баццохнам”, “продкам”, “апекуном”, бусел – “братом”, воўк – “царыкам”. Лічылася, што бусел – гэта анёл ці чалавек, які быў Богам ператвораны ў птушку за сваю цікаўнасць: яму даручылі торбу з рознымі гадамі, якую ён павінен быў выкінуць, а ён не стрымаўся, захацеў паглядзець, што там, развязаў торбу і ўсіх выпусціў. Таму, ператвораны ў птушку, ён павінен гэтых гадаў лавіць. На Беларусі існавала свята “Камаедзіца” ў гонар прабуджэння мядзведзя ад зімовай спячкі, ўдзельнікі якога пераапрааналіся ў мядзведзя. Таксама жывёлам прыпісваліся звышнатуральныя якасці. Напрыклад, лічылася, што калі мядзведзь пройдзе каля зачараванай хаты, то ніякія чары больш не будуць дзейнічаць, калі ён зойдзе ў вёску, то можа адвесці любое няшчасце і г. д. У час навальніцы станавіліся пад дрэва з гняздом бусла, бо лічылася, што ў яго ніколі не ўдарыць маланка. Бусел разумеўся як апякун і распарадчык ураджаем і дабрабытам, істота, якая прыносіць дзяцей. Ён суадносіўся з продкамі і замагільным светам. Існавалі ўяўленні пра змея як міфічнага продка, па некаторых паданнях зямныя жанчыны нараджалі ад змеяў дзяцей. Даследчыкі лічаць, што аб уяўленнях аб змяі як татэмнай жывёле сведчаць змеегаловыя браслеты ў дрыгавічоў, крывічоў, радзімічаў.

2.2.2. Звышнатуральныя істоты беларускага язычніцтва

Усё наваколле для беларусаў было заселена шматлікімі звышнатуральнымі істотамі. Умоўна іх можна падзяліць на дзве групы: ніжэйшыя звышнатуральныя істоты, альбо дэмань, і багі.

Паняцце “дэман” паходзіць ад грэчаскага “*daimon*” і служыць для абазначэння істоты, увасабляючай звышнатуральную сілу, якая дзейнічае нечакана. У язычніцтве яно не мае такой адмоўнай афарбоўкі, якая характэрна для хрысціянства, дзе пад дэманамі разумеюцца духі зла. У беларускай міфалогіі дэмань – гэта ўвасабленне якасцей таго ці іншага месца або з’явы. Усе яны дахрысціянскага паходжання, але вельмі часта ў народным уяўленні іх узнікненне звязвалася з сюжэтам Старога Запавету аб анёлах, якія здрадзілі Богу. Адзін старэйшы анёл так узганарыўся, што

вырашыў сесці побач з Богам. Аднак Бог яго піхнуў, і ён паляцеў дагары нагамі на зямлю, а разам з ім – усе астатнія здрадзіўшыя Богу анёлы. Пакуль яны ляцелі – ператварыліся ў нячысцікаў. У залежнасці ад таго, у якое месца яны ўпалі, склаліся іх характары. У беларускай міфалогіі ёсць добрыя і злыя нячысцікі. Чым больш небяспечным было тое ці іншае месца або з’ява, тым больш небяспечным лічыўся нячысцік, які іх увасабляў.

У хаце, згодна з уяўленнямі нашых продкаў, жыў Хатнік (Дамавік, Дамавы гаспадар). Па паходжанні гэта нячысцік, але ад доўгага жыцця побач з людзьмі ён страціў свае дрэнныя рысы. Жыве Хатнік у печы ці пад печчу, таму яго часта называлі Падпечнікам. Устае ён рана і палохае пеўня, штурхаючы яго. Той з перапугу крычыць і лопае крыллем, чым будзіць гаспадароў на працу. Хатнік любіць, калі ў сям’і жывуць дружна, тады ён дапамагае ў гаспадарцы. Калі ж у доме ідуць сваркі, Хатнік злуецца і робіць розныя шкоды: б’е посуд, хавае рэчы і г. д. Ноччу можа навальвацца зачыншчыку сямейных нязгод на грудзі і душыць яго. Хатнік звычайна мае выгляд старэнькага дзеда з сівой барадой і доўгімі валасамі. Абрануты ён у белую кашулю, падвязаную лыкам. Лічылася, што Хатнік тварам падобны на гаспадара той хаты, дзе ён жыве.

Хлеўнік – гэта нячысцік, які, згодна з павер’ямі, жыве ў хляве. Некаторыя даследчыкі лічаць яго мадыфікацыяй Хатніка, але ад апошняга Хлеўнік адрозніваецца сваёй шкоднасцю. Ён псуе скаціну: па начах ездзіць на конях і каровах, ад чаго яны слабеюць, худзеюць і могуць памерці. Існавала некалькі спосабаў, пазбаўлення ад Хлеўніка. Найбольш просты – паставіць у хлеў казла або казу. Хлеўнік не любіць гэтых жывёл і адразу сыходзіць. Самым лепшым сродкам для выгнання Хлеўніка лічыліся замовы. Думалі, што Хлеўнік нябачны. Толькі зрэдку ён узнікае ў выглядзе скручанага, зморшчанага, худога чалавека: нібы шкілет хлопчыка памясцілі ў скуру дарослага.

Злыдні – нячысцікі, якія лічыліся ўвасабленнем няшчасцяў сялянскай гаспадаркі. Дзе пасяляліся злыдні, туды прыходзіла беднасць. Уяўляліся яны ў выглядзе нябачных старцаў або чалавекападобных малых, гарбатых, скручаных стварэнняў у вялікіх ботах і шапках. Звычайна злыдні жывуць пад печчу, адтуль робяць нападзенне на гаспадарку і ўтвараюць розныя шкоды: крадуць яйкі ў курэй, псуюць цеста, падліваюць вадку ў малако. Яны не даюць чалавеку выбрацца з беднасці, але таксама можа наклікаць на гаспадарку злыдняў, той хто вельмі хоча разбагацець і працуе праз меру.

Вадзянік – нячысцік, які, па ўяўленнях, жыве ў вадзе. Плавае ён надзвычай хутка на вялікім коме або пры дапамозе перапонак паміж пальцамі ног. Час ад часу Вадзянік вылазіць на бераг, але знаходзіцца там можа толькі некалькі хвілін, каб не засохнуць. Калі апошняе раптам здарыцца – набывае выгляд карча, пакрытага цінай і водарасцямі. Калі нехта закіне такі корч назад у вадку – Вадзянік ажывае і аддзяквае свайму выратавальніку: заганяе яму рыбу ў сеткі, не дае патапіцца. Апісваецца Вадзянік як вельмі стары, гарбаты, невысокага росту, усё цела яго пакрыта водарасцямі. Твар у Вадзяніка расплывісты, надзвычай невыразны, цела непрапарцыянальнае.

Нягледзячы на тое, што ён увесь час знаходзіцца ў вадзе, Вадзянік – надзвычай брудная, смярдзючая і агідная істота.

Русалкі – гэта шкодныя істоты, у якіх, па павер’ях, ператвараюцца жанчыны-тапельніцы, а таксама дзеці жаночага полу, якія памерлі нехрышчонамі. Уяўляюцца ў выглядзе голых дзяўчат з распушчанымі зялёнымі валасамі. Маюць пяшчотныя блакітныя вочы. У халодную пару года русалкі жывуць у вадзе, але ў Русальны тыдзень (першы пасля Сёмухі) выходзяць на бераг і пасяляюцца на галінах дрэў. Так яны жывуць да восені. Лічыцца, што русалкі прывабліваюць да сябе людзей, асабліва маладых мужчын, а потым абступаюць іх, казычуць і з песнямі ды рогатам цягнуць у вадку. Каб выратавацца ад русалак, трэба хаця б адну з іх укалоць іголкай – тады ўсе яны з віскам кідаюцца ў вадку. Баяцца яны таксама цыбулі, часнаку, палыну. Аднак лепш за ўсё пазбягаць у Русальны тыдзень мясцін каля вады.

Лесавік – нячысцік, які жыве ў лесе, гаспадар лесу і звяроў. Уяўляўся ў выглядзе магутнага мужчыны, ростам з самымя вялікія дрэвы. Калі Лесавік сустракаў чалавека, імкнуўся яго або забіць, або доўга кружыць па лесе, а потым злосна рагатаў. Лічылася, што Лесавіка можна падмануць, калі пры ўваходзе ў лес няправільна назваць кірунак свайго шляху ці апрануць навыварат адзенне, абуць левы лапаць на правую нагу, а правы – на левую, павярнуць шапку брылём назад, прачытаць тры разы нядзельную малітву.

Балотнік, Багнік, Аржавень – нячысцікі, якія, згодна з павер’ямі, жывуць, адпаведна, у балоце, багне, аржавенні. Уяўляюцца ў выглядзе агідных чалавекападобных істот. Балотнік – страшэнны таўстун, зусім без вачэй, увесь у тоўстым слоі гразі, да якой прыліп розны бруд, расліны і вадзяныя насякомыя. Багнік па выглядзе нагадвае Балотніка, але яшчэ больш брудны. Аржавень – брудна-руды, з надзвычайна тоўстым жыватом і тонкімі, як сцябліны хвашча, нагамі. Гэтыя нячысцікі вельмі шкодныя для чалавека і хатняй жывёлы. Звычайна прывабліваюць іх прыгожымі вобразамі і гукамі, а калі ахвяра завязне ў багне, заблытаецца ў карчах ды лазняку, хапаюць яе за ногі і паволі цягнуць да сябе.

Ваўкалак – чалавек, які, паводле павер’яў, ператварыўся сам або быў ператвораны кім-небудзь у нейкую жывёлу, часцей у ваўка. Лічылася, што ў ваўкалакаў не ўся скура пакрыта поўсцю, а толькі месцамі, так, што дзе-небудзь відаць чалавечае цела. Падзяляюцца яны на ваўкалакаў-чараўнікоў і зачараваных ваўкалакаў, няшчасных ахвяр чыйгосьці чараўніцтва. Першыя, ператварыўшыся ў ваўкоў, засвойваюць усе ўласцівасці звяроў-драпежнікаў, нападаюць не столькі на жывёлу, колькі на людзей, аднак, не ядуць іх, а толькі высмоктваюць мозг, думаючы тым амаладзіць сябе. Зачараваныя ваўкалакі зусім іншыя. Лічылася, што яны ручныя, выюць вельмі жаласліва ў бок сваіх вёсак, бо не страцілі чалавечых пачуццяў і свядомасці. Ніколі не нападаюць на чалавека і хатнюю жывёлу.

Крывасмокі (вупыры) – істоты, якія, згодна з уяўленнямі, смокчуць кроў чалавека і жывёл. Лічылася, што ў іх ператвараюцца пасля смерці людзі, якія пры жыцці зналіся з нячыстай сілай. Па начах яны прыходзяць да сваіх былых ворагаў, а часам – родзічаў і сяброў, прыпадаюць губамі да іх грудзей і

высмоктваюць кроў. Рысы твару ў вупыра тыя ж, што і пры жыцці, але губы ад смактання крыві распухаюць, а язык робіцца вострым, каб прабіваць скуру. Найбольш радыкальны спосаб пазбавіцца ад вупыра – гэта раскапаць ягоную магілу, адсекчы галаву і пакласці яе паміж ног, а цела прыбіць да зямлі асінавым колам.

Ліхаманка альбо Трасца лічылася ўвасабленнем хваробы. Яна мае ад сямі да дзевяноста дзевяці постацяў, якія падзяляюцца на асеннія і вясеннія. Першых уяўлялі ў выглядзе маладых прыгожых дзяўчат, другіх – у выглядзе агідных старых баб. Зімой Ліхаманка жыве пад зямлёй, выходзіць увесну на паверхню і бадзьецца, пакуль не трапіць на чалавека, які спіць на вясеннім сонейку. Ліхаманка можа папярэдзіць аб пагрозе хваробы: калі ж чалавек не паслухаецца, яна альбо плюне на яго, альбо пацалуе, і такім чынам пасяляецца ў арганізме. Ліхаманка таксама можа трапіць у чалавека праз рот у выглядзе парушынькі альбо мухі.

Чорт лічыўся цалкам варожай чалавеку звышнатуральнай істотай. Вобраз чорта дахрысціянскага паходжання, але хрысціянства аказала вялікае ўздзеянне на ўяўленні аб яго вобліку. Лічыцца, што чорт здольны ператварацца ў розных жывёл (кошку, сабаку, свінню, казла) альбо людзей (вандроўніка, дзіця, каваля, млынара), але ўласны яго выгляд наступны: гэта антрапаморфная істота, пакрытая чорнай поўсцю, на галаве два рогі, ззаду хвост, на нагах і руках вострыя кіпцюры, у чарцей мужчынскага полу ёсць рэдкая барада, як у казла. Чэрці могуць жыць сем’ямі, па іншых павер’ях – спакушаюць жанчын, ад чаго нараджаюцца крывасмокі.

Чорт робіць людзям розную шкоду: уводзіць у падман, насылае дрэннае надвор’е, хваробу. Асабліва небяспечны ён у “нячыстых” месцах (ля балота, на перакрываванні дарог, у млынах) і ў вызначаны час сутак (ад поўначы да першых пеўняў, радзей – апоўдні) або года (на Каляды і Купалле). У гэтыя перыяды магчымы зносіны з нячыстай сілай, таму чараўнікі заклікалі чарцей у замовах.

Люцыпар альбо Анчыпар – згодна з павер’ямі, кіраўнік чарцей, увасабленне ўсяго зла. Крыніцай народных уяўленняў аб Люцыпары паслужыў хрысціянскі Люцыфер, але яму былі нададзены натуралістычныя рысы. Уяўляўся Люцыпар у выглядзе гіганцкага чорта з надзвычайна злым тварам. Важыць ён столькі ж, колькі ўсе астатнія нячысцікі разам узятыя. Мае бачныя адзнакі сваёй годнасці: жалезную карону, якая прыбіта да чэрапа цвікамі, вілы ў магутнай лапе. Пры кожным выдыху Люцыпар выпускае з ноздраў доўгія пукі вогненых промяў, якія ўсё паляць на далёкай адлегласці.

Да другой групы звышнатуральных істот беларускага язычніцтва належаць багі. Само слова “бог” агульнае для ўсіх славянскіх моў і азначае “шчасце”, “багацце”. Адсюль, напрыклад, “баг-аты” (даслоўна “той, хто мае бога, гэта значыць – шчасце, удачу”), “у-богі” “у” – прэфікс, які азначае страту чагосьці), “з-божжа” (“са шчасцем, удачай”). Такім чынам, згодна з этымалогіяй, “бог” – гэта той, хто дае чалавеку ўдачу, клапаціцца аб ім.

У адрозненне ад большасці вышэйпералічаных ніжэйшых звыш-

натуральных істот, знаходжанне і ўлада якіх абмежаваны вызначаным месцам, улада багоў не мае прасторавай лакалізацыі, яны могуць дзейнічаць паўсюль.

Мы разгледзім толькі некаторых язычніцкіх багоў, культ якіх быў найбольш распаўсюджаны на Беларусі.

Пярун – бог грому і маланкі, даравальнік дажджу, апякун княжацкай дружыны. Уяўляўся ў выглядзе высачэннага волата з доўгай барадой, чорнымі валасамі, лукам (вясёлкай) і стрэламі (маланкамі). Маланкамі ён страляе ў чарцей, якія бягуць ад яго на зямлю і звычайна хаваюцца пад дрэвамі, але і там іх дастаюць стрэлы Перуна. Лічылася, што ў час навальніцы не трэба хавацца пад дрэва, а трэба маліцца і хрысціцца, каб адагнаць ад сябе чорта і не быць разам з ім забітым маланкаю. Таксама ўяўлялі, што Пярун трымае ў руках два вялікія жоравы, трэ іх і б’е адзін аб адзін – адсюль гром і маланкі. Асколкі ад жораваў, якія ўпалі на зямлю – гэта “перуновыя стрэлы”. Так сяляне называлі рэшткі старажытных крэмневых прылад працы, якія знаходзілі на палях.

Велес – бог дабрабыту, апякун хатняй жывёлы і паэтычнай творчасці, ахоўнік багацця. Імя Велеса звязвалася з золатам, Перуна – са зброяй. У Кіеве ў часы князя Ёладзіміра Пярун, бог княжацкай дружыны, стаяў на ўзгорку, Велес, апякун простага люду – на Падоллі. Уяўляўся Велес у выглядзе магутнага велікана з доўгімі валасамі і барадой. Лічылася, што ён надзяляе людзей талентамі, добрым слыхам і голасам, вялікім ростам. Па народных павер’ях, Велес навучыў людзей жывёлагадоўлі. Яго таксама лічылі апекуном вешчуноў і народных спевакоў. У “Слове пра паход Ігаравы” вешчы Баян названы “Велесавым унукам”.

Ярыла – бог сонца, вясенняй урадлівасці, пачуццёвага кахання, апякун земляробства. Уяўляўся ў выглядзе прыгожага маладога хлопца, які ў белым адзенні, з вянком на галаве і каласамі ў руках вясновым досвіткам ездзіць па палях на белым кані і апладняе ніву. Ярыла лічыўся богам усякай урадлівасці, у тым ліку і жаночай, таму маладзіца, якая жадала мець дзіця, імкнулася пабачыць Ярылу.

У гонар Ярылы існавала свята – Ярылаў дзень (зараз гэта свята святога Ягорыя (Юрыя), які ў хрысціянстве замяніў Ярылу). Лічылася, што ў гэты дзень (6 мая) Ярыла адчыняе вароты неба і на белым кані выязджае на зямлю. З яго з’яўленнем пачынаецца сапраўдная вясна. У гэты дзень упершыню выпускалі скаціну ў поле. Свята Ярылы суправаджалася карагодамі, песнямі, вячэрай. Самая прыгожая дзяўчына з вёскі прадстаўляла Ярылу. Яе саджалі на белага каня і вадзілі па палях. Пры гэтым спявалі песні ў гонар Ярылы, якія павінны былі забяспечыць добры ўраджай і нараджэнне здаровых дзяцей.

Жыжаль (Жыжа, Жыж) – бог агню. Жыве пад зямлёй, ходзіць там, выпускаючы з сябе полымя. У спакойным стане Жыжаль ідзе паціху, і ад яго полымя саграваецца зямля. Калі ж разлуецца – перасоўваецца хутка, і полымя вырываецца на паверхню, выклікаючы пажары. Воблік Жыжалья неантрапаморфны, уяўляўся ён у выглядзе агню.

У беларускім язычніцтве ёсць таксама багі, дзеянні якіх звязаны з

канкрэтнай парой года.

Зюзя – бог зімы і холаду. Яго імя паходзіць ад дзеяслова “зюзец” – “мерзнуць, калець ад марозу”. Уяўляўся ён у выглядзе невысокага, тоўстага, лысага дзеда з доўгай белай барадой, які ў расхрыстаным белым кажусе з непакрытай галавой і босы ходзіць па снезе і лютай сцюжай наганяе страх на ўсё жывое. Лічылася, што калі ад маразоў трашчаць дрэвы і бяргенні ў хаце, дык гэта Зюзя б’е па іх даўбнёй. Каб паменшыліся маразы, трэба было пералічыць імёны ўсіх лысых дзядоў у вёсцы.

Ляля (Лёля, Лада) – багіня вясны, каханья, дзясвоха хараства. Уяўлялася ў выглядзе маладой прыгожай дзяўчыны, якая ранняй вясной ходзіць па праталінах і абуджае зямлю ад зімовага сну. Дзе яна ступіць, там зелянее трава, распускаюцца кветкі. У гонар Лялі існавала дзясвоха свята – Ляльнік (5 мая), якое з’яўлялася закліканнем вясны. Дзяўчаты збіраліся на лузе ці на агародзе, выбіралі паміж сабой “Лялю”, апрагалі яе ў белую сарочку, упрыгожвалі зеленню, садзілі на ўзвышша і вадзілі вакол яе карагоды, спяваючы песні, у якіх славілі Лялю.

Цёця – багіня лета, а таксама звязаных з ім урадлівасці і дабрабыту. Уяўлялася ў выглядзе прыгожай мажнай жанчыны з жытнім вянком на галаве. У руках Цёця трымала хлеб, садавіну і гародніну, якімі яна адорвала кожнага, хто ёй сустрэнецца. Цёця лічылася сімвалам дабрабыту і шчодрасці. У галодную пару казалі: “Голад не Цёця, падапрэ – лыка з’ясі”.

Жыцень – бажаство восені, апыкун асенніх палявых работ. Уяўляўся ў выглядзе нізкага хударлявага старога з незадаволеным тварам, ускудлачанымі валасамі і трыма вачамі (трэцяе на патыліцы). Лічылася, што Жыцень садзейнічае росту і паспяванню збожжа і гародніны, а таксама назірае, ці добра вядзецца гаспадарка. Калі знойдзе на полі шмат каласоў, пакінутых жнеямі, збірае іх, звязвае ў снапы і пераносіць на поле таго гаспадара, у якога ўбрана чыста. У выніку на наступны год у нядбайнага гаспадара будзе меншы, а ў стараннага – большы ўраджай. Часам Жыцень у выглядзе жабрака з торбай ходзіць па дарогах і пагражае пальцам кожнаму сустрэчнаму. Гэта з’яўлялася знакам будучага вялікага неўраджаю. Ёсць прымаўка: “Жыцень з торбай – голад на двор”.

2.2.3. Беларускія язычніцкія святы

Беларускія язычніцкія святы з’яўляліся арганічнай часткай сялянскага жыцця. Іх характар звязаны са своеасаблівым успрыманнем часу, якое вельмі істотна адрозніваецца ад нашага. Мы ўяўляем час у выглядзе лініі, для нас ён цячэ ад мінулага праз сучаснасць да будучага. Для беларускага ж селяніна рух часу быў кругабодным і супадаў з гадавым земляробчым цыклам: перыядамі сяўбы, жніва, падрыхтоўкі да палявых работ. Пачатак кожнага перыяду года азначаў для селяніна неабходнасць пераходу да новага віду дзейнасці. Звычайна адзін гадавы перыяд ад другога аддзяляўся святамі. Яны мелі для нашых продкаў магічны сэнс. Лічылася, што гэта пераломныя дні, у якія парушаецца звычайны парадак рэчаў і вызначаецца характар будучага

перыяду. У святы былі забаронены адны віды дзейнасці і прадпісаны іншыя – каб забяспечыць добры час. На святы гадалі і выконвалі розныя магічныя абрады.

Каляды – свята ў гонар пачатку новага года. Звязвалася яно з перыядам зімяга сонцазвароту, калі дзень пачынае паступова павялічвацца. Адзначаліся Каляды з 6 с 19 студзеня і складваліся з трох асобных свят: “Галоднай” (6–7 студзеня), “Шчодрай” (13–14 студзеня) і “Вадзяной” (18–19 студзеня) куцці. Куццёй называлася рытуальная каша з тоўчаных ячменных круп альбо пшаніцы. Яна варылася да кожнага з гэтых свят і ставілася на покуці (адсюль яе назва).

Каляды ва ўяўленнях беларусаў – гэта пераломны перыяд у часе, калі пачынаецца новы земляробчы цыкл, “новы час”, і можна пры дапамозе магіі паўплываць на яго характар, а таксама даведацца аб будучым. Увесь перыяд калядных свят у беларусаў быў насычаны рознымі абрадамі, прызначанымі ў асноўным забяспечыць добры ўраджай і матэрыяльны дабрабыт наогул. Так, на першую, “галодную” або “посную”, куццю імкнуліся не хадзіць у госці, каб жывёла не разбягалася і не прападала. На другую, “шчодрую”, куццю ставілі на стол як мага больш страў, бо лічылася, што чым больш багатым будзе святочны стол, тым багацейшым будзе ў надыходзячым годзе жыццё. Найбольш вядомым земляробчым абрадам на Каляды з’яўляецца шчадраванне. Маладыя хлопцы і дзяўчаты хадзілі па хатах, славілі гаспадара з гаспадыняй і спявалі песні, а таксама выконвалі абрады, прызначаныя забяспечыць дабрабыт у хаце і добры ўраджай. За гэта гаспадары іх адорвалі.

Вельмі распаўсюджанымі на Каляды былі гаданні. Гадалі аб будучым ураджаі, а дзяўчаты гадалі аб нарачоным.

Вялікдзень – язычніцкае свята ў гонар абуджэння прыроды і надыходу “вялікіх дзён” веснавых палявых работ. Пасля прыняцця хрысціянства стала супадаць па часе з Пасхай. Адзначаецца (у залежнасці ад месчнага календара) у адну з нядзель у перыяд з 4 красавіка па 8 мая.

У гэтым свяце пераплецены хрысціянскія і язычніцкія абрады. Ішлі ў царкву на Ўсяночную, але пасля яе кожны гаспадар імкнуўся як мага хутчэй прыбегчы дадому – хто будзе першым, той раней за ўсіх скончыць сяўбу, і ў таго будуць самыя хуткія коні. Рытуальнай ежы – пасцы і чырвоным яйкам – прыпісваліся магічныя якасці. Скарынкі ад пасхі сушылі, таўклі і клалі ў гарэлку – лічылася, што гэта засцерагае ад ведзьмакоў. Чырвоныя яйкі качалі па зямлі, каб надаць ёй жыватворчую сілу і забяспечыць добры ўраджай. Шкарлупкі ад яек затыкалі ў шчыліны як сродак супраць тараканаў. Маці гладзіла велікодным яйкам па тварах сваіх дзяцей, каб яны былі румянымі і чырванашчокімі. На другі і трэці дзень пасля Вялікадня па хатах хадзілі валачобнікі, якія славілі гаспадароў і спявалі песні, прызначаныя забяспечыць дабрабыт і добры ўраджай. У адказ гаспадары дзякавалі валачобнікам і давалі ім дарунак – валачобнае (булкі, сыр, фарбаваныя яйкі, каўбасы).

Купалле – свята ў гонар сонца і росквіту ўсіх жыццёвых сіл прыроды. Прымеркавана да летняга сонцастаяння і адзначаецца ў ноч з 6 на 7 ліпеня. Лічылася, што на Купалле зямля надае раслінам асаблівую жыватворную сілу.

Таму з ранку 6 ліпеня жанчыны і дзяўчаты збіралі зёлкі. Частку з іх пакідалі ў хаце на лекі, а некаторыя ўтыкалі ў сцены будынкаў для засцярогі ад злых сіл. Верылі, што дрэвы ў купальскую ноч могуць размаўляць паміж сабой і пераходзіць з месца на месца. На Купалле шукалі знакамітую папараць-кветку.

Шанаванне агню было звязана з купальскім вогнішчам, якое звычайна разводзілася на беразе возера альбо ракі. Яно надзялялася ачышчальнай і жыватворчай сілай. Праз яго скакалі, каб засцерагчыся ад хвароб. Лічылася, што калі хлопец з дзяўчынай, узяўшыся за рукі, пераскочаць праз купальскае вогнішча, дык абавязкова пажэняцца.

У купальскую ноч дзяўчаты гадалі на вянках, каб даведацца аб будучым замужжы. Раніцай 7 ліпеня моладзь купалася. Гэтаму надаваўся ачышчальны сэнс.

Купалле лічылася часам разгулу змрочных сіл: у гэтую ноч ведзьмы і ведзьмары імкнуцца зрабіць людзям розную шкоду. Па гэтай прычыне на Купалле звярталіся да засцерагальнай магіі: кідалі ў жыта галавешкі з агнём як сродак супраць нячыстай сілы, утыкалі ў будынкі купальскія зёлкі, праганялі праз купальскае вогнішча статак.

Дзяды – свята, звязанае з ушанаваннем памёрлых продкаў. На працягу года Дзяды святкаваліся некалькі разоў: перад масленым тыднем, пасля Пасхі (Радаўніца), перад Троіцай (траецкія Дзяды), перад святам Пятра і Паўла (пятроўскія Дзяды) і восенню другога лістапада (вялікія Дзяды, Асяніны). Зараз на Беларусі ў асноўным святкуюць толькі Радаўніцу, але раней найбольшае значэнне надавалася вялікім Дзядам.

У гэты дзень, другога лістапада, з ранку прыбіралася хата, гатаваліся ежа і пітво. Увечары каля святочнага стала збіралася ўся сям'я. Гаспадар пасля малітвы пайменна звяртаўся да ўсіх памерлых продкаў, запрашаючы іх на вячэру. Для дзядоў ставілася асобная міска, куды клалася патроху ад кожнай са страў. У час вячэры імкнуліся гаварыць толькі аб дзядах, іх добрых учынках і парадах. Пасля вячэры ўсе разам уставалі і развітваліся з дзядамі. Ежу, якая знаходзілася ў “дзядоўскай місцы”, звычайна зранку аддавалі жабракам, бо лічылася, што так яна трапіць да памерлых продкаў.

Тэма 3 НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ РЭЛІГІІ

Нацыянальныя рэлігіі – гэта рэлігіі таго ці іншага народа. Чалавек робіцца паслядоўнікам гэтых рэлігій ужо ў сілу свайго нараджэння. У нацыянальных рэлігіях існуе моцная сувязь паміж нацыянальнай і рэлігійнай прыналежнасцю: лічыцца, што ўсе члены народа з'яўляюцца адначасова і прыхільнікамі “яго рэлігіі”. Адмаўленне ад гэтай рэлігіі фактычна азначае разрыў са сваім народам. Нацыянальныя рэлігіі зараз існуюць у шэрагу краін, прыхільнікі ўспрымаюць іх перш за ўсё як неад'емную частку нацыянальнай культуры.

3.1. Рэлігіі індыі

3.1.1. Ведызм і брахманізм.

3.1.2. Джайнізм.

3.1.3. Індуізм.

3.1.4. Сікхізм.

Індыя дае прыклад багатай і складанай рэлігійнай традыцыі, якая налічвае амаль 4 тысячагоддзі. Трэба адзначыць, што індыйская культура вельмі своеасаблівая і істотна адрозніваецца ад еўрапейскай. Сутнасная яе характарыстыка – містыцызм і сузіральнасць. Асноўнымі нацыянальнымі рэлігіямі сучаснай Індыі з’яўляюцца індуізм, джайнізм і сікхізм. Але каб зразумець іх спецыфіку, як і спецыфіку духоўнай культуры Індыі ў цэлым, трэба разгледзець тыя рэлігіі, якія існавалі ў старажытнай Індыі, а менавіта, ведызм і брахманізм.

3.1.1. Ведызм і брахманізм

Ведызм, альбо рэлігія Вед, узнік у другой палове II тысячагоддзя да н. э. у выніку ўзаемадзеяння вераванняў і абрадаў мясцовых плямён і рэлігіі арыяў, якія ў сярэдзіне II тыс. да н. э. заваявалі Індыю. Сваю назву ён атрымаў ад чатырох зборнікаў рэлігійных гімнаў і заклінанняў – Ведаў (Рыгведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа). У ведызме налічвалася 3399 багоў, у якіх увасабляліся сілы прыроды. Устойлівай іерархіі, а таксама дакладнага раздзялення функцый паміж багамі спачатку не існавала. Найбольш часта ў Ведах узгадваюцца: Індра – бог буры, Сур’я – бог сонца, Агні – бог агню і інш. Узаемадзеянне з багамі адбывалася шляхам ахвярапрынашэнняў раслін і жывёл, якія ажыццяўлялі жрацы ад імя ўсяго грамадства. Найбольш каштоўнай ахвярай лічыўся чалавек, далей ішлі конь, бык, баран, казёл. Ахвяры кідаліся ў агонь, лічылася, што разам з дымам яны ўзносяцца на неба, дзе знаходзяцца багі. У перыяд ведызму храмаў яшчэ не існавала. Для ахвярапрынашэнняў будаваліся капішчы.

У VIII ст. да н. э. на грунце ведызму ў Індыі ўзнікае брахманізм. У гэты перыяд індыйскае грамадства канчаткова падзяляецца на чатыры класы людзей – варны (слова “варна” азначае “колер”. Справа ў тым, што заваёўнікі – арыі і мясцовае насельніцтва належалі да розных рас: першыя – да еўрапеоіднай, другія – да негроіднай). Існавала варна брахманаў (вучоныя, жрацы, настаўнікі) кшатрыяў (воіны, правіцелі, знаць), вайш’яў (земляробы, рамеснікі, гандляры) і шудр (рабоў і слуг). Былі таксама людзі, якія знаходзіліся па-за межамі варн – недатыкальныя. Яны выконвалі самую брудную работу, і адзін толькі дотык да іх мог апаганіць. Варны былі замкнутымі ўтварэннямі. Забараняліся шлюбы і сумеснае прыняцце ежы паміж прадстаўнікамі розных варн, кантактаваць можна было толькі ў межах сваёй варны. Годнасць чалавека цалкам вызначалася

яго варнавай прыналежнасцю, унутраны свет альбо асабістыя якасці не ўлічваліся. У далейшым варны падзяляліся на больш дробныя ўтварэнні – касты (ад парт. – род, від, парода). Зараз у Індыі каля трох тысяч каст.

Варна брахманаў займала ў старажытнаіндыйскім грамадстве вядучыя пазіцыі. Толькі брахманы маглі ажыццяўляць ахвярапрынашэнні, служылі дарадцамі ў цароў, тлумачылі Веды, валодалі манаполіяй у галіне адукацыі. Менавіта ад назвы гэтай варны, а таксама ад каментарыяў да Вед, якія называліся Брахманы, пайшоў тэрмін “брахманізм”.

У гэты перыяд значна ўскладняюцца рытуалы, пачынаецца будаўніцтва храмаў, у якіх адбывалася богаслужэнне. Ахвярапрынашэнні жывёл і раслін паступова замяняюцца больш сімвалічнымі формамі шанавання багоў: вешаннем на іх выявы гірляндаў з кветак, курэннем духмяных рэчываў, запальваннем свяцільнікаў і ўзліваннем вады. Гэтыя дзеянні часта суправаджаліся танцамі, музыкай, спяваннем эпічных паэм.

У веравучэнні адбываецца паслядоўнае ўзвядзенне шматлікасці з’яў бачнага свету да нейкай адзінай сутнасці, а таксама ўпарадкаванне касмагоніі і тэалогіі. У пантэоне на першы план выходзіць бог Праджрапаці, які ў Ведах займаў другараднае месца. Ён робіцца галоўным богам і айцом усіх багоў, першаасновай усяго існага, стваральнікам Сусвету і захавальнікам яго.

У брахманізме канчаткова фарміруюцца палажэнні, якія акажуць істотны ўплыў не толькі на рэлігіі Індыі, але і на індыйскую культуру ў цэлым.

У аснове веравучэння брахманізму ляжыць уяўленне аб дхарме (ад санскр. “трымаць”) – безасабовым усеагульным і вечным парадку, які ўтрымлівае і захоўвае Сусвет як адзінае цэлае. Усё падпарадкоўваецца дхарме: багі, прырода, людзі. Дзякуючы ёй устанаўліваецца месца кожнай з’явы, кожнай часткі Сусвета ў цэлым.

У ведызме вучэнне аб дхарме мела касмалагічны характар – яна разумелася як парадак Сусвету. У брахманізме гэтае вучэнне набывае этычнае гучанне. Дхарма разумеецца як абавязак чалавека і саслоўя, да якога апошні належыць. А паколькі ў кожнага саслоўя і чалавека сваё прызначэнне і абавязак, то гэты абавязак рэалізуецца ў розных, нават супрацьлеглых адзін аднаму, учынках: што для аднаго з’яўляецца добрым, тое для іншага – грэх. Напрыклад, кшатрыі павінны ваяваць, брахманы – вучыць, шудры – падпарадкоўвацца.

Важнае месца ў брахманізме займае вучэнне аб перасяленні душ (сансара). Згодна з ім пасля смерці душа чалавека не знікае, але перасяляецца ў іншую істоту альбо прадмет. Такім чынам, душа з’яўляецца бессмяротнай, існуе кругазварот яе перараджэнняў, які падпарадкоўваецца закону кармы. Пад кармай разумеецца агульная сукупнасць учынкаў кожнай жывой істоты і іх вынікаў, якія вызначаюць характар яе новага нараджэння і існавання. Добрая карма (калі, пераважаюць станоўчыя ўчынкі) гарантуе ўдалае далейшае перараджэнне: у новым жыцці чалавек будзе брахманам альбо князем. Сярэдняя карма (калі колькасць добрых і злых учынкаў аднолькавая) дае магчымасць адраджэння прыкладна ў той жа якасці. Кепская карма (пераважаюць злыя ўчынкі) прыводзіць да таго, што чалавек адраджаецца ў

больш нізкай варне альбо нават жывёлай. Лічылася, што за крадзеж зерня чалавек рабіўся пацуком, малака – варонай, мёду – камаром. За свае дрэнныя ўчынкi чалавек у будучым жыцці мог перацярапець тыя ж пакуты, якія ён прычыняў іншым людзям. Напрыклад, калі ён крыўдзіў сваю жонку, то мог стаць жанчынай, у якой будзе вельмі злы муж; калі кагосьці забіў – можа быць сам забіты і г. д.

Лічылася, што ёсць людзі, якія не падпарадкаваны закону кармы. Гэта тыя нешматлікія, хто адмовіўся ад мірскага жыцця і зрабіўся аскетам-пустэльнікам. Аскетычны рух набывае ў перыяд брахманізму шырокае распаўсюджванне. Менавіта ў асяроддзі аскетаў у VII–VI стст. да н. э. былі сфарміраваны Упанішады – філасофскія тэксты, палажэнні якіх аказалі вялізны ўплыў на далейшае духоўнае жыццё Індыі. Сам тэрмін “упанішад” азначае “сядзець каля”, гэта значыць, быць каля ног настаўніка і ўважліва слухаць яго словы. Лічылася, што вучэнне Упанішад з’яўляецца тайным і даступным толькі абраным.

Ва Упанішадах бог-стваральнік Праджапаці трасфарміруецца ў Брахмана – вышэйшую абсалютную рэчаіснасць, ілюзорным адлюстраваннем якой з’яўляецца наш бачны свет. Мэтай рэлігійнага жыцця лічылася зліццё індывідуальнай душы, якая называлася Атман, з Брахманам. Дасягаецца гэта праз аскетычную практыку, а таксама праз асэнсаванне ілюзорнасці бачнага свету і дасягненне мокшы (“збаўлення”, “вызвалення”), якая азначае выхад з кола перараджэнняў, пазбаўленне ад усякай зменлівасці.

Філасофскія сістэмы брахманізму стварылі ў сярэдзіне I тысячагоддзя да н. э. трывалую падставу для з’яўлення шырокага кола людзей, якія шукалі выпратавання і збаўлення (мокшы) у аддаленні ад людзей, адмаўленні ад усяго матэрыяльнага і канцэтрацыі ўвагі і намаганняў на вызваленні ўнутранага духоўнага “Я”. Сярод іх было шмат выхадцаў з небрахманскіх слаёў насельніцтва, але сам факт паходжання рабіў гэтых людзей як бы непаўнавартаснымі паслядоўнікамі таго ці іншага вучэння, бо ўсе вышэйшыя веды былі сканцэнтраваны ў руках брахманаў. Вынікам гэтага з’явілася імкненне выпрацаваць новае вучэнне, альтэрнатыўнае мудрасці брахманаў, прызначанай толькі для нямногіх, што прывяло да ўзнікнення ў Індыі такіх рэлігій, як джайнізм і будызм.

3.1.2. Джайнізм

Гэта рэлігія Індыі, узнікненне якой адносіцца да VI ст. да н. э. Колькасць прыхільнікаў зараз складае прыкладна 5 млн чалавек.

Заснавальнікам джайнізму быў выхадзец з сям’і кшатрыяў Вардхамана, які з’яўляецца гістарычнай асобай. Спачатку ён веў звычайнае жыццё. Ва ўзросце 30 гадоў заняўся духоўнымі пошукамі, праз дванаццаць гадоў “дасягнуў вышэйшых ведаў” і стаў вядомы пад імем Джына (Пераможца) альбо Махавіра (вялікі герой). Яго лічаць апошнім з 24 ціртханкараў (“тых, хто знайшоў брод” – гэта значыць, тых, хто здолеў выйсці з кола сансары і тым самым дасягнуць абсалютнага выпратавання).

Джайнізм з’явіўся як вынік саперніцтва паміж брахманамі і кшатрыямі за духоўнае кіраўніцтва ў грамадстве. Менавіта ў касце кшатрыяў з’явілася незадаволенасць панаваннем варны брахманаў, якія прысвоілі сабе выключнае права прадпісваць формы паводзін усім астатнім варнам, права рэгуляваць духоўнае жыццё краіны. Адчуваючы сябе абыдзенымі, кшатрыі пачалі праяўляць усё большую цікавасць да праблем пабудовы свету, сэнсу і мэты жыцця чалавека.

Ад брахманізму джайнізм успрыняў канцэпцыю сансары, кармы і мокшы. Ён з’яўляецца політэістычнай рэлігіяй, у джайнізме прызнаецца існаванне шматлікіх багоў і сцвярджаецца, што свет не з’яўляецца боскім тварэннем, ён вечны і незнішчальны. Яму ўласцівы пастаянныя цыклы развіцця, з перыядамі ўзнікнення, росту і заняпаду. Багі не валодаюць якой-небудзь рэальнай уладай над прыродай і людзьмі. Самі яны адрозніваюцца толькі вельмі доўгім жыццём, але таксама, як і людзі, падпарадкаваны сансары і карме.

У джайнізме няма супрацьпастаўлення матэрыяльнага і духоўнага. Адно з яго асноўных паняццяў – джыва (душа). Яна ўласціва людзям, жывёлам, раслінам, камяням. Лічыцца, што джыва ёсць ва ўсім. З гэтага вучэння ў джайнізме ўзнікае прынцып ахімсы – непрычыненне зла жывому ў любой форме. Джайны – не проста вегетарыянцы, яны нават не ўжываюць у ежу плады, дзе шмат сямян, бо апошнія – носьбіты новага жыцця.

Джыве супрацьстаіць аджыва (нежывое, неадушаўлённае, матэрыяльны пачатак). Згодна з вучэннем джайнізму увесь свет складаецца з джывы і аджывы. Праз карму душа аб’ядноўваецца з матэрыяй і праяўляецца ў форме жывых істот: раслін, жывёл, чалавека, бостваў. Прычым, у гэтым шэрагу чалавек – ключавое звяно, бо толькі ён можа спыніць дзейнасць закона кармы і дасягнуць вызвалення.

Тытул “джына” ў гэтай рэлігіі, ад якога яна і атрымала сваю назву, прысвойваецца тым настаўнікам веры, якія здолелі перамагчы свае слабасці, страсці, дрэнныя ўчынкі, зямныя прывязанасці і дасягнуць вызвалення ад сансары.

Шлях вызвалення ўключае, паводле вучэння джайнізму, “тры скарбы”. Першы – гэта “дасканалы погляд” – здольнасць бачыць свет такім, якім ён прадстаўлены ў вучэнні Джыны, поўная перакананасць у ісціннасці вучэння, сапраўдная вера ў кожнае слова дактрыны. Адэпт павінен адкінуць усе сумненні і накіраваць сваю свядомасць на выкананне палажэнняў веравучэння, яшчэ да таго, як ён іх асэнсаваў, зыходзячы з таго, што “так трэба”. Другі – “дасканалае пазнанне” – спасціжэнне сапраўднай сутнасці души і навакольнага свету, пераадоленне няведання, якое з’яўляецца асноўнай прычынай “зямных страсцей і жаданняў”, вывучэнне джайнісцкай карціны свету, а таксама тэорый аб джыве, карме, ціртхантках і г. д. Лічыцца, што неабходнай умовай гэтага з’яўляецца адмаўленне ад канцэнтрацыі свядомасці на сваім “Я”. Трэцяе – “дасканалыя паводзіны” – прадугледжваецца выкананне пяці асноўных абавязкаў: не рабіць шкоды жывому (ахімса), не красці (асцья), не блудзіць (брахмачар’я), не прагнуць чужога (апарыгракха), быць шчырым і

стрыманым у размовах (сацья). Строгасць гэтых зарокаў прывяла да таго, што ў першапачатковым джайнізме лічылася, што дасягнуць вызвалення могуць толькі манахі-пустэльнікі, якія цалкам парвалі сувязь са звычайным жыццём. Пасля склад суполкі джайнаў пачаў павялічвацца за кошт тых міран, якія спачувалі аскетам і падтрымлівалі іх матэрыяльна, а таксама жрацоў, якія кіравалі міранамі.

Сярод джайнісцкіх аскетаў ёсць дзве асноўныя групы: дзігамбараў (“апанутыя ў паветра”) і шветамбараў (“апанутыя ў белае”). Першыя прапаведуюць крайні аскетызм. Яны адмовіліся ад адзення наогул, адкуль і пайшла іх назва. Ежу яны прымаюць адзін раз у дзень, праз дзень і нават радзей. Лічаць, што жанчына не можа дасягнуць прасвятлення, бо ў яе для гэтага няма сіл. Шветамбары не падзяляюць такія крайнія погляды. Яны носяць белае адзенне. Жанчыны ў іх таксама “маюць права на нірвану”. Паступова склаўся вобраз джайна – аголены, з марлевай павязкай, якая закрывае рот і з невялікай мяцёлкай, якой ён мяце дарогу перад сабой, – каб раптам не праглынуць альбо не раздавіць якую-небудзь жывую істоту. Ноччу манах не можа разводзіць вогнішча, як бы ні было холадна, бо ў агні могуць загінуць матылі. І наогул, яму забаронена хадзіць альбо што-небудзь рабіць ноччу, таму што ў цемры ён можа выпадкова зрабіць шкоду якойсьці жывой істоце.

Джайны, што не разарвалі са светам, жывуць суполкамі, у якіх вядуць строга аскетычны лад жыцця. Пастаянна займаюцца самаўдасканаленнем пад жорсткім самакантролем, упэўненыя ў тым, што гэта дапаможа ім дасягнуць стану мокшы. Сябры суполкі прытрымліваюцца строгай манагаміі, самі суполкі эндагамныя – шлюбны абытчык толькі ў іх межах. Сацыяльны склад суполкі джайнаў вызначаецца вучэннем гэтай рэлігіі, таму сярод іх няма сялян, праца якіх звязана з нанясеннем шкоды жывому. Джайны спрадвеку жылі ў гарадах, іх заняткамі былі рамяство, гандаль, ліхварства. Сумленнасць джайнаў, дакладнасць іх працы, дазвалялі ім займаць такія сацыяльныя пазіцыі, як зборшчыкі падаткаў і г. д. Усё гэта прывяло да ўзнікнення фінансавага капіталу джайнаў, не маленькага і вельмі ўплывовага сацыяльна. Зараз джайны займаюць вядучыя пазіцыі ў фінансава-эканамічным жыцці Індыі. Заможныя джайны таксама вядуць вельмі сціплае асабістае жыццё, і таму яны трацяць свае грошы на падтрымку мастацтва і навукі, выданне кніг, у першую чаргу – джайнісцкіх, на дапамогу студэнтам, будаўніцтва храмаў, школ, прытулкаў для бедных і г. д.

3.1.3. Індуізм

Індуізм – трэцяя па колькасці паслядоўнікаў рэлігія ў свеце пасля хрысціянства і ісламу. Зараз яго вызнаюць больш 1 млрд. чалавек, з якіх больш 950 млн жывуць у Індыі і Непале. Таксама індуізм распаўсюджаны ў Бангладэш, Шры-Ланцы, Пакістане, Інданезіі, Малайзіі, Сінгапуры. Шмат прыхільнікаў гэтай рэлігіі жывуць у Вялікабрытаніі, Канадзе і ЗША.

Індуізм узнік як вынік трансфармацыі брахманізму ва ўмовах

распаўсюджвання джайнізму і будызму. Імкнучыся ўтрымаць свае пазіцыі, брахманы прыстасоўваліся да новых умоў, уключаючы ў свае вераванні палажэнні, якія раней былі для іх чужымі. Вучэнні ведызму і брахманізму былі пераапрацаваны пад уздзеяннем як даарыйскіх уяўленняў, так і джайнізму і будызму. Такім чынам, у канцы I тысячагоддзя да н. э. склаўся комплекс разнародных рэлігійных уяўленняў, якія не ўступалі ў яўную супярэчнасць з Ведамі, але больш адпавядалі новым умовам жыцця. Так паступова ўтварылася тая сукупнасць вераванняў і абрадаў, якую пазней сталі называць індуізмам. У пачатку нашай эры індуізм і будызм развіваліся ў Індыі паралельна, і іх палеміка была галоўным рухавіком гэтага развіцця. У IV–VI стст. н. э. індуізм зрабіўся пануючай рэлігіяй у краіне, выйграўшы саперніцтва ў будызму і джайнізму. Будызм быў амаль цалкам выціснуты за межы краіны. Што тычыцца джайнізму, то ён з-за сваёй патрабавальнасці – рэлігія нешматлікіх, прыкладна 0,5 % насельніцтва Індыі.

Сама назва “індуізм” узнікла прыкладна ў пачатку XIII ст. н. э. у сувязі з імкненнем мусульманскіх заваёўнікаў вызначыць розніцу паміж верай індыйцаў і ісламам. “Індуізм” – персідскі эквівалент слова “індыец”. Самі прыхільнікі называюць сваю рэлігію “санатана дхарма” – “вечны закон” альбо “вечнае вучэнне”, падкрэсліваючы пазазямное паходжанне іх вераванняў, узнікшых ў выніку боскіх адкрыццяў.

У індуізме існуе вялікая колькасць свяшчэнных тэкстаў, якія ствараліся на працягу тысячагоддзяў. Найбольшым аўтарытэтам карыстаюцца Веды і Упанішады. Да іншых тэкстаў адносяцца Пураны (“старажытныя паданні”) – тэксты, якія ўтрымліваюць уласна індуісцкую міфалогію, і старажытнаіндыйскія паэмы “Махабхарата” і “Рамаяна”.

У індуізма няма заснавальніка і няма прарока. Таксама няма духоўнай іерархіі і абавязковага набору палажэнняў веравучэння. Значэнне надаецца хутчэй вобразу жыцця, а не вобразу думак. Індуізм – аснова традыцыйнага спосабу жыцця большасці індыйцаў. Зараз у Індыі не ўсе, хто нарадзіўся індусам, вызнаюць індуізм, але лічыцца, што яны індусы, таму, што нарадзіліся індусамі.

Даць азначэнне індуізму вельмі цяжка па прычыне вялікай разнастайнасці тых традыцый і вераванняў, якія ў яго ўваходзяць. Насельніцтва Індыі – неаднароднае. Па-першае, кожны індыец належыць да той ці іншай касты, якая ажыццяўляе абрады ў адпаведнасці са сваім палажэннем у грамадстве. Па-другое, Індыя – шматнацыянальная краіна. Зараз у ёй налічваецца больш за 500 народнасцяў і плямёнаў. Апроч таго, кожная мясцовасць мае сваю мову, традыцыі і, адпаведна, рэлігійныя вераванні і абрады.

Як правіла, тэрмінам “індуізм” абазначаюць сукупнасць рэлігійных кірункаў, якія грунтуюцца на Ведах. Але гэта не абавязкова – некаторыя кірункі, якія адносяцца да індуізму, не прызнаюць свяшчэнны характар Вед, але прызнаюць тых жа багоў, якія ўзгадваюцца ў Ведах, і прытрымліваюцца асноўных маральных прынцыпаў, што і іншыя кірункі ў індуізме. Такім чынам, індуізм можна больш правільна абазначыць не як адзіную рэлігію, а як сукупнасць рэлігій і традыцый. У індуізме адсутнічае адзіная сістэма

вераванняў і агульная дактрына. Няма ў ім таксама цэнтралізаванага органа кіравання. Нягледзячы на гэта, індуізм мае сваю ўласную спецыфіку, якая вылучае яго сярод іншых рэлігій.

Да агульных палажэнняў індуізму адносяцца:

- прызнанне існавання Брахмана як Абсалюта, які арганізуе сусвет;
- прызнанне Атмана – часціцы Брахмана, якая заключана ў плоцкую абалонку індывіда;
- вучэнне аб сансары і карме. Спыненне дзейнасці кармы, выхад з сансары і дасягненне мокшы – канчатковая мэта жыцця індуса. Дасягнуць гэтай мэты магчыма рознымі спосабамі. У індуізме кожны можа выбіраць свой шлях да Бога, які яму бліжэй, і ні адзін з гэтых шляхоў не будзе лічыцца лепшым альбо горшым за астатнія. Філософ можа аддавацца глыбокім разважаннем, брахман – рэлігійным спрэчкам, аскет – практыкам жорсткага абмежавання сваіх цялесных патрэб, просты чалавек – паўтараць мантру (малітву-заклінанне). Усе гэтыя спосабы ў роўнай ступені прымальныя ў індуізме.

Індуізм грунтуецца на веры ў непарыўнасць касмічнага і індывідуальнага быцця. Ёсць тры асноўныя шляхі, якія вядуць да вызвалення:

- шлях дзеянняў – выкананне абавязку, ажыццяўленне рытуалаў, шанаванне продкаў. Яго аснова – следаванне сваёй дхарме. Трэба бескарысліва выконваць свой абавязак, з поўным унутраным адрачэннем і не разважаючы аб выніках сваіх дзеянняў;
- шлях ведаў – пошук ісціны, спасціжэнне адзінства Атмана і Брахмана. На гэтым шляху трэба развіваць інтэлект і звышпачуццёвую інтуіцыю, разважаць над свяшчэннымі тэкстамі, спасцігаць вышэйшую мудрасць, якая ў іх заключаная;
- шлях адданасці – любоў да багоў, вернасць ім. Гарачая любоў і паслядоўная адданасць ачышчаюць сэрца і накіроўваюць думкі да вышэйшых ведаў. Усякае дзеянне той, хто ідзе гэтым шляхам, робіць дзеля свайго боства і ўспрымае любое дзеянне як ахвяру, якую прыносіць.

Можна сказаць, што індуізм папулярываваў брахманізм, надаў яму міфалагічную форму і стварыў новы пантэон, у якім ведыцкія багі выціснуты на перыферыю. На першы план выйшлі тры багі: Брахма, Вішну і Шыва. Кожны з іх увасабляе адну з касмічных сіл: Брахма – стваральнік свету, Вішну – яго захавальнік, Шыва – разбуральнік у канцы кожнага з касмічных цыклаў. Усе тры багі часта ўяўляліся разам: яны альбо стаялі побач, альбо іх целы быццам бы вырасталі адно з другога.

Брахма – бог стваральнік. Ён усходзіць да брахманісцкага Брахмана-Абсалюта і з’яўляецца больш зразумелай для простых людзей яго мадыфікацыяй. Стварэнне ім свету разумеецца як трансфармацыя першапачатковага Адзінства Вышэйшай рэчаіснасці і Вечнасці ў шматлікасць і часовасць усяго, што адбываецца. Яго паходжанне ад абстрактнага Брахмана аказала ўплыў і на стаўленне да яго з боку асноўнай колькасці простых вернікаў. З пункта погляду індуізму, гэта – “далёкі” бог, не прыстасаваны да патрэб штодзённага жыцця. Ва ўсёй

Індыі яму прысвечаны толькі два храмы. Выявы Брахмы сустракаюцца ў храмах іншых багоў, але яго самастойнага культу практычна не існуе. У асноўным шануюцца Вішну і Шыва, таму індуізм распадаецца на два асноўныя кірункі: вішнуізм і шываізм.

Вішну – цэнтральны бог індуісцкай трыады. Як бог – захавальнік свету, Вішна мае мяккі і міралюбівы характар, ён блізкі да людзей. З культурам Вішну звязана канцэпцыя аватараў (“нісходжаньняў”), якая заключаецца ў вучэнні аб перыядычным з’яўленні Вішну ў свеце ў розных абліччах, каб дапамагчы людзям. Такіх аватар дзесяць. Найбольш вядомымі з іх з’яўляюцца восьмая і дзевятая – гэта, адпаведна, Крышна і Буда. Апошняя, дзевятая аватара Вішну – Калка (Вершнік на Белым Кані) – прыйдзе ў канцы нашага свету і ўстанавіць залаты век.

У шываізме ўсе тры функцыі багоў (стварэнне свету, яго захаванне і далейшае разбурэнне) прыпісваюцца аднаму Шыве. Ён шануецца і як стваральнік, і як захавальнік, і як разбуральнік. З аб’яднання гэтых супрацьлеглых функцый узнікае супярэчлівы вобраз Шывы, яго шматаблічча. Шыва часта ўяўляецца ў позе ёга, які знаходзіцца ў стане глыбокай медытацыі. Ён сядзіць на скуры тыгра на адной з вяршынь Гімалаеў і сілай сваёй думкі падтрымлівае існаванне сусвету. У цэнтры лба ў яго знаходзіцца трэцяе вока, якое дазваляе Шыве ўбачыць тое, што звычайна схавана.

Але Шыва – таксама агрэсіўны і дэманічны бог, які валодае надзвычайнай энергіяй. Выражэннем апошняй з’яўляецца вобраз Шывы, які танцуе. Танец Шывы ў розных формах сімвалізуе ўсе тры віды яго дзейнасці: стварэнне свету, захаванне яго з дапамогай моцнага рытму і разбурэнне.

Паводле шываізму, ўся сіла і моц Шывы знаходзяцца не столькі ў ім самім, колькі ў яго духоўнай энергіі шакці. Шакці звязана ў Шыве з яго мужчынскай жыццестваральнай патэнцыяй. Лічылася, што ў момант аб’яднання Шывы з яго жаночай палавінай гэтая энергія шматразова ўзмацняецца. Звычайна Шыва шануецца ў выглядзе лінгама, які сімвалізуе мужчынскі палавы орган. Каменны слуп лінгама ў храмах заўсёды спалучаецца з аснаваннем у выглядзе калыца, якое сімвалізуе жаночы пачатак, ёні.

З цягам часу паняцце шакці стала разумецца не столькі як духоўная сіла і мужчынская патэнцыя самога Шывы, колькі як яго жаночы пачатак, увасоблены ў жонках Шывы, найбольш вядомымі з якіх з’яўляюцца Дурга і Калі.

Апроч вышэйназваных, у індуізме існуе незлічоная колькасць іншых багоў. Індыйскае паданне сцвярджае, што іх роўна 3 333 333, але гэта ўмоўная лічба. У кожнай мясцовасці маюцца свае галоўныя і другарадныя багі. Увесь іх пантэон немагчыма не толькі апісаць, але і нават пералічыць: ён неабсяжны. Акрамя багоў у яго ўваходзяць паўбогі, святыя, апекуны радоў, каст, сем’яў, дэмань, духі, прывіды.

Таксама для індуізму характэрна шанаванне жывёл, напрыклад, каровы, кобры, бычка, малпы. Гэта звязана, па-першае, з верай у перараджэнне і, па-

другое, з прыпісаннем гэтым жывёлам звышнатуральных якасцей.

Зараз індуізм ахоплівае 87 % насельніцтва Індыі. Усе моманты жыцця большасці індыйцаў – нараджэнне, сталенне, уступленне ў шлюб, смерць – звязаны з індуісцкімі абрадамі. Важным элементам рэлігійнага жыцця з’яўляецца паломніцтва да храмаў, а таксама да свяшчэнных рэк Інда і Ганга.

3.1.4. Сікхізм

Сікхізм – самая маладая нацыянальная рэлігія Індыі. Яе назва паходзіць ад санскрыцкага “шыш’я” – вучань. Узнік у XV ст. у Пенджабе – рэгіёне на паўночным захадзе Індыі. Сікхізм – рэлігія не Індыі ў цэлым, у асноўным пенджабцаў. Колькасць яго паслядоўнікаў – прыкладана 2 % насельніцтва краіны. Гэта больш, чым колькасць паслядоўнікаў джайнізму, але, у адрозненне ад апошняга, сікхізм распаўсюджаны больш у сельскай мясцовасці. У гарадах гэта рэлігія дробных і сярэдніх прадпрымальнікаў, гандляроў, рамеснікаў і г. д.

Сікхізм узнік як вынік сінтэзу элементаў індуізму і ісламу. У XII ст. пачалося заваяванне Індыі мусульманамі. У паўночнай частцы краіны стварыўся спачатку Дэлійскі султанат (у пачатку XIII ст.), а потым (у пачатку XVI ст.) – імперыя Вялікіх Маголаў. Дзяржаўнай рэлігіяй у гэтых краінах стаў іслам, які ўступіў ва ўзаемадзеянне з індуізмам.

Кіруючыя вярхі імперыі Вялікіх Маголаў складаліся з паслядоўнікаў суфізму – містычнага руху ў ісламе, які прапаведваў бязмежную любоў да Алаха, роўнасць усіх людзей перад богам і аўтарытэт духоўных настаўнікаў. Простае ж насельніцтва прытрымлівалася бхакцізму – кірунку ў індуізме, што прапаведваў экстатычную любоў да бога, у якой усе роўныя. Сікхізм узнік як своеасаблівае аб’яднанне суфізму і бхакцізму.

Яго заснавальнікам быў гуру Нанак (1469–1538 гг.). Ён прапанаваў новае веравучэнне, цэнтрам якога стаў адзіны Бог, які не мае ніякага аблічча, фіксаванага імя, не валодае ніякімі якасцямі, але прабывае ўсюды і ва ўсім. З суфізму Нанак запазычыў ідэю аб тым, што Бог – гэта дабро і любоў і што трэба імкнуцца да зліцця з бажанствам пад кіраўніцтвам настаўніка-гуру. Менавіта такім гуру для яго паслядоўнікаў і зрабіўся Нанак. Сікхі (сам гэты тэрмін перакладаецца як “вучні”, г. зн. паслядоўнікі гуру Нанак) перш за ўсё падкрэслівалі роўнасць людзей перад Богам. У сікхізме адмаўляецца такая важная кампанента індыйскага грамадства, як падзел на касты. Выступаючы супраць каст і рытуалізму брахманаў, супраць аскетызму, за шырокі ўдзел мужчын і жанчын у актыўным жыцці, Нанак ў якасці сімвала адзінства вернікаў ўвёў практыку сумеснага прымання ежы прадстаўнікамі розных каст у храмах, якія для мясцовага насельніцтва зрабіліся своеасаблівымі грамадскімі цэнтрамі, падобна мусульманскім мячэціям.

Мэтай жыцця ў сікхізме абвяшчалася зліццё з Богам пасля ланцуга перараджэнняў, пры якім боская і чалавечая сутнасць робяцца адзіным цэлым. Шлях дасягнення гэтага – любоў да Бога, але не за межамі звычайнага жыцця (праз манаства, аскетызм і г. д.), а менавіта ў ім: праз дом, сям’ю,

дабрасумленную працоўную дзейнасць, напоўненыя любоўю да Бога. Такім чынам, сікхізм прапанаваў людзям новую сістэму каштоўнасцей – актыўнае жыццё, упартую працу, узаемадапамогу, прыныцы роўнасці ўсіх людзей. Веравучэнне сікхізму зафіксавана ў кнізе “Адзі Грантх” (“Спрадвечная кніга”). Яна лічыцца свяшчэннай, і яе першы асобнік знаходзіцца ў горадзе Амрытсар, у знакамітым Залатым Храме – асноўным месцы паломніцтва сікхаў.

Пропаведзь гуру Нанак і яго пераемнікаў (усяго сікхі прызнаюць дзесяць настаўнікаў-гуру, якія паслядоўна змянялі адзін аднаго), трапіла на падрыхтаваную глебу і выклікала энтузіязм сярод насельніцтва Пенджаба. Узнікла рэлігійная арганізацыя сікхаў, уплыў якой хутка ўзрастаў, тым больш, што спачатку магольскія імператары яе падтрымлівалі. Сікхі ўтварылі вялізную суполку, сябры якой падпарадкоўваліся асаблівым правілам і нават знешне адрозніваліся ад мусульман і індусаў.

З другой паловы XVI ст. узмацнілася супрацьстаянне пенджабскага сялянства, большую частку якога складалі сікхі, і мусульманскіх уладароў Індыі. На мяжы XVII–XVIII стст. у Пенджабе адбылося антымусульманскае паўстанне пад сцягам сікхізму. Тады ж дзесяты гуру, Гавінд Сінгх, унёс шэраг змен у вучэнне сікхізму і арганізацыю суполкі. Было абвешчана, што вышэйшая духоўная ўлада пераходзіць ад гуру да суполкі найбольш адданых веры, гатовых загінуць за яе ў любую хвіліну – хальсе (“ордэну чыстых”). Тады ж было прынята рашэнне перарваць лінію жывых гуру, з гэтага часу іх ролю стаў выконваць містычны саюз свяшчэннай кнігі “Адзі Грантх” і хальсы. Рашэнні сходу сікхаў у прысутнасці “Адзі Грантх” былі абвешчаны аналагічнымі рашэнню гуру. З гэтага часу да імені сікха сталі дадаваць воінскі тытул “сінгх” (леў), а да імені жанчыны – “каур” (львіца). Такім чынам, быў узаконены ваенізаваны характар суполкі сікхаў.

Тады ж быў выпрацаваны і асаблівы кодэкс паводзін сікхаў. Галоўнымі атрыбутамі сікхаў, якія і зараз вызначаюць іх знешні воблік, з’яўляюцца так званыя “пяць К”. Яны абавязаны не стрыгчы валасы, вусы і бараду (кеш), валасы пад цюрбанам трэба абавязкова замацоўваць грэбнем (кангха), пры сабе трэба заўсёды мець меч альбо кінжал (кірпан), на правым запясці абавязкова павінен быць стальны ці жалезны браслет (кара), усе сікхі павінны насіць кароткія скуруныя шаравары (качха). Апроч таго, сікхі не павінны курыць, ужываць алкаголь і наркатыкі. Узмацненне сікхаў, ператварэнне іх у моцную і ваяўнічую рэлігійна-палітычную супольнасць прывяло да іх жорсткіх ганенняў.

На працягу ўсёй гісторыі свайго існавання прыхільнікі сікхізму змагаліся за незалежнасць Пенджаба – спачатку з маголамі, потым з афганцамі і англічанамі, а пачынаючы з другой паловы XX ст., з цэнтральным урадам Індыі. У 1966 г. дзякуючы іх намаганням быў створаны штат Пенджаб. З гэтага часу сікхі сталі змагацца за стварэнне незалежнай сікхай дзяржавы Халістан. Зараз праблема стварэння незалежнага сікхай дзяржавы ў Індыі не самая актуальная. На першы план выйшла праблема ўзаемаадносін паміж індусамі і мусульманамі.

Сікхізм – адна з самых маладых рэлігій свету. На працягу стагоддзяў яна

аказвала ўплыў на палітычныя працэсы не толькі ў Пенджабе, але і ва ўсёй Індыі. Зараз гэты ўплыў працягвае ўзмацняцца.

3.2. Рэлігіі Кітая

3.2.1. Канфуцыянства.

3.2.2. Даасізм.

Кітай уяўляе сабой старажытную і своеасаблівую культуру. Вельмі вялікую ролю ў ёй іграла сацыяльная этыка і адміністрацыйная практыка, і мала надавалася ўвагі метафізічным разважанням і індывідуалістычным пошукам выратавання. Рэлігіі Кітая вучаць годна жыць менавіта ў гэтым свеце.

Тыя рэлігіі, якія існуюць у Кітаі зараз, грунтуюцца на старажытных уяўленнях. Згодна за старажытнакітайскай касмагоніяй, спачатку існавала толькі адзіная ўніверсальная субстанцыя. У нейкі момант яна падзялілася на два пачаткі: янь – цёплае і светлае і інь – мутнае і халоднае. Янь, як больш лёгкае, паднялося наверх і стварыла неба, а інь, як больш цяжкае, апусцілася ўніз і парадзіла зямлю.

Гэтыя два пачаткі прызваны забяспечыць і падтрымліваць гарманічную раўнавагу ў свеце. З іх узаемадзеяння ўзніклі ўсе рэчы. Кожнай рэчы ўласціва два дзінства, заснаванае на адноснай раўнавазе супрацьлеглых пачаткаў: мужчынскага і жаночага, лёгкага і цяжкага, светлага і цёмнага, актыўнага і пасіўнага, цвёрдага і мяккага і г. д. Мера, у якой у той ці іншай рэчы прысутнічаюць інь і янь, вызначае яе якасці, а змена меры вядзе да змены якасцей і самой рэчы.

Старажытныя кітайцы таксама верылі ў існаванне Вярхоўнай Вышэйшай сілы, якая называлася Небам альбо Шан-дзі (Вярхоўным Уладаром). Лічылася, што Неба стаіць не толькі над людзьмі, але і над багамі і духамі. Свет насялялі шматлікія боствы і духі, з якімі трэба было ўладкоўваць свае ўзаемаадносіны.

У VI–V стст. да н. э. старыя веды і ўяўленні, якія раней успрымаліся як закон, перасталі адпавядаць новым умовам жыцця. У Кітаі наступіў смутны час – перыяд Ваюючых царстваў. Пахіснуліся самыя ўмовы жыцця. Здавалася, што звыклія заповедзі ўжо не дапамагаюць, што мінулая карціна свету дрэнна спалучаецца з наяўнай рэчаіснасцю. У людзей стварылася адчуванне, што багі іх пакінулі. Як адказ на патрэбу ў новым рэлігійным светапоглядзе ўзніклі даасізм і канфуцыянства.

3.2.1. Канфуцыянства

Канфуцыянства – этыка-палітычнае вучэнне, заснаванае якога прыпісваецца вялікаму кітайскаму мысліцелю Канфуцыю (у кітайскай транскрыпцыі Кун-цзы), які жыў у 551–479 гг. да н. э. Яно лічыцца канцэнтраваным выражэннем кітайскага нацыянальнага светапогляду і

важным ідэйным рэгулятарам, які доўгі час вызначаў жыццё краіны.

Трэба адзначыць, што рэлігіі кітайцаў здаюцца вельмі непадобнымі на астатнія рэлігіі. Асабліва гэта тычыцца канфуцыянства, якое наогул вельмі мала ўвагі надзяляе разважаннем пра Бога. Таму часта яго нават не лічаць рэлігіяй. Сам Канфуцый не вучыў веры ў звышнатуральнае. Наадварот, ён казаў: “Мы не ведаем, што такое жыццё, як жа можам ведаць, што такое смерць. Не ведаем, як служыць людзям, як жа можам служыць богствам”. “Шануй богствы і духаў, але аддаляйся ад іх”.

Змест вучэння Канфуцыя вызначыўся патрэбамі яго часу. Канфуцый жыў у перыяд моцных сацыяльных і палітычных хваляванняў у гісторыі Кітая, якія прывялі да падзення заканадаўства і росту злачыннасці.

У адказ на гэта Канфуцый фармулюе палажэнне, якое робіцца стрыжнем яго вучэння, – аб неабходнасці пастаяннага ўдасканалвання чалавека, грамадства, дзяржавы. Адзіная першасутнасць для Канфуцыя – Неба: “Пачатак жыцця пакладзены Небам, а падтрымлівае яго чалавек”. Неба – вышэйшая сіла. Кітай – гэта Паднябесная, цэнтр Сусвету, які ўвасабляе ў сабе абсалютны парадак і дасканаласць.

Каб выйсці з крызісу, лічыў Канфуцый, трэба ўзнавіць мінулы парадак, які падаваўся ў ідэалізаваным выглядзе. Сцвярджалася, што раней правіцелі былі мудрымі і здольнымі, чыноўнікі былі бескарыслівымі і адданымі законам, а народ жыў у міры і дабрабыце. Для пераадолення маральнай і палітычнай дэзарыентацыі ў сучасным яму Кітаі Канфуцый стварае сваю тэорыю “выпраўлення імёнаў”: “Калі імёны няправільныя, то словы не маюць падставы. Калі словы не маюць падстаў, то справы не могуць ажыццяўляцца”. Галоўны прынцып сацыяльнай думкі Канфуцыя – дакладнае размеркаванне роляў і функцый у грамадстве. Трэба, каб усё стала на сваі месцы: “Няхай бацька будзе бацькам, сын – сынам, імператар – імператарам, чыноўнік – чыноўнікам”.

У аснове канфуцыянства ляжыць ідэя гармоніі прынцыпаў асабістага маральнага ўдасканалвання і дзейнасці, накіраванай на ўпарадкаванне дзяржавы, у імя стварэння ідэальнага грамадства, адпавядаючага старажытным узорам. Прадугледжвалася, што маральнае ўдасканалванне чалавека з’яўляецца перадумовай паспяховай дзяржаўнай дзейнасці, якая, у сваю чаргу, з’яўляецца мэтай маральнага развіцця асобы. Адсюль вынікае панэтызм канфуцыянства, якое лічыла мараль і маральныя нормы адзінай крыніцай дзяржавы і права.

Ідэальнае грамадства, па Канфуцыю, гэта перш за ўсё грамадства ідэальных людзей. Ідэальная асоба – гэта высакародны муж (цзюнь-цзы), і яго высакароднасць вызначаецца не паходжаннем, а строгім і паслядоўным выкананнем нормаў маралі. Высакароднаму мужу павінны быць уласцівы дзве якасці: гуманнасць (жэнь) і пачуццё абавязку (і). Гуманнасць трактавалася Канфуцыем надзвычай шырока, сцвярджалася, што ў яе ўваходзяць сціпласць, справядлівасць, стрыманасць, бескарыслінасць, любоў да людзей і г. д. Пачуццё абавязку разумеецца як накіраванасць на выкананне ўказаных прадпісанняў, заснаваных на веданні таго, як трэба паступаць пры

любых абставінах. Яно абумоўлена веданнем і вышэйшымі прынцыпамі, а не разлікам. Па словах Канфуцыя, высакародны думае аб абавязку, нізкі – аб карысці. Таму ў паняцце “і” ўключалася імкненне да ведаў, абавязак вучыцца і спасцігаць мудрасць мінулых часоў. Адукацыя разглядалася ў канфуцыянстве як галоўны спосаб спасціжэння ісціны. Канфуцый распрацаваў і шэраг іншых паняццяў, уключаючы вернасць і шчырасць (чжэнь), прыстойнасць і выкананне абрадаў (лі).

Галоўным рэгулятарам жыцця грамадства Канфуцый лічыў строгае і безумоўнае падпарадкаванне старэйшым. Культу продкаў, які існаваў у Кітаі, канфуцыянства надае вялікае значэнне. Шанаванне старэйшых у Кітаі разглядаецца як адзін з галоўных абавязкаў. Яно абапіраецца на прынцып сяо – вучэнне аб сыноўняй пачцівасці, якое выключае любую форму непавагі да старэйшых. Гэты прынцып быў перанесены на ўсе сферы жыцця грамадства, лічылася, што дзяржава – гэта вялікая сям’я, сям’я – гэта маленькая дзяржава. Імператар ажыццяўляе прынцып сяо ў дачыненні да свайго бацькі – Неба, а ўсё насельніцтва Кітая – у дачыненні да імператара.

Вялікае значэнне надавалася чыноўнікам. Фарміраванне іх складу ажыццяўлялася праз сістэму экзаменаў, да якіх мог быць дапушчаны любы чалавек (за выключэннем дзяцей прастытутаў, акцёраў альбо цырульнікаў). На экзамене трэба было прадэманстраваць веданне канфуцыянскай класікі. Гэтая сістэма праіснавала ў Кітаі да 1906 г., калі яна была заменена еўрапейскай адукацыйнай сістэмай.

Трэба адзначыць, што рэгулярнае абнаўленне слоя чыноўнікаў за кошт сістэмы экзаменаў, прывяло да таго, што краінай кіравалі сапраўды адукаваныя (у межах канфуцыянства), мэтанакіраваныя і ведаючыя правілы паводзін людзі. А тое, што канфуцыянства было кансерватыўнай ідэалогіяй, прыводзіла, з аднаго боку, да стабільнасці краіны, з другога – да запаволенасці яе развіцця.

На працягу двух з паловай тысяч гадоў канфуцыянства фарміравала свядомасць і пачуцці кітайцаў, іх паводзіны, і ў гэтым сэнсе яно аказала велізарны ўплыў на кітайскую культуру.

3.2.2. Даасізм

Заснавальнікам даасізму лічыцца Лао-цзы (гэтае імя перакладаецца як “Стары мудрэц” альбо “Старое немаўля”), які, па паданні, жыў на мяжы VI–V стст. да н. э. Ужо ў старажытнасці ён лічыўся напалову міфічнай фігурай. Згодна з адной з легендаў, ён прабыў ва ўтробе сваёй маці 81 год і нарадзіўся ўжо мудрым старым, за што і атрымаў сваё прозвішча.

Сутнасць свайго вучэння Лао-цзы выклаў у кнізе “Дао дэ цзын” (“Кніга аб Дао і Дэ”), якую ён, па паданні, пакінуў перад тым, як назаўсёды сысці з Кітая на Захад. У ёй адлюстравана мадэль свету, дзе над усімі багамі, у тым ліку і над Нябесным Уладкам, пануе Дао – безасабовы закон, які кіруе сусветам. Дао ёсць пачатак усіх рэчаў, крыніца, з якой узнікае Сусвет, і ўсё тое, што яго складае. Дао адно, яно не мае супрацьлегласцей і, у адрозненне

ад усіх рэчаў, пастаяннае, вечнае і нязменнае.

Апроч таго, Дао ўсім кіруе. Яно прыводзіць рэчы ў гармонію, усяму адводзіць сваё месца. Закон Дао ажыццяўляецца нябачным і неадчувальным чынам, і ўсё адбываецца як быццам бы само па сабе, кіруючыся дабратворнай сілай на карысць усяго – Дэ.

Усеагульны закон Дао ўтрымлівае і этычныя нормы, неабходныя для ажыццяўлення гармоніі. Асноўныя сярод іх: не ганарыся сваімі заслугамі, не прыніжай слабога, жыві ў міры і згодзе з іншымі, не прагні багацця і раскошы, будзь задаволены малым і г. д. Больш грунтоўныя правілы паводзін: не супрацьдзейнічай Дао, не разбурай парадак, які створаны звыш, але прытрымлівайся яго, і ўсё выправіцца само па сабе. Такім чынам, мараль даасізму грунтуецца на прынце: прытрымлівайся натуральнага ходу рэчаў – і будзеш шчаслівы і здаровы, як фізічна, так і духоўна.

Аднак чалавек можа сыходзіць з гэтага шляху, парушаючы тым самым першапачатковую прастату натуральнасці як свайго быцця, так і Сусвету. Праяўляецца гэта ў схільнасці да шматведання і ў стварэнні складаных сацыяльных інстытутаў. Таму “Дао дэ цзын” заклікае вяртацца да першапачатковай прыроды, спрашчэння і натуральнасці. Гэты заклік выражаны перш за ўсё ў паняцці “ня-дзеяння” (у вэй). Ён не зводзіцца да бяздзейнасці і пасіўнасці. Пад у вэй разумеецца адмаўленне ад парушэння ўласнай прыроды і прыроды Сусвету, устрыманне ад неадпаведнай сутнасці рэчаў, эгаістычнай дзейнасці, і, наогул, адмаўленне ад суб’ектыўнасці і ўключэнне ва ўсеагульнасць быцця.

Важнае значэнне ў даасізме надавалася дасягненню неўміручасці. Вылучаліся два шляхі да гэтага: удасканалванне духа і ўдасканалванне цела. Першы заключаўся ў занятках медытацыяй, сузіраннем Дао і дасягненнем адзінства з ім. Другі зводзіўся да сукупнасці спецыяльных гімнастычных і дыхальных прыёмаў, да спецыяльнай практыкі для падтрымання энергетычнага балансу арганізма і да заняткаў алхіміяй. Менавіта апошняя і лічылася вышэйшым шляхам да атрымання неўміручасці.

Алхімія падзялялася даосамі на два тыпы: знешнюю і ўнутраную. З іх толькі першая з’яўлялася ўласна алхіміяй. Яна прадугледжвала стварэнне ў рэторце як бы мадэлі сусвету, дзе пад уздзеяннем агню ўзнікае электр неўміручасці. Галоўнае адрозненне кітайскай алхіміі ад еўрапейскай заключаецца ў яе пачатковай сувязі з медыцынай, нават золата тут выкарыстоўвалася для дасягнення неўміручасці. Разам з тым, у склад даоскіх электраў вельмі часта ўваходзілі розныя ядавітыя рэчывы (ртуць, мыш’як, свінец і інш.), у выніку чаго шмат тых, хто іх прымаў з мэтай дасягнуць неўміручасці (у тым ліку і некалькі імператараў), памерлі заўчаснай смерцю.

У X ст. знешняя алхімія прыйшла ў заняпад, і ёй на змену прыйшла ўнутраная алхімія. Яна толькі называлася алхіміяй, і была не чым іншым, як комплексам складаных псіхафізічных практыкаванняў, накіраваных на трансфармацыю свядомасці верніка і змену яго як псіхічнага, так і фізіялагічнага стану.

Паслядоўнікі ўнутранай алхіміі сыходзілі з падабенства мікракосма (цела чалавека) і макракосма (сусвету). Таму няма сэнсу ствараць мадэль сусвету ў нейкай рэторцы, само чалавечае цела з'яўляецца такой мадэллю, і магчыма стварэнне новага неўміручага цела з кампанентаў уласнага. Асабліва ўвага ў практыцы ўнутранай алхіміі надавалася кіраванню энергіямі цела, якія цякуць праз цялесныя каналы і накапліваюцца ў асаблівых цэнтрах цела, якія размяшчаюцца на галаве, у вобласці сонечнага спляцення і ніжэй пупа. Кіраванне энергіямі ажыццяўляецца праз дыхальныя практыкаванні, канцэнтрацыі свядомасці і візуалізацыі. Большасць з гэтых практыкаванняў і зараз вельмі папулярныя ў Кітаі пад назвай цы гун (праца з энергіямі). Трэба адзначыць, што, як знешняя, так і ўнутраная алхімія склала аснову кітайскай традыцыйнай медыцыны.

Даасізм з'яўляецца жывой рэлігіяй Кітая і ў нашы дні. У 1957 г. ў Кітаі была створана Усекітайская Асацыяцыя даасізму. Яна была ліквідавана падчас “культурнай рэвалюцыі” 1966–1976 гг., але ўзнавіла сваю дзейнасць у 1980 г. Цэнтрам Асацыяцыі з'яўляецца манастыр Байюньгуань у Пекіне. Асацыяцыя выдае свой часопіс, вядзе прапаведніцкую і даследчую працу.

Зараз у Кітаі рэлігійны даасізм паступова знікае і ператвараецца ў асаблівую нацыянальную традыцыю. Кітаец можа быць будыстам і пры гэтым прымаць удзел у даоскіх містычных рытуалах, звяртацца да варажбітаў і лекараў-даосаў.

У нашы дні распаўсюджаны таксама даасізм на Захадзе. Ён прадстаўлены ў выглядзе разнастайных і часта не звязаных паміж сабой школ здаровага вобраза жыцця, дыеталогіі, гімнастыкі ушу, якія называюць сябе даоскімі. У яго цэнтры – не рэлігійныя аспекты даасізму, а спосабы здаравення, творчага разняволення свядомасці, працы над уласнай псіхікай.

3.3. Рэлігіі Японіі. Сінтаізм

Сінтаізм (сінта) – нацыянальная рэлігія японцаў. Сам тэрмін “сінта” перакладаецца як “шлях багоў”, аднак гэтая назва мае кітайскае паходжанне. Самі японцы называюць сваю рэлігію “камінаміці”. Сфарміраваўся ў VI–VII стст. на падставе анімістычных вераванняў старажытных японцаў. Таксама яго крыніцамі з'яўляюцца культ продкаў, магія, татэмізм і фетышызм.

Сінтаізм грунтуецца на абагаўленні і шанаванні прыродных з'яў. Лічыцца, што шмат у якіх рэчаў ёсць свая духоўная сутнасць – камі. Камі можа існаваць у матэрыяльным аб'екце (дрэве, камяні) святым месцы альбо з'яве прыроды. Матэрыяльны аб'ект (асабліва гэта тычыцца камянёў) атрымаў у сінтаізме назву “сінтай” – цела бога. Некаторыя камі з'яўляюцца духамі мясцовасцей альбо вызначаных прыродных аб'ектаў (напрыклад, гары), другія ўвасабляюць глабальныя прыродныя з'явы (навальніцу, буру). Шануюцца камі – апекуны сямей і радоў, а таксама духі памерлых продкаў. Таксама існуюць камі, у якіх увасоблены добрыя якасці чалавека. Зараз у Японіі асабліва шануюцца камі, якія спрыяюць акрэсленаму віду чалавечай дзейнасці альбо дапамагаюць у нейкія моманты жыцця. Ёсць камі, якія

дапамагаюць у кар’еры, здачы экзаменаў, захоўваюць ад рабаўніцтва, катастрофаў, пажараў і г. д. Камі нябачна прысутнічаюць усюды і паўсюль і ўдзельнічаюць ва ўсім, што адбываецца. Наогул, у сінтаізме велізарная колькасць камі, па некаторых звестках – восем мільёнаў.

Вярхоўным бажаством з’яўляецца багіня Сонца Аматаэрасу. Лічыцца, што яна паклала пачатак імператарскай дынастыі: праўнук Аматаэрасу Нінігі сышоў з неба і зрабіўся першым японскім імператарам.

Галоўнымі свяшчэннымі кнігамі сінтаізму з’яўляюцца “Кадзікі” (“Запіскі аб справах старажытнасці”, 712 г.) і “Ніхонгі” (“Японскія хронікі”, 720 г.). Яны ўяўляюць сабой сукупнасць міфаў, а таксама, як працяг апошніх, хронікі праўлення першых японскіх імператараў.

У XVII–XVIII стст. у сінтаізме склалася вучэнне какутай («цела дзяржавы»). Згодна з ім, камі жывуць ва ўсіх японцах і дзейнічаюць праз іх. Імператар – жывое ўвасабленне багіні Аматаэрасу і павінен шанавання разам з багамі. Японія – дзяржава-сям’я, у якой падданых адрознівае сыноўская пачцівасць да імператара, а імператара – бацькоўская любоў да падданых. Дзякуючы гэтаму японская нацыя з’яўляецца абранай, пераўзыходзіць усе астатнія па сіле духу і мае нейкае вышэйшае прызначэнне. У другой палове XIX ст. імператар быў афіцыйна абвешчаны жывым богам на зямлі, а сінта атрымала статус абавязковай дзяржаўнай рэлігіі. Яе першасвятаром таксама быў імператар. Было ўведзена абавязковае выкладанне сінтаізму ва ўсіх навучальных установах краіны. Распаўсюджваўся рытуал шанавання імператара. Уводзіліся новыя афіцыйныя святы, такія, як напрыклад, Дзень нараджэння імператара, Дзень уступлення імператара на прастол і г. д. З нагоды гэтых святаў ва ўсіх школах выконваўся абрад шанавання партрэтаў імператара і імператрыцы, які суправаджаўся спяваннем нацыянальнага гімну.

Дзяржаўны сінтаізм праіснаваў да 1945 г. Пасля паражэння Японіі ў вайне і яе акупацыі амерыканскімі войскамі адной з першых дырэктыў амерыканскіх уладаў стала “дырэктыва аб сінтаізме”, у якой была забаронена любая падтрымка сінтаізму дзяржавай і яго прапаганда дзяржаўнымі служачымі. Імператар перастаў быць жывым богам і першасвятаром, застаўшыся толькі сімвалам японскага народа. Палажэнне аб аддзяленні рэлігіі ад дзяржавы было замацавана ў Канстытуцыі Японіі, прынятай у 1947 г. Сінтаізм зрабіўся адной з рэлігій, распаўсюджаных ў Японіі.

Трэба падкрэсліць, што сінтаізм – нацыянальная рэлігія, яго вызнаюць толькі японцы. Ён узнік у працэсе аб’яднання вераванняў, распаўсюджаных у розных рэгіёнах Японіі вакол культаў цэнтральнай правінцыі Ямата, якія былі звязаны з боствамі – продкамі імператара. Складванне сінтаізму ў адзіную агульнадзяржаўную рэлігію адбывалася пад моцным уплывам будызму, які пранік ў Японію ў VI–VII стст. Паколькі будызм быў вельмі папулярны ў японскай арыстакратыі, было зроблена ўсё, каб пазбегнуць міжрэлігійных канфліктаў. Спачатку камі былі абвешчаны апекунамі будызму, пасля некаторыя з іх пачалі асацыявацца з будысцкімі святымі. У

выніку склалася ўяўленне, што камі, як і людзі, могуць мець патрэбу ў выратаванні, якое ажыццяўляецца ў адпаведнасці з будысцкімі канонамі.

У ідэйным сэнсе ўплыў будызму праявіўся ў тым, што ў сінта з'явілася канцэпцыя дасягнення гарманічных узаемаадносін з камі праз ачышчэнне ад усяго таго непатрэбнага, што перашкаджае чалавеку ўспрымаць навакольны свет такім, які ён ёсць на самой справе. Сэрца чалавека, які ачысціўся, падобна люстэрку, яно ўспрымае свет ва ўсіх яго праявах і робіцца сэрцам камі. Тады чалавек жыве ў гармоніі са светам і багамі, а краіна квітнее. Галоўным духоўным прынцыпам сінта з'яўляецца жыццё ў згодзе з наваколлем. Лічыцца, што свет – адзіная сістэма, дзе камі, людзі і душы памерлых жывуць побач.

Камі з'яўляюцца неўміручымі і ўключаны ў кругаварот нараджэння і смерці, праз які ўсё ў свеце пастаянна абнаўляецца. У сінта не існуе паняцця выратавання, замест гэтага кожны сам вызначае сваё месца ў свеце сваімі пачуццямі і ўчынкамі. Дабро і зло ў сінтаізме атаясамліваюцца з такімі паняццямі, як “чыстае” і “нячыстае”. Калі чалавек “забрудзіўся”, гэта значыць, зрабіў нешта непадабаючае, ён павінен зрабіць абрад ачышчэння. Грахам у сінта лічыцца парушэнне сусветнага парадку, за гэта пасля смерці чалавек адправіцца ў Краіну Змроку і там будзе весці цягаснае існаванне ў атачэнні злых духаў. Смерць разглядаецца як непазбежнае затуханне жыццёвых сіл, якія потым будуць зноў адроджаныя. Для паслядоўнікаў сінта ўсе асноўныя падзеі адбываюцца ў гэтым свеце, які разглядаецца як найлепшы з усіх магчымых.

У нашыя часы сінтаізм, звычайна, мае пераважна храмавы характар. Храмы ў гонар розных камі пачалі будавацца з самога з'яўлення сінтаізму. У пачатку ХХ ст. іх было каля 200 000, аднак потым іх колькасць пачала скарачацца, і зараз у Японіі налічваецца каля 8000 сінтаісцкіх храмаў. Некаторыя з іх з'яўляюцца рэлігійнымі цэнтрамі агульнаацыянальнага ўзроўню, але большасць – невялічкія мясцовыя храмы.

Кожны храм прысвечаны нейкаму прыроднаму феномену, гістарычнай падзеі, якая важная для дадзенай суполкі, і г. д. Пры храме маецца святар, які адпраўляе абрады. Робіць ён гэта ў большасці храмаў, так бы мовіць “па сумяшчальніцтву”, бо займаецца яшчэ нейкай дзейнасцю. Толькі ў найбольш вялікіх храмах можа быць некалькі святароў, а таксама пастаянных служкаў. У маленькіх храмах усю працу па падтрыманні памяшкання ў належных умовах і правядзенні храмавых святаў і набажэнстваў выконваюць самі прыхаджане.

Сінтаісцкія свяцілішчы маюць агульныя рысы. Першае, што кідаецца ў вочы наведвальніку, – гэта вялікія сімвалічныя вароты (торы), з двух вертыкальных і двух папярэчных слупоў, якія абазначаюць уваход у свяцілішча. Яны лічацца варотамі ў месца, якое належыць камі, дзе багі могуць праяўляцца і з імі можна зносіцца. Перад уваходам у храм, а таксама ў іншых месцах, дзе, як лічыцца, могуць з'яўляцца камі, вешваюцца сімэнава – тоўстыя жгуты з рысавай саломы. Звычайна храмавы комплекс складаецца з некалькіх пабудоў, якія знаходзяцца ў прыгожай мясцовасці і

ўпісаны ў прыродны ландшафт. Галоўны будынак прызначаны для бажаства. У ім знаходзіцца алтар, дзе захоўваецца сінтай – “цела камі” – прадмет, у які, як лічыцца, усяляецца дух камі. Сінтаем могуць быць самыя розныя прадметы: драўляная шыльдачка з імем бажаства, камень, галіна дрэва. Яго не дэманструюць веруючым, ён заўсёды схаваны. Паколькі лічыцца, што душа камі невычарпальная, адначасова яе прысутнасць у сінтаях розных храмаў не лічыцца нечым дзіўным альбо nelaгічным. Унутры храма выяў багоў няма, але могуць быць выявы жывёл, якія асацыююцца з тым ці іншым бажаствам. Калі храм прысвечаны бажаству той мясцовасці, дзе ён знаходзіцца, то спецыяльнага будынка для камі можа наогул не быць, бо лічыцца, што камі прысутнічае ў той мясцовасці, дзе пабудаваны храм.

Аснову сінтаісцкага культу складае шанаванне камі, якому прысвечаны храм. Для гэтага выконваюцца рытуалы, мэта якіх – усталяваць і падтрымаць сувязі паміж вернікамі і бажаствам. Большасць сінтаісцкіх абрадаў маюць індывідуальны характар, напрыклад, калі чалавек наведвае свяцілішча, каб звярнуцца з якой-небудзь просьбай – аб бяспечным падарожжы, паспяховым экзамене, удалай эканамічнай справе, альбо проста таму, што ён праходзіў побач. Як правіла, ён не ўваходзіць у храм, а ўсе абрады выконвае на знешнім дворыку перад храмам. Робіць амавенне, кідае манету ў скрыню для ахвяраванняў, дзёргае за вяроўку, да якой зверху прывязаны званочак, двойчы пляскае ў далоні, кланяецца і кажа кароткую малітву, зноў пляскае ў далоні і сыходзіць. Гук званочка і плясканне ў далоні павінны прыцягнуць увагу камі да прысутнасці веруючага.

Сямейныя ўрачыстасці, асабліва вяселлі, таксама прадугледжваюць наведванне свяцілішча. Часта прыносяць нованароджаных дзяцей, каб памаліцца аб іх здароўі.

Святы ў сінтаізме адбываюцца вельмі маляўніча, могуць суправаджацца рознымі шэсцямі, феерверкамі, спартыўнымі спаборніцтвамі. Японцы масава прымаюць удзел у святах.

Шмат японцаў прытрымліваюцца адразу некалькіх рэлігій: вяселлі звычайна адбываюцца па сінтаісцкіх абрадах, а пахаванні – па будысцкіх, хаця вяселлі па будысцкіх і нерэлігійных абрадах таксама распаўсюджаны.

Ад прыхільнікаў сінта не патрабуецца штодзённых малітваў і частых наведванняў храма. Дастаткова ўдзелу ў асноўных храмавых святах і выканання традыцыйных абрадаў, звязаных з асноўнымі падзеямі ў жыцці чалавека. Таму самі японцы вельмі часта ўспрымаюць сінта як сукупнасць нацыянальных звычаяў і традыцый. Нішто не перашкаджае сінтаісту вызнаваць любую іншую рэлігію або лічыць сябе атэістам. Але выкананне абрадаў сінта неаддзельна ад штодзённага жыцця японцаў, проста большасць абрадаў не разглядаецца як праява рэлігіянасці. Абрады ўспрымаюцца прагматычна – як сацыяльныя абавязкі. Такое палажэнне параджае парадаксальную сітуацыю: з аднаго боку, амаль усё штодзённае жыццё Японіі пранізана сінтаізмам, з другога – толькі некаторыя з японцаў лічаць сябе сінтаістамі.

3.4. Рэлігіі яўрэяў. Іўдаізм

Іўдаізм – нацыянальная рэлігія яўрэяў. Колькасць яго прыхільнікаў складае зараз 14 млн чалавек. Большасць іх жыве ў Ізраілі і ЗША.

Іўдаізм з’яўляецца самай старажытнай монатэістычнай рэлігіяй. Яго фарміраванне пачынаецца з XIII ст. да н. э., калі качавыя яўрэйс-кія плямёны заваёўваюць тэрыторыю Палесціны (Ханаан). Да гэтага яўрэі былі політэістамі, іх вераванні і абрады прынцыпова не адрозніваліся ад тых, якіх прытрымліваліся іншыя народы гэтага рэгіёна. Сярод яўрэяў былі шырока распаўсюджаны фетышызм, анімізм і магія. Аднак і пасля XIII ст. да н. э. яўрэі не адразу становяцца паслядоўнымі монатэістамі, існуюць шматлікія выпадкі адступлення ад культу адзінага Бога і шанавання багоў тых народаў, сярод якіх яўрэі жылі. Канчаткова монатэізм усталёўваецца сярод яўрэяў у VI ст. да н. э.

Тэрмін “іўдаізм” паходзіць ад назвы самага шматколькаснага з дванаццаці яўрэйскіх плямён – племені Іуды, якое ў XI ст. да н. э. зрабілася пануючым.

Даследчыкі вылучаюць у гісторыі іўдаізму тры асноўныя этапы: біблейскі, талмудычна-рабіністычны і рэфармісцкі.

Біблейскі этап ахоплівае час з XIII ст. да н. э. па 70 г. н. э. У гэты перыяд яўрэі мелі сваю дзяржаву на тэрыторыі Палесціны. Асноўную ролю ў іх рэлігійным і палітычным жыцці адыгрывае першая частка Бібліі, якую іўдзеі называюць Танах (Запавет). Ён складаецца з 39 кніг і трох частак: “Закон” (Тора), “Прарокі” (Набіім) і “Пісанні” (Кетубім). Напісаны Танах быў у XIII–II стст. да н. э. на тэрыторыі Палесціны і Вавілона на старажытнай яўрэйскай мове.

Анову Танаха складае палажэнне аб тым, што ёсць адзіны Бог Яхвэ, які ўсё стварыў, абраў яўрэяў і заключыў з імі завет, згодна з якім яўрэі абавязаны шанаваць Яхвэ як адзінага Бога і выконваць Яго заведзі, а Яхвэ будзе падтрымліваць яўрэяў.

Матывы богаабранасці адыгралі вельмі значную ролю ў гісторыі яўрэйскага народа. Упэўненасць у сваёй выключнасці і нязменнай падтрымцы Бога дазволіла яўрэям вытрымаць сур’ёзныя і шматлікія выпрабаванні. Палітычны лёс яўрэяў быў вельмі цяжкім. Тэрыторыя Палесціны знаходзілася на перакрываванні інтарэсаў магутных дзяржаў, і яе ўвесь час заваёўвалі.

У 322 г. да н. э. Палесціна была заваявана войскамі А. Македонскага, а ў 66 г. да н. э. трапіла пад уладу Рыма. Узмацніўся працэс рассялення яўрэяў па-за межы Палесціны, які атрымаў назву дыяспары. Многія яўрэі, асабліва з вышэйшых слаёў, сталі прымаць грэчаскія звычаі.

Усё гэта прывяло да крызісу ў іўдаізме. У ім вылучыліся тры партыі альбо школы: садукееі, фарызеі і ясеі.

Садукееі (ад імя Цадока, заснавальніка жрэцкай дынастыі) належалі да вышэйшага жрэцтва Іерусалімскага храма, знаці і багатага купецтва. Яны

выступалі за строгае выкананне рэлігійнай традыцыі, а таксама абаранялі інтарэсы вышэйшых слаёў грамадства. Асноўнай іх мэтай было стварэнне магутнай яўрэйскай дзяржавы.

Фарызеі (“адзеленыя”) былі звязаны з сінагогамі, дзе яны займаліся тлумачэннем Торы і навучаннем вернікаў. Яны імкнуліся да большага дэмакратызму ў рэлігійным жыцці, клапаціліся аб дабрабыце простага народа і выступалі за больш гібкае ўспрыманне традыцыі. Аднак асноўны націск яны рабілі на неабходнасці захавання вернасці духу Торы і імкнуліся паслядоўна і дэтальна яе выконваць. Па гэтай прычыне ў далейшым слова “фарызей” стала абазначаць чалавека, які дэманструе паказную набажнасць.

Ясеі (“сыны святла”) уяўлялі сабой нешта накшталт манаскай суполкі, члены якой вялі аскетычнае жыццё і не прызнавалі знешняй абраднасці. Яны верылі ў замагільнае існаванне, дзе праведнікі атрымаюць узнагароду. У ясеяў існаваў культ нейкага “Настаўніка справядлівасці”, які быў пакараны за веру.

Ва ўмовах рымскага прыгнёту і палітычнага заняпаду сярод іўдзеяў узмацняюцца настроі чакання Месіі, якія існавалі ўжо на працягу некалькіх стагоддзяў. Верылі, што Яхвэ карае яўрэяў за іх адступленне ад завету, але Ён застаецца нязменным у сваёй міласці да абранага Ім народа. Яхвэ пашле яўрэям Месію (“Памазанніка”), які вызваліць іх ад чужаземнага прыгнёту і дасць ім новы завет. На працягу некалькіх стагоддзяў іўдзеі марылі аб “Дні Гасподнім”, калі Бог праз Месію выратуе свой народ. Аднак яны па-рознаму ўяўлялі сабе вызваліцеля, які павінен быў прыйсці. Прарокі, якія прадказалі з’яўленне Месіі, пісалі аб ім як аб духоўным вызваліцелі і сцвярджалі, што ён не толькі дасць яўрэям новы завет, які будзе запісаны ў іх сэрцах, але добраахвотна прыме пакуты за грахі людзей. Большасць жа іўдзеяў уяўляла Месію як палітычнага вызваліцеля, які ўзначаліць паўстанне супраць іншаземцаў, пасля чаго яўрэі будуць панаваць над сваімі ворагамі, жыць у шчасці і багацці. Само слова “месія” (па-старажытнаяўрэйску “машьях”) перакладаецца як “памазаннік”. Чакалася, што ён будзе з роду цара Давіда. У старажытных яўрэяў цароў памазвалі на царства – лілі ім на галаву асаблівы алей як знак царскай годнасці. Адны іўдзеі ўяўлялі Месію як духоўнага цара, другія – як палітычнага.

У I ст. н. э. на грунце іўдаізму ўзнікла хрысціянства. Было абвешчана, што тым Месіяй, якога іўдзеі чакаюць ужо некалькі стагоддзяў, з’яўляецца Ісус Хрыстос. Асноўная частка іўдзеяў не прыняла Хрыста ў якасці Месіі і стала праследаваць хрысціян як шкодную секту. Галоўныя надзеі яўрэяў былі звязаны з палітычным вызваленнем ад рымскага прыгнёту. Былі ўзняты два паўстанні (у 66–73 гг. і 132–135 гг.), якія пацярпелі паражэнне. У 70 г. рымляне разбурылі Іерусалімскі храм, а ў 133 г. – сам Іерусалім.

Талмудычна-рабіністычны этап доўжыўся з 70 г. па першую палову XIX ст. У іўдаізме гэтага перыяду ў рэлігійнай форме знайшло сваё адлюстраванне жыццё яўрэяў ва ўмовах дыяспары. Вялікая колькасць яўрэяў жыла за межамі Палесціны і раней, але разбурэнне Іерусаліма і храма паклала канец існаванню старажытнаяўрэйскай дзяржавы, а разам з ёй і

старажытнаму іўдаізму. У дзяспары канчаткова фарміруецца новая рэлігійная арганізацыя іўдзеяў – сінагога. Яна выконвала ролю рэлігійнага і грамадскага цэнтру. Кіруючая роля ў сінагогах належала рабінам (ад. яўр. *раббі* – настаўнік). Гэта былі адукаваныя людзі, якія займаліся навучаннем, чытаннем і тлумачэннем Танаха, асабліва першай яго часткі – Торы, а таксама вырашэннем жыццёвых праблем яўрэяў на падставе палажэнняў апошняй.

Ва ўмовах страты дзяржавы і жыцця сярод іншых народаў яўрэі захавалі веру ў сваю богаабранасць і кожны свой крок імкнуліся суадносіць з тым рэлігійным законам, які даў ім Бог. Па гэтай прычыне ўзнікла патрэба ў дэталёвых каментарыях да Торы, каб ужыць яе нормы ў канкрэтных выпадках жыцця. Першыя такія каментарыі з’явіліся яшчэ ў IV ст. да н. э. Спачатку яны перадаваліся вусна, а потым пачалі запісвацца і атрымалі назву Мішна (“Паўтарэнне”). Крыху пазней быў створаны каментарый да Мішна – Гемара (“Поўнае тлумачэнне”). Аб’яднаныя Мішна і Гемара атрымалі назву Талмуд (“Вучэнне”). Існуе дзве яго рэдакцыі: палесцінская (III ст. н. э.) і вавілонская (V ст. н. э.) Талмуд уяўляе сабой велізарны зборнік рэлігійна-юрыдычных правіл, а таксама жыццёвай мудрасці яўрэяў. У ім даецца надзвычай даталёвая рэгламентацыя паводзін. Ён становіцца асновай заканадаўства і маралі іўдзеяў.

Сучасны этап у гісторыі іўдаізму пачаўся з першай паловы XIX ст. У гэты перыяд узнікае праблема прыстасавання яўрэяў да дасягненняў еўрапейскай культуры Новага часу. У залежнасці ад вырашэння гэтай праблемы іўдаізм падзяліўся на тры асноўныя напрамкі: артадаксальны, рэфарматарскі і кансерватыўны.

Артадаксальны іўдаізм разглядае сябе як адзіна правільны. Сваёй асноўнай мэтай ён лічыць захаванне традыцый іўдаізму ва ўмовах сучаснага жыцця. У артадаксальным іўдаізме да вернікаў прад’яўляюцца строга патрабаванні культавага характару. Яны павінны штодзённа вывучаць Тору і строга выконваць усе правілы, зафіксаваныя ў Талмудзе.

Рэфарматарскі іўдаізм зыходзіць з таго, што неабходна ўлічваць патрабаванні часу. Акцэнт у ім робіцца не на абрадах, а на маральных нормах паводзін. Абвяшчаецца, што закон павінен выконвацца не таму, што так загадаў Бог, а таму, што гэта мае сэнс у сучасным рэлігійным жыцці. У рэфарматарскім іўдаізме рабінамі могуць быць жанчыны.

Кансерватыўны іўдаізм узнік як рэакцыя на змярцвеласць традыцыі, з аднаго боку, і бяздумныя асімілятарскія тэндэнцыі, з другога. Ён выступае за вернасць традыцыі, але, калі гэта неабходна, з папраўкамі. Кансерватыўны іўдаізм па сваёй накіраванасці знаходзіцца паміж артадаксальным і рэфарматарскім. Ён выступае за змены, але з улікам гістарычнага вопыту яўрэяў.

Зараз артадаксальны іўдаізм з’яўляецца пануючай рэлігіяй у Ізраілі. Ён не мае афіцыйнага статусу дзяржаўнай рэлігіі, але карыстаецца надзвычай моцнай падтрымкай урада і аказвае істотны ўплыў на грамадскае жыццё ў краіне. Усе пытанні сямейнага і спадчыннага права вырашаюцца ў

адпаведнасці з нормамі Танаха і Талмуда. Не зарэгістраваны ў сінагозе шлюб не прызнаецца законным. Рабіны знаходзяцца на дзяржаўнай службе і займаюцца афармленнем актаў грамадзянскага стану, выкладаюць іўдаізм у школах, вядуць выхаваўчую работу ў войску. Каардынуе і накіроўвае дзейнасць рабінаў у Ізраілі Вярхоўны Рабінскі Савет.

У іўдаізме няма афіцыйна зацверджанага веравучэння, аднак сутнасць веры праяўляецца ў “Шэма” (старажытнаяўр. – слухай) – гэта назва трох вершаў Бібліі, якія складаюць асноўную малітву іўдаізму: “Слухай Ізраіль: Гасподзь, Бог наш, Гасподзь адзіны ёсць і любі Госпада, Бога твайго, усім сэрцам тваім, і ўсёй душою тваёю, і ўсімі сіламі тваімі, і няхай будуць словы гэтыя, якія Я заветую табе сёння, у сэрцы тваім” (Друг., 6, 4–6). Набожны іўдзеі павінен любіць Бога ўсёй сваёю сутнасцю, і гэта любоў знаходзіць праяўленне ў выкананні Яго заповедзяў.

Даследчыкі вылучаюць наступныя палажэнні веравучэння іўдаізму.

1. Ёсць адзіны Бог Яхвэ. Толькі Яхвэ з’яўляецца сапраўдным Богам, і толькі Яго трэба слухацца. Шанаванне іншых багоў лічыцца ў іўдаізме цяжкім грахам. Яхвэ не мае ніякага знешняга выгляду, яго імя перакладаецца “Той, Хто сапраўды ёсць”. Ён усё стварыў і ўсім кіруе.

2. Яўрэі з’яўляюцца богаабраным народам. Яхвэ абраў яўрэяў сярод іншых народаў як сродак свайго праяўлення ў гісторыі. Нявернасць яўрэяў Яхвэ прыводзіць да пакарання з Яго боку. Аднак і ў гэтым выпадку яўрэі застаюцца богаабраным народам, і Яхвэ заўсёды гатовы ім дараваць.

3. Павінен прыйсці Месія, каб судзіць жывых і памерлых і прывесці яўрэяў у Зямлю Абетаваную. Іўдзеі вераць, што з прыходам Месіі будзе знішчана ўсё зло на зямлі і ўстаноўцца роўнасць і справядлівасць. Знікнуць хваробы і войны, узрасце ўрадлівасць зямлі, людзі будуць жыць да тысячы гадоў.

4. Танах і Талмуд з’яўляюцца свяшчэннымі кнігамі. Кожны іўдзеі павінен іх вывучаць і выконваць іх заповедзь. Асабліва шануецца першая частка Танаха – Тора, якая згодна з веравучэннем іўдаізму была дадзена яўрэям Яхвэ праз Маісея. Талмуд мае меншы рэлігійны аўтарытэт, аднак ён дае правілы паводзін у дачыненні да канкрэтнай сітуацыі, і таму ў сваім штодзённым жыцці іўдзеі часцей звяртаецца да Талмуда.

5. Душа з’яўляецца неўміручай і пасля смерці чалавека трапляе ў замагільны свет. У старажытным іўдаізме гэтае палажэнне адсутнічала. Даследчыкі лічаць, што яно было запазычана іўдзеямі з іншых рэлігій.

Асноўная ўвага ў іўдаізме надаецца не веравучэнню, а культуры. Іўдзеі лічаць, што іх вера праяўляецца ў іх дзеяннях. Існуе 365 забаронаў і 248 прадпісанняў, якія рэгулююць усё жыццё прававернага іўдзея. Маліцца ён павінен тройчы ў дзень: раніцай, апоўдні і ўвечары, дома альбо ў сінагозе. Пры малітве мужчыны пакрываюць галаву капелюшом альбо спецыяльнай шапачкай (яна называецца ярмолкай альбо кіпай). Для малітвы ў сінагозе трэба не менш дзесяці мужчын. У артадаксальным іўдаізме мужчыны і жанчыны моляцца асобна.

Вялікае значэнне ў іўдаізме надаецца абраду абразання, якое робіцца

хлопчыкам на восьмы дзень жыцця, а таксама цырымоніям бар-міцва і бат-міцва, якімі асвятчаюцца паўналецце хлопчыкаў і дзяўчынак. Робяцца яны адпаведна ў 13 і 12 гадоў.

Галоўным святам у іўдаізме з'яўляецца шабат (субота). Ён прысвечаны адпачынку Бога пасля стварэння Ім свету, а таксама вызваленню яўрэяў з егіпецкага палону. Пачынаецца шабат у пятніцу пасля заходу сонца. Іўдзеі ў гэты дзень наведваюць сінагогу і ладзяць святочную вячэру. У шабат нельга рабіць ніякай працы, у тым ліку гатаваць ежу, уключаць электрапрыборы, вадзіць аўтамабіль, карыстацца грамадскім транспартам.

Іншымі святамі з'яўляецца: Рош Гагона (Новы год) – у гонар стварэння Богам свету; Ём-Кіпур (Судны дзень) – дзень пакаяння ў грахах і посце; Сукот – узгадваецца дапамога Бога яўрэям, калі яны 40 гадоў падарожнічалі па пустыні; Песах (Праходжанне) – у гонар вызвалення яўрэяў з егіпецкага рабства і другія.

У іўдаізме ёсць ежавыя забароны. Уся ежа падзяляецца на кашэрную (правільную, чыстую) і некашэрную. Напрыклад, забаронена есці свініну, малюскаў, ракападобных, а дазволена – бараніну, ялавічыну, кураціну. Нельга ўжываць у ежу кроў, таму жывёлы павінны быць забіты спецыяльным спосабам, а мяса іх вымочваецца ў халоднай ва-дзе. Мясныя і малочныя прадукты нельга ўжываць разам. Традыцыйна выхаваная яўрэйская хатняя гаспадыня мае два наборы посуду: адзін – для малочнай, другі – для мясной ежы. У дадатак яна можа карыстацца дзвюма мыйкамі для посуду і двума наборамі рушнікоў. З гэтай жа прычыны ў кашэрных гатэлях маюцца дзве кухні.

Іўдаізм на Беларусі з'яўляецца прышлай рэлігіяй. Масавае перасяленне яўрэяў на тэрыторыю Беларусі адбылося ў другой палове XIV ст. з Германіі. Як і ў іншых краінах дзяспары, яўрэі на нашых землях не асіміляваліся з мясцовым насельніцтвам і жылі адасоблена. XX ст. з'явілася часам жорсткіх выпрабаванняў для іўдаізму на Беларусі. Моцны ўдар па яму нанесла антырэлігійная палітыка Савецкай улады і генацыд яўрэяў у гады фашысцкай акупацыі. З канца 80-х гг. у сувязі са зменай палітычнай сітуацыі ў нашай краіне адбываецца адраджэнне рэлігійнага жыцця, якое закранула і іўдаізм. Зараз на Беларусі зарэгістравана тры рэлігійныя аб'яднанні іўдзеяў: Беларускае іўдзейскае рэлігійнае аб'яднанне, Аб'яднанне іўдзейскіх рэлігійных суполак Рэспублікі Беларусь і Аб'яднанне суполак прагрэсіўнага іўдаізму Рэспублікі Беларусь. Дзейнічаюць духоўнае вучылішча ў Мінску, нядзельныя школы пры сінагогах, яўрэйскія дзіцячыя садкі і класы ў сярэдніх школах.

На 1 студзеня 2011 г. на Беларусі зарэгістравана 35 суполак артадаксальнага і 17 прагрэсіўнага (рэфарміраванага) іўдаізму.

Тэма 4 БУДЫЗМ

4.1. Узнікненне будызму.

4.2. Этыка будызму.

4.3. Кірункі ў будызме.

4.1. Узнікненне будызму

Будызм – самая старажытная сусветная рэлігія. Узнік у VI ст. да н. э. у Паўночнай Індыі. Зараз колькасць яго прыхільнікаў складае 324 млн чалавек. Будызм распаўсюджаны ў такіх краінах, як, Кітай, Японія, В’етнам, Лаос, Тайланд, Камбоджы, Шры-Ланка, М’янма, Карэя, Манголія, Непал. У Індыі зараз будыстаў вельмі мала – менш чым 0,5 % насельніцтва.

Будызм узнік як лагічны працяг і своеасаблівае адмаўленне папярэдніх яму рэлігій Старажытнай Індыі – ведызму і брахманізму. У ім абвешчаецца прынцыповая роўнасць паміж людзьмі, гэта значыць, адмаўляецца варнавая сістэма, якая з’яўляецца адной з падстаў брахманізму. Таксама быў абвешчаны індывідуальны шлях выратавання, вынікам чаго з’явіўся непасрэдны ўдзел кожнага будыста ў рэлігійным жыцці. Заснавальнік будызму Сідхартха Гаўтама Шак’ямуні (Буда) выйшаў з асяроддзя кшатрыяў.

Большасць даследчыкаў зараз лічыць, што заснавальнік будызму з’яўляецца рэальнай гістарычнай асобай. Існуе некалькі варыянтаў ягонай біяграфіі, у якіх пераплецены рэальныя і міфалагічныя элементы.

Вядома, што ён нарадзіўся ў 564 г. да н. э. у Паўночнай Індыі ў сям’і цара Шудхаданы, правіцеля племені шак’яў, і царыцы Маі. Пры нараджэнні яго назвалі Сідхартха Гаўтама (Сідхартха – асабістае імя, – азначае “той, хто дасягнуў мэты”; Гаўтама – радавое імя, у гонар яго знакамитага продка, настаўніка брахманізму). У далейшым яго таксама сталі зваць Шак’ямуні – “мудрэц з племені шак’яў”. Прынц жыў у раскошы, не ведаючы турбот. Ва ўзросце 16 гадоў ён ажаніўся на прынцэсе, якую звалі Гопа. Апроч яе ў яго быў цэлы гарэм прыгожых танцоўшчыц, і, здавалася б, малады прынц павінен быць задаволены жыццём. Аднак свайго адзінага сына ён называе Рахула, што значыць “ланцуг”, такім чынам, пасярод усёй раскошы Сідхартха адчуваў сябе як у ланцугах. Духоўны крызіс абвастрыўся пасля таго, як малады прынц адкрыў для сябе той факт, што жыццё людзей зусім не складаецца з адных прыемнасцяў, але поўнае пакут і няшчасцяў. Гэтае адкрыццё аказала на Сідхартху вельмі глыбокае ўражанне, і ён задумаўся аб сэнсе жыцця.

Індыйская культура таго часу ўжо выпрацавала акрэсленыя адказы на гэтае пытанне. Лічылася, што спакой можна атрымаць праз аскетычны вобраз жыцця і самаўмярцвенне плоці. Сідхартха ўцякае з палаца і шэсць гадоў займаецца аскетычнай практыкай. Ён вельмі схуднеў, яго твар пачарнеў і зрабіўся страшным, скура зморшчылася, а валасы выпалі. Аднак Сідхартха не знаходзіць адказы на тыя пытанні, якія яго мучылі. Па гэтай прычыне ён

адмаўляецца ад аскетызму і каля горада Урувела ў свяшчэнным гаі аддаецца глыбокай медытацыі. У выніку на яго сышло “прасвятленне”, і ён зрабіўся Будай (“Прасветленным”). Потым ён пачаў прапаведаваць, у яго з’явіліся вучні, з якімі ён 40 гадоў хадзіў па Індыі, расказваючы аб шляху выратавання ад пакут. Памёр Буда ў 483 г. да н. э. ва ўзросце 80 гадоў у мястэчку Кушынагара. Згодна з індыйскімі звычаямі, яго цела было спалена, а попел падзелены паміж васьмю паслядоўнікамі. У далейшым гэтыя часткі попелу былі захаваны, і над імі пабудавалі піраміды (ступы), якія з’яўляюцца месцам паломніцтва будыстаў. Паводле падання, адзін з вучняў Буды выхапіў з пахавальнага вогнішча зуб свайго настаўніка. Зараз гэты зуб з’яўляецца галоўнай рэліквіяй будызму, знаходзіцца ён на Шры-Ланцы ў горадзе Кандзі, у гонар яго пабудаваны спецыяльны храм Зуба Буды і штогод праводзяцца ўрачыстасці.

Такія нешматлікія факты з рэальнай біяграфіі заснавальніка будызму. Міфалагічная ж біяграфія Буды мае прыкладна наступны выгляд.

На працягу многіх калып (1 калып – 8 640 000 000 год) Буда перараджаўся на зямлі ў выглядзе розных жывых істот – 83 разы святым, 58 разоў царом, 24 разы манахам, 18 разоў малпай, 13 разоў купцом, 12 разоў курыцай, 8 разоў гусем, 6 разоў сланом, а таксама рыбай, пацуком, цясляром, кавалём, жабай, зайцам і г. д. Усяго такіх перараджэнняў было 550. Паколькі свет за гэты час апынуўся ў цемры невучтва, багі вырашылі, што яму трэба нарадзіцца чалавекам, дасягнуць пры жыцці прасвятлення, зрабіцца Будай і пачаць прапаведаваць сваё вучэнне, паказаўшы тым самым чалавецтву шлях да выратавання. Буда сам выбраў месца і час свайго нараджэння, а таксама сваіх будучых бацькоў. Згодна з паданнем, яго маці Мая ўбачыла сон: быццам бы ёй у правы бок (па іншай версіі – ва ўлонне) увайшло бажаство ў выглядзе белага слана. Праз належны тэрмін яна нарадзіла сына, які выйшаў у яе з правага бока, зрабіў сем крокаў і абвясціў кліч Буды, пачуўшы які, багі паспяшаліся яго ўшанаваць. Пры нараджэнні Буды яго бацькам было прадказана, што ён зробіцца альбо вялікім царом, альбо заснавальнікам новага вучэння, прычым апошняе адбудзецца, калі ён пабачыць пакуты свету. Бацька хацеў, каб яго сын стаў царом, і таму забяспечыў яму бестурботнае жыццё. Але аднойчы малады царэвіч паехаў на прагулку, і адбыліся чатыры знакамітыя сустрэчы: ён убачыў хворага, старога, памёрлага і манаха-аскета. Пад уражаннем першых трох сустрэч Сідхартха прыйшоў да высновы, што ўсё жыццё чалавека поўнае зла і пакут, а чацвёртая паказала яму магчымы шлях выратавання. Ён уцякае з палаца і спрабуе знайсці ісціну праз аскетызм, але потым адмаўляецца ад яго. Сідхартха сядзе пад свяшчэннае дрэва, уваходзіць у стан глыбокай медытацыі, вырашыўшы не падымацца, пакуль не дасягне ісціны. Ён сядзеў так 49 дзён, яго спакушаў дэман Мара, але нарэшце дасягнуў прасвятлення і зрабіўся Будай. Потым ён стварае манаскую суполку, прапаведавае сваё вучэнне і ва ўзросце 80 гадоў адыходзіць у нірвану.

4.2. Этыка будызму

Этыка з'яўляецца асновай веравучэння будызму. Асноўнай сваёй задачай Буда лічыў не тлумачэнне свету, а ўказанне людзям шляху выратавання. Таму, калі яму задавалі пытанні, як узнік свет, куды ён ідзе, як пабудаваны, Буда маўчаў. У будызме гэта называецца “Вялікае маўчанне Буды”. Ён прыводзіў прыклад: калі чалавек, паранены атручанай стралой, будзе высвятляць, хто яго параніў, мужчына гэта ці жанчына, да якой варны належыць і г. д., дык памрэ раней, чым знойдзе адказы на ўсе гэтыя пытанні, – трэба хутчэй выцягнуць стралу і лячыць рану. Так і ў жыцці – людзі цікавяцца рознымі метафізічнымі пытаннямі аб сутнасці рэчаў, іх пабудове і г. д., не знаходзяць на іх адказы і паміраюць у турботах. Таму ўсё ў будызме падпарадкавана справе вызвалення чалавека ад пакут. Буда казаў, што ён прапаведуе не ўсё сваё вучэнне, а толькі тую частку, якая непасрэдна карысна для жыцця, – тое, што ён ведае, і тое, чаму вучыць, суадносяцца прыкладна таксама ж, як колькасць лістоў у лесе і колькасць лістоў, узятых у руку.

У сваіх пропаведзях Буда прытрымліваўся так званага “сярэдзіннага шляху”. Ён прыйшоў да высновы, што абедзве крайнасці – і жыццё, поўнае пачуццёвых задавальненняў, і аскетычная практыка добраахвотных пакут – аднолькава неспраўдныя. Першая – гэта “жыццё нізкае, не высакароднае, супрацьлеглае духу, ганебнае, мізэрнае”; другая – “жыццё змрочнае, ганебнае, мізэрнае”. Правільны шлях ляжыць пасярэдзіне. Гэта шлях паглыблення ў сябе дзеля пазнання ісціны, ён вядзе да супакою і прасвятлення духу.

Этыка будызму грунтуецца на чатырох высакародных ісцінах, якія адкрыліся Сідхартху Гаўтаме над свяшчэнным дрэвам Бодхі.

Першая ісціна – усё жыццё ёсць зло і пакуты. Нараджэнне – гэта пакуты, смерць – гэта пакуты, хвароба – гэта пакуты, неспакой, няшчасце, боль, расчараванне і адчай – гэта пакуты, немагчымасць атрымаць пажаданае – гэта пакуты і г. д. Пакуты Буда разумеў перш за ўсё як хваляванні, мітусню, неспакой.

Другая ісціна – прычынай пакут з'яўляюцца жаданні. Ад брахманізму будызм запазычыў вучэнне аб коле перараджэнняў (сансары), згодна з якім, чалавек пасля смерці перараджаецца ў іншую жывую істоту ў адпаведнасці з сукупнасцю сваіх добрых і дрэнных учынкаў (кармай). Выснова, якую зрабіў з гатага вучэння брахманізм, даволі простая: калі ў чалавека цяжкае жыццё – гэта пакаранне за тое зло, якое ён зрабіў у мінулым; трэба паводзіць сябе добра – і будучае жыццё будзе лепшым. Для будызму такая логіка непрымальная, бо ў ім любое жыццё лічыцца злом і пакутамі. Прычынай жа пакут з'яўляюцца жаданні, як добрыя, так і дрэнныя, бо гэта менавіта яны прыводзяць да ўчынкаў і новых перараджэнняў.

Трэцяя ісціна – каб пазбавіцца ад пакут, трэба пазбавіцца ад жаданняў. Сукупнасць добрых і дрэнных жаданняў чалавека з'яўляецца падставай для

яго далейшых перараджэнняў. Калі знікаюць жаданні, працэс перараджэнняў спыняецца.

Чацвёртая ісціна – каб пазбавіцца ад жаданняў, трэба ісці па “высакароднаму васьмярычнаму шляху”, які ўказаў Буда. Называецца ён так таму, што складаецца з васьмі наступных крокаў:

1) праведныя погляды, гэта значыць, погляды, заснаваныя на “высакародных ісцінах”;

2) праведнае імкненне – рашучасць выканаць гэтыя ісціны ў сваім жыцці;

3) праведная мова – добрамыслівая, шчырая мова, пазбаўленая гру-басці, ілжы, нагавораў;

4) праведныя паводзіны – паводзіны, падпарадкаваныя наступным пяці прынцыпам: а) захаванне вернасці ў шлюбе; б) адмаўленне ад забойства ўсякай жывой істоты; в) адмаўленне ад крадзяжу; г) адмаўленне ад хлусні; д) адмаўленне ад ужывання наркатычных сродкаў, у тым ліку алкаголю;

5) праведнае жыццё – гэта жыццё на сумленна здабытыя сродкі. Спосаб зарабляць сабе на жыццё не павінен прыносіць шкоды іншым людзям;

6) праведнае намаганне – пераадоленне ўсяго, што прывязвае да сябе свядомасць;

7) праведная ўвага – пастаянная сканцэнтраванасць свядомасці на тым, што ўдалося ўжо дасягнуць на шляху пазбаўлення ад прыхільнасцей;

8) праведная медытацыя – стан поўнай адлучанасці ад свету і пазбаўлення якіх-небудзь жаданняў.

Канчатковай мэтай васьмярычнага шляху з’яўляецца дасягненне нірваны. Згодна з будыйскай традыцыяй, што такое нірвана, рацыянальна растлумачыць немагчыма. Звычайна над ёй разумеецца адсутнасць павуцінна жаданняў, якое звязвае адно жыццё з другім. Само слова “нірвана” перакладаецца з санскрыту як “затуханне”, “згасанне”. Падобна таму, як полымя згасе, калі канчаецца паліва, спыняецца кола перараджэнняў, калі знікаюць жаданні. “Мудрыя – вучыў Буда, затухаюць як лампы”. Такім чынам, нірвана – гэта ўнутраны стан чалавека, які характарызуецца поўнай адсутнасцю жаданняў, свабодай, раўнавагай, адлучанасцю ад праблем жыцця, абсалютным спакоем.

Сэнс нірваны ў тым, што яна ставіць чалавека па той бок неабходнасці, і таму яна тоесная свабодзе. Аднак гэта негатыўная свабода, свабода ад жаданняў, пачуццяў, прыхільнасцяў. Этыка будызму мае песімістычны характар: усё жыццё – гэта зло і пакуты і, каб пазбавіцца ад пакут, трэба, фактычна, пазбавіцца ад жыцця. Але не шляхам самазабойства, бо гэта толькі пагоршыць карму і прывядзе да новага больш дрэннага існавання, а шляхам адмаўлення ад усяго, што прывязвае да гэтага свету, яго хваляванняў, радасцяў і пакут, каб дасягнуць абсалютнага спакою ў нірване.

4.3. Кірункі ў будызме

Этычныя і сацыяльныя палажэнні пропаведзі Буды аб роўнасці ўсіх людзей незалежна ад іх каставай прыналежнасці, цягпімасці, павазе да

жыцця, неабходнасці сумленых паводзін з’явіліся прыцягальнымі для шырокіх колаў індыйскага грамадства. Што тычыцца практычнай рэалізацыі гэтых палажэнняў (васьмярычнага шляху дасягнення нірваны), то яна спачатку ажыццяўлялася толькі праз манаства. Чалавек, які ўступаў у манаскую суполку будыстаў, адмаўляўся ад усякай маёмасці, галіў галаву, пераапранаўся ў простае адзенне жоўтага колеру, які лічыўся колерам ніжэйшых, “нячыстых” каст. Манахі вялі лад жыцця вандроўных аскетаў, жылі міласцінай, есці маглі адзін раз у суткі, толькі ў першай палове дня, прычым ежа павінна была быць вегетарыянскай. На перыяд дажджоў манахі збіраліся невялікімі суполкамі (сангхамі) у якім-небудзь адасобленым месцы. Так узніклі манастыры, якія паступова ператварыліся ў цэнтры будызму і, па сутнасці, адзіную форму яго арганізацыі. Спачатку існавалі толькі мужчынскія манастыры, потым з’явіліся і жаночыя.

Аднак не ўсе тыя, хто прыняў пропаведзь Буды, маглі прысвяціць сябе манаству, таму паступова сфаміраваўся інстытут свецкіх пры-хільнікаў будызму. Яны павінны былі прытрымлівацца будыйскай маралі і падтрымліваць манахаў матэрыяльна.

У выніку распаўсюджвання будызму сярод міран, а таксама разыходжанняў па пытанні магчымасці дасягнення для іх нірваны, на мяжы I–II стст. н. э. будызм падзяліўся на два напрамкі: хінаяну і махаяну.

Хінаяна (малая калясніца, малы шлях) лічыць, што нірваны чалавек дасягае індывідуальна і дзякуючы выключна асабістым намаганням. Дасягнуць яе могуць толькі манахі, мэта ж міранаў – паляпшэнне сваёй кармы і дапамога сангсе. Рэлігійным ідэалам з’яўляецца архат (санскр. “дастойны”) – чалавек, які цалкам выконваў манаскія абеты і дасягнуў нірваны. Своеасаблівацю хінаяны з’яўляецца тое, што ў ёй не прызнаецца рэальнае існаванне багоў, таму яе часам называюць атэістычнай рэлігіяй. Месца бога займае закон кармы, у адпаведнасці з якім кожны атрымлівае тое, што ён заслужыў сваімі мінулымі дзеяннямі. Буда ў хінаяне таксама не лічыцца богам, гэта звычайны чалавек, настаўнік мудрасці, які знайшоў шлях да выратавання і ўказаў яго людзям. Таму ўсе малітвы і іншыя формы культу маюць сэнс толькі як мемарыяльныя акты, мэта якіх – шанаванне памяці настаўніка і ўспаміны аб ім як аб прыкладзе для прыхільнікаў. Хінаяну таксама называюць паўднёвым будызмам. Яна распаўсюджана ў краінах Паўднёва-Усходняй Азіі, такіх, як Шры-Ланка, Бірма, Тайланд, Лаос, Камбоджа, часткова ў Індыі, Бангладэш, В’етнаме, Малайзіі, Непале.

Махаяна (вялікая калясніца, вялікі шлях) сцвярджае, што нірваны могуць дасягнуць усе людзі, якія кіруюцца вучэннем Буды, а не толькі манахі. Лічыцца, што існуе бесконца колькасць буд. Кожны з іх, у тым ліку і Сідхартха Гаўтама Шак’ямуні, з’яўляецца ўвасабленнем адвечнага звышнатуральнага сусветнага прынцыпу. Асаблівае месца ў махаяне займае канцэпцыя бодхісатвы (санскр. “істота, якая імкнецца да прасвятлення”). Гэта людзі, якія дасягнулі нірваны, але не разарвалі цалкам сувязь са светам, бо ў іх засталася адно жаданне: садзейнічаць выратаванню іншых жывых істот. Бодхісатвам пры-пісваюцца звышнатуральныя якасці, лічылася, што жывуць

яны не толькі на зямлі, але і ў іншых светах, колькасць якіх бясконца. Галоўнымі якасцямі бодхісатвы з'яўляецца прамудрасць, г. зн. здольнасць спасцігаць сапраўдную рэчаіснасць, а таксама вялікае спачуванне, якое праяўляецца ў здольнасці выратаваць розныя тылы жывых істот. Спачатку бодхісатвам называўся любы вернік, які імкнуўся да выканання такой альтруістычнай місіі. Пазней гэта слова стала ўжывацца ў дачыненні пераважна да вялікіх святых, надзеленых звышнатуральнай сілай, якія па моцы пераўзыходзяць багоў ведызму. У далейшым яны зрабіліся папулярнымі аб'ектамі шанавання і надзей для мільёнаў вернікаў. Культ бодхісатваў з'яўляецца настолькі важным для махаяны, што яе часта нават называюць бодхісатваянай – калясніцай бодхісатваў.

Дзякуючы таму, што ў махаяне лічыцца магчымым дасягненне нірваны не толькі для манахаў, але і для ўсіх вернікаў, яна ахапіла значна больш шырокае кола людзей, чым хінаяна. У працэсе распаўсюджвання за межамі Індыі махаяна праявіла выключную гібкасць у прыстасаванні да новых умоў, характару іншых культур і цывілізацый, што і дазволіла будызму зрабіцца сусветнай рэлігіяй.

Махаяну таксама называюць паўночным будызмам, яна распаўсюджана ў краінах Цэнтральнай і Усходняй Азіі, такіх, як Кітай, Манголія, Карэя, Японія.

Доўгі час у навуцы існавала меркаванне, што хінаяна амаль дакладна перадае вучэнне ранняга будызму, а махаяна з'яўляецца вынікам больш позняга развіцця. Аднак сучасныя даследаванні паказалі, што, з аднаго боку, абодва гэтыя вучэнні адрозніваюцца ад першапачатковага будызму і сфарміраваліся ў выніку яго доўгай эвалюцыі, а з другога, што яны развіваюць тыя тэндэнцыі, якія існавалі ўжо ў раннім будызме. Трэба адзначыць, што самі назвы “хінаяна” і “махаяна” ўзніклі ў выніку палемікі паміж гэтымі кірункамі. Прыхільнікі хінаяны называлі свой кірунак тхеравадай (“вучэннем старцаў”) і прэтэндавалі на перадачу аўтэнтчнага першапачатковага будызму. Хінаянай жа гэты напрамак назвалі прыхільнікі махаяны: ёсць малая калясніца, якая выратавае нямногіх, і ёсць вялікая калясніца, на якой могуць выратавацца ўсе.

У другой палове I тысячагоддзя н. э. у межах махаяны фарміруецца новы кірунак, які атрымаў назву ваджраяна (алмазная калясніца). Узнікла яна ў Індыі і потым распаўсюдзілася ў Непал, Тыбет, Кітай, Японію. Вядома пра ваджраяну мала, бо яна з'яўляецца тайным вучэннем, прызначаным для нямногіх. Нірвана тут дасягаецца пры дапамозе магічных абрадаў. Пры гэтым выкарыстоўваюцца наступныя сродкі:

– мантра – малітва-заклінанне, якая паўтараецца без перапынку.

Лічыцца, што яе сіла выходзіць далёка за межы Сусвету і забяспечвае яго дабратворную энергетыку. Мантру можна напісаць на паперы і пакласці ў спецыяльную “малітоўную калясніцу” (апошняя ўяўляе сабой цыліндр на восі), якую потым круцяць. Лічыцца, што колькі разоў павярнулася “малітоўная калясніца”, столькі разоў сказана мантра;

– мудра – сімвалічны жэст. У ваджраяне маецца цэлы набор

спецыяльных рухаў, праз якія выяўляецца імкненне асобы зліцца з Абсалютам. Апроч таго, у ваджраяне прысутнічае моцны эратычны элемент. Лічыцца, што ў час узаемадзеяння паміж мужчынам і жанчынай вызваляецца дабратворная энергія Сусвету. Трэба адзначыць, што гэтае ўзаемадзеянне зводзіцца, як правіла, да сумесных фізічных практыкаванняў і толькі на вышэйшым узроўні мае форму сексуальных кантактаў;

– мандала – “кола медытацыі”. Уяўляла сабой круг, упісаны ў квадрат, які, ў сваю чаргу, таксама ўпісаны ў круг. Мандала ў ваджраяне – гэта мадэль Сусвету. У яе цэнтры знаходзіцца Абсалют, з якім вернік зліваецца ў працэсе сузірання мандалы.

У пантэоне ваджраяны побач з бясконцай колькасцю буд і бодхісатв ёсць яшчэ адзін від звышнатуральных істот – ідамы (“бог, які звязаны абетам”). Асноўнае іх прызначэнне – быць ахоўнікамі людзей. У прынцыпе, ідамам можа зрабіцца любы буда, бодхісатва альбо архат; вернік выбірае яго сваім апекуном, калі пачынае ўзыходжанне па шляху Буды. Ідам – гэта боства мандалы і аб’ект медытацыі, сузіранне і зліццё з ім верніка вядзе да прасвятлення. Ідамы падзяляюцца па поле (мужчынскія і жаночыя), а таксама па эмацыянальным стане (спакойны, гняўлівы і спакойна-гняўлівы), як правіла, яны маюць шмат рук, ног і твараў.

Вельмі папулярнай у міфалогіі ваджраяны з’яўляецца легенда аб краіне Шамбала. Лічыцца, што яна знаходзіцца на поўнач ад Індыі. У ёй не бывае хвароб, неўраджаяў, стыхійных бедстваў. Яе жыхары – моцныя, прыгожыя людзі, якія жывуць да глыбокай старасці. Яны не проста будысты, а праніклі ў самыя глыбіны патаемных ведаў. Шлях у Шамбалу могуць знайсці толькі тыя, хто авалодаў гэтымі ведамі настолькі ж глыбока, як і яе жыхары, і пераадолеў у сабе пачуццёвую прывязанасць да жыцця. Усе астатнія могуць прайсці побач і не заўважыць яе. У сувязі з уяўленнямі аб тым, што ў Шамбале існуюць найлепшыя ўмовы для рэалізацыі будыйскага шляху і што адзін толькі прыход у Шамбалу выключае магчымасць далейшых неспрыяльных перараджэнняў, распаўсюджваюцца малітвы аб нараджэнні ў ёй і “даведнікі” аб спосабах яе дасягнення. Змест апошніх паказвае, што шлях да Шамбалы ляжыць не столькі ў знешнім, колькі ва ўнутраным свеце, і зараз сярод адукаваных прыхільнікаў ваджраяны існуе ўяўленне аб Шамбале як аб унутранай рэчаіснасці – асаблівым стане псіхікі, якое дасягаецца ў працэсе самаўдасканалвання.

Будызм аказаў вельмі вялікі ўплыў на культуру Індыі і нават нейкі час з’яўляўся там дзяржаўнай рэлігіяй. Аднак яго складаныя абстрактныя палажэнні аб чатырох высакародных ісцінах былі незразумелымі для большасці насельніцтва, якому патрабавалася простая і наглядная рэлігія. У першым тысячагоддзі н. э. пазіцыі будызму ў Індыі паступова слабеюць, і ён выцясяецца індуізмам. Апошні з’яўляецца арганічным працягам рэлігіі вед і брахманізму. У індуізме існуе каля трох з паловай тысяч багоў, галоўнымі з іх лічацца Браhma – бог-стваральнік, Вішну – бог-ахоўнік і Шыва – бог-разбуральнік. Апроч багоў шануюцца жывёлы (найбольш вядомыя – карова, бык, малпа, слон, змяя), расліны, камяні, мясціны (асабліва рака Ганг). Зараз

у Індыі прыкладна 83 % насельніцтва належыць да індуізму.

Развіццё ж будызму як сусветнай рэлігіі адбываецца па-за межамі Індыі. У VII–XIV стст. н. э. у Тыбеце ў выніку сінтэзу махаяны, ваджраяны і мясцовай шаманскай рэлігіі бон сфарміраваўся ламаізм. Сама яго назва паходзіць ад слова “лама” (“вышэйшы”) – настаўнік у глыбінным сэнсе гэтага слова. Ламамі ў Тыбеце называюць манахаў, колькасць іх часам дасягала адной трэці насельніцтва, бо кожная сям’я лічыла сваім абавязкам аддаць аднаго з сыноў у ламы.

У веравучэнні ламаізму, і гэтым ён адрозніваецца ад першапачатковага будызму, важнае месца займае касмалогія (вучэнне аб пабудове свету). Згодна з ёй існуе незлічоная колькасць светаў, адным з якіх з’яўляецца наш. Зямля ўяўляе сабой плоскі дыск, на якім размешчаны чатыры мацерыкі, абмытыя акіянам. У цэнтры дыска знаходзіцца гара Сумеру. Вакол яе круцяцца сонца, месяц і зоркі. На вяршыне гары і над ёй жывуць багі, унізе – злыя духі. Вакол Сумеру, абмытыя акіянам, ляжаць чатыры кантыненты ў выглядзе круга, паўкруга альбо трапецыі, трохвугольніка і квадрата. Зямля ляжыць на слане, слон стаіць на чарапасе, чарапахы плавае ў моры. Калі на зямлі набіраецца шмат грахоў, чарапахы пачынае варушыцца, ад чаго адбываюцца землятруссы. Апошнія, такім чынам, з’яўляюцца сігналам дрэннага становішча і, адпаведна, неабходнасці ўзмацнення культавай дзейнасці.

Пантэон ламаізму надзвычай складаны і шматколькасны. Узначальваюць яго і найбольш шануюцца буды і бодхісатвы. На першым месцы знаходзіцца буда Амітабха, які трактуецца як прадаўжальнік вялікай справы Шак’ямуні, свайго роду творца-апякун цяперашняга перыяду існавання Сусвету, валадар Заходняга раю. Не менш, а ў некаторых выпадках і больш высока, ламаісты шануюць эманцыю Амітабхі бодхісатву міласэрнасці Авалакіцешвару. Сярод іншых буд, якіх у ламаізме тысяча, вылучаецца “спрадвечны буда”, г. зн. персаніфікаваная сутнасць усіх буд і бодхісатваў, Адзібуда, а таксама буда будучага часу Майтрэя. Побач з будамі і бодхісатвамі шануюцца шматлікія багі, духі- апекуны той ці іншай мясцовасці альбо прафесіі, святыя.

У ламаізме лічыцца, што дасягненне нірваны праз засваенне чатырох высакародных ісцін і праходжанне васьмярычнага шляху даступна толькі некаторым людзям, тым, хто прысвяціў сваё жыццё пазбаўленню ад перараджэнняў. Для большасці ж галоўнае – дабіцца пад кіраўніцтвам ламы ўдалага перараджэння альбо адрадзіцца ў Заходнім раі буды Амітабхі ці на адным са шматлікіх нябёсаў побач з боствамі і святымі, чыя карма дазваляе ім доўга жыць у іх свеце, застаючыся пры гэтым маладымі і здаровымі. Але пекла, рай і нябёсы – толькі часовае месцазнаходжанне, якое не выключае чалавека з кола сансары: калі вычарпана добрая альбо дрэнная карма, чалавек перараджаецца зноў.

Вельмі вялікае развіццё ў ламаізме атрымаў культ. Існуюць пышныя храмы са шматлікімі выявамі буд, бодхісатваў, багоў, духаў і святых, урачыстыя набажэнствы, цырымоніі і святы з абрадамі, спевамі і танцамі,

ужываннем музычных інструментаў, званоў, харугваў, духмяных рэчываў і г. д. Асаблівае значэнне ў ламаісцкім кульце маюць мантры, самая папулярная сярод якіх “Ом мані падме хум”. Звычайна яе перакладаюць як “Ом, ты скарб на лотасе”, пры гэтым “ом” (“аум”) – магічнае слова ўсіх індыйскіх рэлігій. Лічыцца, што праз яго праяўляецца глыбінная сутнасць Сусвету. Кожны склад гэтай мантры мае для ламаістаў сакральны сэнс і з’яўляецца аб’ектам медытацыі, якая вядзе да прасвятлення. Вераць, што само вымаўленне мантры актывізуе дабратворны энергетычны пачатак Сусвету, таму яе трэба казаць як мага часцей. Менавіта гэтым тлумачыцца шырокае распаўсюджанне ў ламаізме малітоўных барабанаў, да іх нават могуць прыладзіць прапелер і паставіць на дах – чым больш разоў пад уздзеяннем ветру яны павернуцца, тым лепш.

Неад’емнай прыналежнасцю жылля ламаіста з’яўляецца сямейны алтар. Гэта невысокая шафка, у якой знаходзяцца невялічкія скульптуры бостваў, іконы, іншыя свяшчэнныя прадметы, а таксама палічка перад ёй, на якой стаяць кубачкі для ахвярапрынашэнняў, курыльныя свечкі, кветкі.

На чале ламаісцкай іерархіі знаходзяцца Панчэн-лама (“Настаўнік – вялікія веды”) і Далай-лама (“Лама вялікі, як акіян”). Абодва яны адносяцца да рангу хубілганаў – перараджэнцаў. Вераць, што найбольш вядомыя духоўныя дзеячы ламаізму з’яўляюцца перараджэннем таго ці іншага буды, бодхісатвы альбо святога. Духоўным кіраўніком ламаізму з’яўляецца Панчэн-лама, увасабленне буды Амітабхі і духоўны настаўнік Далай-ламы, але рэальная свецкая ўлада належыць апошняму, хаця ён лічыцца “толькі” ўвасабленнем адной з праяў Амітабхі бодхісатвы Авалакіцешвары. Вельмі цікавая працэдура выбараў новых Панчэн- і Далай-ламы. Калі памірае хто-небудзь з іх, вераць, што Амітабха ці Авалакіцешвара пераселяцца ў хлопчыка, які народзіцца праз дзевяць месяцаў. Такому хлопчыку паказваюць розныя рэчы, у тым ліку рэчы старога Панчэн- альбо Далай-ламы, і калі ён пазнае іх, яго абвяшчаюць новым кіраўніком ламаізму. Цяперашні Далай-лама XIV атрымаў свой тытул у тры гады, а Панчэн-лама XI – у пяць.

Апроч Тыбету ламаізм зараз распаўсюджаны ў Манголіі, Бураціі, Туве і Калмыкіі.

Вельмі вядомым кірункам у махаяне з’яўляецца дзэн-будызм. Згодна з паданнем ён быў прынесены ў Кітай у VI ст. н. э. індыйскім прапаведнікам Бодхидхармай. У XII ст. дзэн-будызм пранік у Японію, дзе і атрымаў найбольшае распаўсюджанне. Зараз у свеце налічваецца прыкладна 10 млн дзэн-будыстаў, 9 з іх жыве ў Японіі.

Само японскае слова “дзэн” (па-кітайску “чань”) з’яўляецца перакладам індыйскага “дх’яна” – “сканцэнтраванасць, медытацыя”. Канчатковай мэтай рэлігійнага жыцця ў дзэн-будызме лічыцца дасягненне прасвятлення (“саторы”) шляхам медытацыі.

Дзэн-будызм лічыць, што Буда знаходзіцца ўнутры кожнага чалавека, які тоесны абсалюту і з’яўляецца ўмяшчальнай неабмежаваных магчымасцей. Такім чынам, медытацыя разумеецца як унутраная сканцэнтраванасць, паглыбленне ва ўласнае “Я”. Адзін з патрыярхаў дзэн-будызму вучыў: “Калі

вы не шукаеце Буду ў саміх сабе, а шукаеце звонку, значыць, вы падобныя да аблудных людзей. Калі ўнутры вашай прыроды вы вызваліліся ад вашых прыхільнасцей, то адразу ўбачыце ўласную прыроду, а гэта і ёсць сапраўдны Буда”. Згодна з вучэннем дзэн-будызму, існаванне ў свеце якіх-небудзь прынцыповых апазіцый – гэта фікцыя, якая пароджана “непрасветленай” свядомасцю. У сапраўднасці ж паміж суб’ектам і аб’ектам, нірванай і сансарай, жыццём і смерцю, ведамі і невуцтвам няма ніякай розніцы. Свядомасць прасветленага чалавека як быццам бы зліваецца з усім светам, пачынае працаваць у яго рытме. Прасвятленне дае чалавеку ўнутранае вызваленне ад улады абставін і абуджае паўнату творчай інтуіцыі. Свядомы кантроль саступае месца несвядомай рэгуляцыі паводзін чалавека, і патрэбны вынік дасягаецца як быццам бы без намаганняў у ходзе ажыццяўлення чалавекам сваёй унутранай сутнасці.

У дзэн-будызме ёсць два асноўныя спосабы медытацыі. Першы – гэта сядзячая медытацыя ў позе лотаса, у ходзе якой чалавек імкнецца паступова пазбаўляцца ад любых думак і вобразаў. Такім спосабам ён спасцігае ў сабе “сутнасць Буды” і дасягае прасвятлення. Другі спосаб – гэта медытацыя над якой-небудзь гісторыяй з жыцця патрыярхаў дзэн, якую настаўнік прапаноўваў свайму вучню ў якасці інтэлектуальнай задачы, якая мае, як правіла, парадаксальны характар. Вырашыць яе рацыянальным спосабам немагчыма. Напрыклад: адзін з патрыярхаў дзэн спытаў сваіх вучняў: “У мяне ёсць нешта, што не мае ні галавы, ні імя, ні назвы, ні пераду, ні заду. Ведае хто-небудзь з вас, што гэта такое?”. Альбо іншае пытанне: “Дзве далоні робяць пляскач. Што такое пляскач адной далонню?”. Гэта задача павінна цалкам авалодаць свядомасцю вучня, выціснуўшы ўсе іншыя думкі, і тады пасля крайняй ментальнай напружанасці адбываецца нечаканы “прарыў” і сэнс пытання робіцца зразумелым. Гэтым спосабам чалавек пазбаўляецца ад усіх агульнапрынятых формаў светаўспрымання і бачыць рэчы такімі, якія яны ёсць. Дзякуючы гэтаму, чалавек вызваляецца ад прадузятасцей і робіцца свабодным. Напрыклад, дзэн-будыйскія манахі дэманстравалі адсутнасць боязі смерці, непавагу да яе. Яны саборнічалі паміж сабой, хто больш незвычайна памрэ. Адны паміралі седзячы, другія – знаходзячыся на дрэве, трэція – дагары нагамі і г. д. Ёсць гісторыя пра аднаго вельмі паважанага манаха, які прыйшоў з труной на рыначную плошчу і абвясціў, што зараз ён пойдзе паміраць да Усходняй брамы. Поўныя глыбокай пашаны людзі пайшлі за ім, каб паглядзець, як гэта адбудзецца, але праз некаторы час манах заявіў: “Сёння яшчэ рана, я памру заўтра каля Паўднёвай брамы”. І вось так тры дні ён дурыў людзям галаву. Усе перасталі яму верыць, і на чацвёрты дзень ужо ніхто не жадаў ісці глядзець на ягонае скананне. У адзіноце манах выйшаў за горад, лёг у труну і папрасіў выпадковага прахожага закалаціць яе пасля таго, як ён памрэ.

Для таго, каб выціснуць са свядомасці вучня шаблонныя схемы мыслення, пазбавіць яго ад звычкі шукаць ісціну па-за сабой і накіраваць да прамога і непасрэднага сузірання сваёй “сапраўднай прыроды”, настаўнік мог закрычаць на свайго вучня, абразіць яго, піхнуць і нават ударыць. Наогул у дзэн-будызме

падкрэсліваецца важнасць актыўнага стаўлення чалавека да свету, рэалізацыі сваёй творчай энергіі. Крайні аскетызм адваргаецца: чалавечыя жаданні павінны не падаўляцца, а накіроўвацца ў духоўныя сферы. Вялікае значэнне ў дзэн-будыйскіх манастырах надавалася сумеснай фізічнай працы. У манастыры Шоліньсы ў Кітаі склалася своеасаблівая школа воінскага мастацтва.

Дзэн-будызм аказаў вельмі вялікі ўплыў на кітайскую і японскую культуры. Такія яго прынцыпы, як прастата, спантаннасць, гармонія, не толькі зрабіліся неад'емнай часткай традыцыйнага мастацтва, але і зараз шмат у чым вызначаюць стаўленне да жыцця многіх японцаў і кітайцаў. Яскравае адлюстраванне гэта знайшло ў манахромным жывапісе, ікебанае, чайнай цырымоніі, каліграфіі, мастацтве разбіўкі садоў, ваенных мастацтвах.

Значны ўплыў дзэн-будызм аказаў на творчасць такіх заходне-еўрапейскіх і амерыканскіх дзеячаў культуры XX ст., як Г. Гесэ, Дж. Сэлінджэр, В. Ван-Гог, А. Маціс, А. Швейцэр, К. Юнг, Э. Фром. У 60-я гг. “дзэнскі бум” ахапіў многія амерыканскія ўніверсітэты і паўплываў на рух бітнікаў. Манастыры і цэнтры па вывучэнні дзэн-будызму існуюць зараз і за межамі Японіі і Кітая – у Амерыцы і Заходняй Еўропе.

Тэма 5 ХРЫСЦІЯНСТВА, ЯГО ЎЗНІКНЕННЕ І ФАРМІРАВАННЕ

5.1. Узнікненне хрысціянства.

5.2. Структура Бібліі.

5.3. Веравучэнне і культ хрысціянства.

5.4. Ператварэнне хрысціянства ў дзяржаўную рэлігію Рымскай імперыі і раздзяленне царквы.

5.1. Узнікненне хрысціянства

Хрысціянства з'яўляецца самай вялікай сусветнай рэлігіяй. Зараз яно налічвае каля двух мільярдаў прыхільнікаў. Такім чынам, звыш адной трэці цяперашняга насельніцтва Зямлі – хрысціяне. Прыхільнікі хрысціянства жывуць амаль ва ўсіх краінах свету. У Еўропе, Амерыцы і Аўстраліі яны складаюць асноўную колькасць жыхароў.

Зараз хрысціянства падзелена на тры асноўныя напрамкі: праваслаўе, каталіцтва і пратэстанцтва. А спачатку, больш за тысячу гадоў пасля свайго ўзнікнення, яно было адзіным, і менавіта ў гэты перыяд сфарміравалася ў якасці сусветнай рэлігіі.

Узнікла хрысціянства ў I ст. н. э. у Палесціне, якая ў той час з'яўлялася адной з усходніх правінцый Рымскай імперыі, як кірунак у іўдаізме.

Вышэй гаварылася, што іўдаізм у гэты перыяд знаходзіўся ў стане глыбокага крызісу. Важнае месца ў яго веравучэнні займала палажэнне аб богаабранасці яўрэйскага народа. Але яўрэй ў увесь час хто-небудзь заваёўваў, і з 66 г. да н. э. яны знаходзіліся пад прыгнётам Рыма. У гэтых умовах узмацніліся чаканне Месіі, прыход якога быў прадказаны пророкамі.

Хрысціяне вераць, што гэтым Месіяй, якога іўдзеі чакалі ўжо некалькі стагоддзяў, з’яўляецца Ісус Хрыстос. “Ісус” перакладаецца як “Выратавальнік”, гэта было даволі распаўсюджанае ў тыя часы сярод яўрэяў імя, а “Хрыстос” – гэта пераклад на грэчаскую мову старажытнай яўрэйскага “Машых” (“Памазаннік”).

З моманту ўзнікнення і да нашых дзён вядуцца гарачыя спрэчкі наконт трактоўкі Ісуса Хрыста. Для хрысціян гэта Бог Сын, які сышоў на зямлю і выратаваў людзей. Іўдзеі лічаць, што ён з’яўляецца ілжэмесіяй, і што Месія для яўрэяў яшчэ не прыйшоў, яго ўсё яшчэ чакаюць. У XVIII ст. у навуцы сфарміраваліся дзве асноўныя трактоўкі Ісуса Хрыста: міфалагічная і гістарычная. Першая сцвярджала, што нікага Хрыста на самой справе не было і яго вобраз – гэта міф, які ўзнік у выніку перапрацоўкі вядомых у тыя часы міфаў аб паміраючых і ўваскрасаючых багах: егіпецкага міфа аб Азірысе, грэчаскага міфа аб Дыянісе і інш. Некаторыя даследчыкі гэтай школы выводзілі вобраз Хрыста нават з татэмістычных вераванняў першабытных народаў. Міфалагічная трактоўка была цесна звязана з атэізмам. Сцвярджаючы, што Ісуса Хрыста не было, яе прадстаўнікі тым самым імкнуліся пазбавіць гістарычных падстаў само хрысціянства, паказаць, што ўсе яго палажэнні – не больш як вынік чалавечай фантазіі. Гістарычная трактоўка разглядае Ісуса Хрыста як рэальную асобу, прапаведніка новай рэлігіі, які сфарміраваў шэраг асноўных хрысціянскіх палажэнняў.

Прыхільнікі кожнай з гэтых трактовак прыводзяць аргументы на сваю карысць. Мы іх не будзем разглядаць, каб не ўскладняць матэрыял. Адзначым толькі, што большасць сучасных даследчыкаў зыходзіць з таго, што Ісус Хрыстос – гэта не міфалагічны вобраз, на самой справе была такая гістарычная асоба, якая заснавала хрысціянства. Мы ў нашых лекцыях таксама будзем прытрымлівацца гэтага погляду.

Хрысціянства ўзнікла ў канкрэтных сацыяльна-гістарычных умовах. У I ст. н. э. Рымская імперыя ўваходзіць у стан глыбокага крызісу, які паступова ахоплівае ўсе сферы грамадскага жыцця. Распаўсюджваюцца настроі няўпэўненасці ў будучым, надыходзячага краху спрадвечных асноў. Узрастаюць разбэшчанасць і цынізм у вышэйшых сляях грамадства і незадаволенасць у нізах.

Старая рымская рэлігія ўжо не адпавядае новым умовам жыцця, таму папулярнымі сярод рымлян робяцца культы ўсходніх багоў: Азірыса, Астарты, Кібелы, Ізіды, Аціса, Мітры. Узмацняюцца богашукальніцкія тэндэнцыі, прычынай якіх з’яўлялася адчуванне пакінутасці чалавека, яго бяссілля перад непазбежным і разбуральным рокам. Сваё філасофскае адлюстраванне гэтыя настроі знаходзяць у познім стаіцызме. Найбольш вядомы яго прадстаўнік Луцый Аней Сенэка (4 г. да н. э. – 65 г. н. э.) вучыў сваіх паслядоўнікаў быць мудрымі, не імкнуцца да знешніх поспехаў, падпарадкоўвацца лёсу, трывала і можна пераносіць жыццёвыя выпрабаванні. Сутнасць этыкі стаіцызму перададзена ў наступным выказванні Сенэкі: “Чалавек нешчаслівы роўна настолькі, наколькі ён сабе

гэта ўяўляе”. Выхад з духоўнай дэзарыентацыі стаіцызм бачыў у дасягненні мудрым чалавекам стану незалежнасці ад турбот свету.

Крызіс рымскага грамадства з’явіўся адной з істотных умоў паспяховага распаўсюджвання ў ім хрысціянства. Яно давала людзям суцяшэнне, новую мараль, а таксама надзею на выратаванне і справядлівасць.

5.2. Структура Бібліі

Біблія з’яўляецца асноўнай крыніцай па гісторыі старажытных яўрэяў і першапачатковага хрысціянства. Зараз прызнаецца, што большасць падзей, якія ў ёй апісаны, сапраўды мелі месца. Таму да яе звяртаюцца вучоныя-гісторыкі. Апроч таго, яна – адзін з самых выдатных твораў літаратуры Старажытнага свету, які на працягу многіх стагоддзяў з’яўляецца аб’ектам пільнага філалагічнага аналізу.

Біблія таксама – самая распаўсюджаная на Зямлі кніга. Агульны тыраж яе выданняў складае каля мільярда асобнікаў і мнагакратна пераўзыходзіць тыраж любой іншай кнігі. Біблія перакладзена амаль на семсот моў і дыялектаў, у тым ліку на мову эскімосаў і ўолоф (Сінегал).

Такая папулярнасць Бібліі тлумачыцца зусім не яе якасцямі як гістарычнай крыніцы альбо літаратурнага твора. Інакш яна б цікавіла толькі вузкае кола спецыялістаў па старажытнай гісторыі і літаратуры. Біблія – гэта свяшчэнная кніга іўдзеяў і хрысціян, і менавіта дзякуючы хрысціянству, як самай шматколькаснай сусветнай рэлігіі, яна атрымала такое шырокае распаўсюджанне.

Само слова “Біблія” паходзіць са старажытнагрэчаскага “*biblion*” – кніга. “*Biblion*” жа паходзіць, у сваю чаргу, ад назвы фінікійскага горада Біблос, які ў старажытнасці быў цэнтрам гандлю папірусам. Множны лік ад “*biblion*” – “*biblia*” (“біблія”) – “кнігі”. Запозычанае ў лацінскую мову, слова “біблія” стала ўжывацца як назоўнік адзіночнага ліку жаночага роду – “кніга”.

Трэба падкрэсліць, што для хрысціян Біблія – не проста кніга, гэта Слова Божае, праз якое Бог па вялікай сваёй міласэрнасці адкрыўся людзям. Яна лічыцца боганатхнёнай – напісанай пад уплывам Духа Святога. Вядома больш сарака аўтараў Бібліі, і большасць з іх прызнаецца гістарычнымі асобамі, але, згодна з хрысціянскім веравучэннем, пісалі яны не па ўласнай ініцыятыве, а па натхненні, якое атрымалі ад Бога. З гэтага вынікае, што сапраўдным аўтарам Бібліі з’яўляецца Бог, людзі толькі перадавалі Ягоную волю. Менавіта гэтым тлумачыцца яе аўтарытэтнасць для хрысціян.

Біблія падзяляецца на дзве няроўныя па аб’ёму часткі: Стары і Новы Завет. Стары Завет складае 4/5 усяго тэкста. Ён узнік у XIII–II стст. да н. э. на тэрыторыі Палесціны і Вавілона. Старым Заветам першую частку Бібліі называюць хрысціяне. Згодна з хрысціянскім веравучэннем, спачатку было заключана пагадненне паміж Богам і людзьмі праз абраны народ – яўрэяў, а потым прыйшоў Ісус Хрыстос, Сын Божы, і заключыў Новы Завет непасрэдна з кожным чалавекам.

У праваслаўнай Бібліі Стары Завет складаецца з пяцідзесяці кніг, у

каталіцтве – з сарака пяці, у іўдаізме і пратэстанцтве – з трыццаці дзевяці. Тлумачыцца гэта розніца ў колькасці тым, што толькі трыццаць дзевяць кніг дайшлі да нас на старажытнайўрэйскай мове, астатнія – на старажытнагрэчаскай. Апошнія (*1–3 Ездры, Тавіта, Юдзіф, Прамудрасці Саламона, Прамудрасці Ісуса Сына Сірахава, Баруха, 1–3 Макавейскія*) іўдзеі, а следам за імі і пратэстанты, не прызнаюць наогул і не ўключаюць у свае свяшчэнныя пісанні; праваслаўныя прызнаюць, але лічаць іх не кананічнымі¹, а душакарыснымі (іх чытанне карысна для душы, але іх палажэнні не з’яўляюцца нормаі); а католікі лічаць другакананічнымі (узнікшымі ў другую чаргу). Апроч таго, у праваслаўным Старым Запавеце ёсць некалькі кніг, якія адсутнічаюць у каталіцкім.

Стары Завет падзяляецца на чатыры часткі.

1. Пяцікніжжа Маісея. У першай кнізе “Быццё” паведамляецца аб стварэнні свету, Адаме і Еве, сусветным патопе, калі выратаваўся толькі Ной са сваёй сям’ёй, далейшым рассяленні людзей па Зямлі. Далей апавядаецца аб праайцы яўрэяў Аўрааме і яго нашчадках. У другой кнізе “Выхад” гаворка ідзе аб вызваленні яўрэяў з егіпецкага палону, іх саракагадовым вандраванні па пустыні, а таксама аб заключэнні з імі праз Маісея завету на гары Сінай. Трэцяя кніга “Левіт”¹ мае амаль выключна заканадаўчы характар, і таму ў ёй апавяданне аб падзеях гісторыі яўрэйскага народа перарываецца. Тут змешчаны правілы ахвярапрынашэнняў і цырымоній прызначэння свяшчэннікаў, прадпісанні аб рытуальнай чысціні, богаслужэбны каляндар. У чацвёртай кнізе “Лічбы” зноў апавядаецца аб вандроўніцтве ў пустыні. Перад тым, як адысці ад Сіная, яўрэі робяць перапіс народа (адсюль назва кнігі) і прыносяць багатыя ахвяры Богу. Тут гаворыцца пра спробы яўрэяў заваяваць тэрыторыю Палесціны, якую, згодна з Бібліяй, Бог абяцаў нашчадкам Аўраама. Пятая кніга “Другазаконне” з’яўляецца кодэксам грамадзянскіх і рэлігійных прадпісанняў, дадзеных Богам. Асноўную частку яе зместу займаюць прамовы Маісея, у якіх ён нагадвае яўрэям аб выхадзе з егіпецкага рабства, Сінайскім Запавеце, пачатку заваёў Зямлі Абетаванай. Тут паведамляецца аб смерці і пахаванні Маісея, і таму зараз даследчыкі лічаць, што не ўсё Пяцікніжжа было створана самім Маісеем, бо чалавек не можа апісаць сваю смерць і пахаванне. Шэраг палажэнняў “Другазаконня” паўтараюць Сінайскі Завет, адсюль назва гэтай кнігі.

2. Гістарычныя кнігі : Кніга Ісуса Навіна, Кніга Суддзяў, 4 кнігі Царстваў, 2 кнігі Параліпаменон (у перакладзе са старажытнайўрэйскага – “летапіс”), кнігі Ездры і Нееміі (+ *1–3 Макавейскія*). Трэба адзначыць, што аўтары гэтых кніг не з’яўляюцца гісторыкамі нават у тагачасным, а, тым больш, у сучасным сэнсе слова. Асноўны змест гістарычных кніг – апісанне ўзаемаадносін яўрэяў з іх Богам, вернасці і (асабліва) нявернасці Завету. Аўтараў цікавяць не столькі падзеі, колькі ўрокі, якія з іх вынікаюць. Аднак павучальны характар гэтых кніг не пазбаўляе іх гістарычнай каштоўнасці.

¹ Ад грэч. *κοῖνῆ* – норма, правіла.

¹ Левіты – служкі ў Іерусалімскім храме, якія павінны былі паходзіць з рода Левія, аднаго з дванаццаці сыноў біблейскага патрыярха Якава.

Тут паведамляецца аб канчатковай заваёве яўрэямі тэрыторыі Палесціны і ўзнікненні дзяржавы, адступленні яўрэяў ад завету з Яхвэ, вынікам чаго з’явілася падпарадкаванне іншым народам.

3. Прароцкія кнігі. Яны падзяляюцца на дзве часткі: чатыры кнігі так званых “вялікіх прарокаў”: Ісаіі, Іраміі, Езэкііля, Данііла і дванаццаць кніг “малых прарокаў”. Пад прарокамі ў Бібліі разумеюцца людзі, якія мелі вопыт непасрэднага пазнання Бога і пасланы, каб абвясчаць людзям Яго волю, нагадаць аб Яго патрабаваннях і вяртаць на шлях Яго любові. У Бібліі ўзгадваецца шмат прарокаў, першым і самым вялікім сярод іх лічыцца Маісей. Больш за ўсё звестак да нас дайшло менавіта аб тых шаснаццаці прароках, кнігі якіх увайшлі ў Біблію. Яны дзейнічалі з VIII па II стст. да н. э. і аказалі надзвычай вялікі ўплыў на рэлігійнае развіццё яўрэяў.

4. Пісанні. Яны складаюцца з самых розных па зместу і жанру кніг. Сюды ўваходзяць: Псалтыр – зборнік псалмоў, аўтарам большасці з якіх лічыцца цар Давід, Песня Песняў – зборнік эратычнай лірыкі, дзе ў алегарычнай форме раскажваецца аб любові паміж Богам і людзьмі, кнігі Іова, Прытчаў Саламонавых, Эклезіяста, Ісуса сына Сірахава і Прамудрасці Саламона, у якіх разважаецца аб лёсе чалавека і яго ўзаемаадносінах з Богам. (+ *Эстэр, Юдзіф, Плач Іераміі.*)

Хрысціяне, якія лічаць сябе духоўнымі нашчадкамі іўдзеяў, разглядаюць Стары Завет як падрыхтоўку да Новага, а Новы – як ключ да разумення Старога. Але, безумоўна, галоўнае значэнне для іх мае Новы Завет.

Ён быў напісаны ў I ст. н. э. на старажытнагрэчаскай мове ў розных месцах Рымскай імперыі: Анціохіі, Афінах, Рыме, востраве Патмас і інш. Трэба адзначыць, што хаця хрысціянства ўзнікла на тэрыторыі Палесціны, але Новы Завет быў напісаны па-за яе межамі. Мова Новага Завету – не літаратурная, а гутарковая (так званы “койнэ”).

Новы Завет складаецца з 27 кніг, якія прызнаюцца кананічнымі пераважнай большасцю хрысціян і наогул не прызнаюцца іўдзеямі. Складаецца з чатырох частак.

1. Чатыры Евангеллі: паводле Матфея, паводле Марка, паводле Лукі і паводле Іана. Само слова “евангелле” ў перакладзе са старажытнагрэчаскай мовы азначае “радасная вестка”. Па зместу кожнае з іх з’яўляецца апавяданнем аб жыцці і дзеяннях Ісуса Хрыста, але іх сутнасць – у перадачы радаснай весткі аб тым, што прыйшоў Сын Божы, узяў на Сябе грахі, узышоў за іх на крыж і тым самым выратаваў людзей. Такім чынам, евангелісты перадавалі добрую вестку аб тым, што ўсе людзі з’яўляюцца выратаванымі. З чатырох аўтараў Евангелляў Матфей і Іаан з’яўляюцца апосталамі, а Лука і Марк – вучнямі апосталаў. Тры першыя Евангеллі: паводле Матфея, Марка і Лукі, называюцца сінаптычнымі, ад старажытнагрэчаскага “*sinopsis*” – “слупок”. Калі іх тэксты размясціць у выглядзе чатырох паралельных слупкоў, то відавочна супадзенне іх асноўных фрагментаў апісання жыцця Хрыста, хаця ёсць разыходжанні. Напрыклад, у Евангеллі паводле Матфея радавод Ісуса Хрыста налічвае ад цара Давіда 42 пакаленні, а ў Евангеллі паводле Лукі – 56. Ёсць і іншыя разыходжанні. Тлумачыцца гэта тым, што

Евангеллі пісаліся ў розны час і ў розных месцах, далёкіх адно ад другога (Евангелле паводле Матфея – паміж 40-мі і 50-мі гг. у Іерусаліме, паводле Лукі – у Рыме да 70 г., паводле Марка – у Анціохіі ў канцы 60-х гг., паводле Іаана – у Ефесе ў 90-я гг.). І кожнае з іх перадае радасную вестку па-свойму, пры захаванні агульнай асновы.

2. Дзеянні апосталаў. Гэта частка была напісана ў канцы 60-х гг. у Рыме. Аўтарам з’яўляецца Лука, і па свайму зместу яна працягвае трэцяе Евангелле. Тут расказваецца аб першых гадах існавання хрысціянскай царквы (да 63 г.), а таксама аб дзейнасці апосталаў Пятра і, асабліва Паўла.

3. Пасланні апосталаў. Напісаны яны ў самых розных месцах Рымскай імперыі і адрасаваны хрысціянскім суполкам. Усяго ў Новым Запавеце 21 апостальскае пасланне. Вучоныя падзяляюць іх на дзве часткі: сем пасланняў, якія прыпісваюцца апосталам Якаву, Пятру, Іаану і Іудзе называюцца “саборнымі” альбо “акружнымі”, паколькі адрасаваны не камусьці канкрэтна, а ўсім хрысціянам, і 14 пасланняў, прыпісаных апосталу Паўлу. Менавіта апошнія з’яўляюцца (пасля Евангелляў) найважнейшай часткай Новага Завету. Тут выкладзены шэраг палажэнняў, на якіх шмат у чым грунтуецца хрысціянскае веравучэнне. Пасланні Паўла карысталіся аўтарытэтам у многіх хрысціян яшчэ пры жыцці апостала: іх чыталі на малітоўных сходах, перапісвалі і распаўсюджвалі. Сам Павел быў вельмі адукаваным чалавекам, вучыўся ў самых вядомых рабінаў таго часу. Ён не належаў да ліку дванаццаці апосталаў, быў фарызеем, і спачатку прымаў удзел у праследаваннях хрысціян, бо лічыў іх шкоднай сектай. Потым адбываецца раптоўны пераход Паўла ў хрысціянства, і ён становіцца самым актыўным яго прапаведнікам. Паўла называюць “апосталам народаў”¹, бо менавіта ён стаў актыўна распаўсюджваць хрысціянства сярод неіўдзеяў. Пасланні апостала Паўла адрасаваны канкрэтнай хрысціянскай суполцы альбо чалавеку.

4. Апакаліпсіс альбо Адкрыццё Іаана Багаслова. У ім выкладзена хрысціянская эсхаталогія – вучэнне аб канцы свету. Гэта кніга вельмі складаная для разумення і поўная глыбокіх сімвалаў. Па свайму жанру яна ўзыходзіць да прароцкіх кніг Старога Завету. Асноўны змест кнігі складаюць прароцтвы і адкрыцці, якія былі дадзены Іаану Багаслову Богам: панаванне ў канцы свету на Зямлі Антыхрыста, Другое прышэсце Хрыста, вялікая бітва Армагедон, Апошні Суд і інш. Напісаны Апакаліпсіс у 68–69 гг. на востраве Патмас. Раней яго аўтар атая-самліваўся з Іаанам Евангелістам, зараз гэты пункт погляду адваргаецца.

5.3. Веравучэнне і культ хрысціянства

Веравучэнне і культ хрысціянства ўяўляюць сабой арганічнае цэлае. Аднак веравучэнню, і гэтым хрысціянства адрозніваецца ад язычніцтва, належыць першынство. У язычніцтве галоўная ўвага надавалася метадам наладжвання

¹ Слова “апостал” ужываецца ў хрысціянскай традыцыі ў двух асноўных сэнсах: па-першае, апосталы – гэта 12 вучняў Хрыста, па-другое – людзі, якія звярнулі ў хрысціянства вялікую тэрыторыю. Напрыклад, Кірыл і Міфодый – апосталы славян. Павел з’яўляецца апосталам у другім сэнсе.

ўзаемаадносін са звышнатуральным: яго ўміласціў-ленню альбо падпарадкаванню сваім жаданням, гэта значыць, культу. Уяўленні аб звышнатуральным былі, як правіла, вельмі расплывістымі і, нават, супярэчлівымі. Хрысціянства ж робіць націск менавіта на веравучэнні і разглядае культавыя дзеянні як яго вынік.

Хрысціянскае веравучэнне лічыцца богаадкрытым, гэта значыць, яго палажэнні не з'яўляюцца вынікамі інтэлектуальнай дзейнасці людзей, але дадзены Богам. Некаторыя з гэтых палажэнняў немагчыма зразумець рацыянальна, у іх трэба проста верыць.

Веравучэнне хрысціян мае дзве крыніцы: Свяшчэннае Пісанне (Біблія) і Свяшчэннае Паданне (рашэнні сабораў, творы царкоўных пісьменнікаў, традыцыі богаслужэбнай практыкі і г. д.).

У цэнтры хрысціянскага веравучэння знаходзіцца зафіксаваная ў Евангеллях добрая вестка аб тым, што Бог так палюбіў людзей, што паслаў ім свайго Сына, які ўзяў на сябе іх грахі, прыняў пакутніцкую смерць і тым самым выратаваў людзей. Хрысціянамі рабіліся тыя з яўрэяў, а потым прадстаўнікоў іншых народаў Рымскай імперыі, хто прыняў гэтую добрую вестку. У сваю чаргу, асноўнай заповеддзю хрысціянства з'яўляецца любоў да Бога і да людзей: “Ісус сказаў...: “палюбі Госпада Бога твайго ўсім сэрцам тваім, і ўсёй душою тваёй, і ўсім разуменнем тваім”; гэта ёсць першая і найбольшая заповедзь. Другая ж падобная ёй: “палюбі блізкага твайго як самога сябе”. На гэтых дзвюх заповедзях грунтуецца Закон і Прарокі” (Мв. 22, 37–40).

Веравучэнне хрысціянства складаецца з дагматаў – палажэнняў, якія лічацца богаадкрытымі і таму абсалютнымі ісцінамі. Аснову хрысціянскага веравучэння складае Сімвал веры. Узнік ён з практыкі хрышчэння. Спачатку хрысціянства прымалі ў асноўным дарослыя людзі, і перад тым, як іх хрысціць, ім задавалі пытанні, каб высветліць, у што яны вераць і ці ведаюць яны палажэнні хрысціянскага веравучэння. Самі гэтыя палажэнні, на конт якіх пыталіся, былі ўзятыя з пасланняў апосталаў, таму першапачатковы Сімвал веры называўся Апостальскім. Яго тэкст у розных хрысціянскіх суполках меў нязначныя адрозненні. У пачатку IV ст. з-за распаўсюджвання ерасяў (адступленняў ад хрысціянскага веравучэння) узнікла патрэба дакладна акрэсліць, у што верыць хрысціянская царква, і стварыць адзіны Сімвал. Гэта было зроблена на двух першых хрысціянскіх Усяленскіх саборах (сходах): Нікейскім (325 г.) і Канстанцінопальскім (381 г.), таму гэты Сімвал веры называецца Нікеа-Канстанцінопальскім. Складаецца ён з 12 палажэнняў¹:

1. “Веру ў адзінага Бога, Айца ўсемагутнага, Стваральніка неба і зямлі, усяго бачнага і нябачнага”.

2. “І ў адзінага Госпада Ісуса Хрыста, Сына Божага Адзінароднага, Які ад Айца народжаны перад усімі вякамі: Святла ад Святла, Бога праўдзівага ад Бога праўдзівага, народжанага, а не створанага, адзінасутнага з Айцом, праз

¹ Даюцца ў праваслаўным варыянце.

Якога ўсё стала быць”.

3. “Нас дзеля людзей, і дзеля нашага збаўлення, сышоўшага з нябес, і ўвасобленага ад Духа Святога і Дзевы Марыі і стаўшага чалавекам”.

4. “Укрыжаванага за нас пры Панційскім Пілаце, і цярэўшага, і пахаванага”.

5. “І ўваскросшага на трэці дзень, паводле Пісання”.

6. “І ўзышоўшага на нябёсы і сядзячага праваруч Айца”.

7. “І паўторна прыйдзе ў хвале судзіць жывых і памерлых, і Яго Царству не будзе канца”.

8. “І ў Духа Святога, Госпада жыватворчага, які ад Айца паходзіць², Які з Айцом і Сынам супольна прымае шанаванне і хвалу, Які гаварыў праз прарокаў”.

9. “У адзіную Святую, Саборную і Апостальскую Царкву”.

10. “Вызнаю адзінае хрышчэнне для адпушчэння грахоў”.

11. “Чакаю ўваскрашэння памерлых”.

12. “І жыцця вечнага ў будучым свеце. Амін”³.

Хрысціянскі культ, як і веравучэнне, ствараўся на працягу некалькіх стагоддзяў. Яго аснову складаюць сем галоўных абрадаў – таінстваў. Такую назву яны атрымалі таму, што маюць для вернікаў таямнічы, сакральны сэнс, у іх “пад бачным выглядом праяўляецца нябачная сіла Божая”. Усяго іх сем⁴.

Хрышчэнне – з чалавека здымаецца першародны грэх, і ён далучаецца да хрысціянскай царквы. Абрад адбываецца ў выглядзе амавення і робіцца свяшчэннікам. Як правіла, хрысцяць дзяцей, тройчы акунаючы іх у ваду. З хрышчэннем дзіцяці таксама звязана наданне яму імя. Раней гэта было імя святога, якому прысвячаўся дзень, у які дзіця нарадзілася, зараз бацькі самі выбіраюць імя. Калі хрысціцца дарослы, дык з яго здымаецца не толькі першародны грэх, але і ўсе астатнія. Дарослых не акунаюць у ваду, а толькі абліваюць ім галаву.

Мірапамазанне – на чалавека спускаецца Дух Святы, каб дапамагчы “захаваць душэўную чысціню ў хрышчэнні, узрастаць і ўмацоўвацца ў жыцці духоўным”.

Споведзь альбо пакаянне – ад імя Ісуса Хрыста свяшчэннік адпускае чалавеку грахі. Пад апошнімі разумеецца адступленне ад заповедзяў Бога. Трэба ўзгадаць свае грахі, адчуць за іх жаль, мець намер так больш не рабіць і сказаць аб сваіх грахах свяшчэнніку. Хрысціянская царква называе сем смяротных грахоў (лічыцца, што яны адразаюць чалавека ад Бога як крыніцы жыцця): ганарлівасць, сквапнасць, пралюбадзейства, зайздасць, празмернасць у ежы і піцці, злоба, лянота. У раннім хрысціянстве пакаянне мела публічны характар. Чалавек казаў аб сваіх грахах усёй суполцы. З VII ст. пачынае пераважаць індывидуальная споведзь свяшчэнніку. Царква гарантуе тайну споведзі. Парушэнне апошняй з’яўляецца для свяшчэнніка

² У гэтым пункце маецца разыходжанне паміж праваслаўнай і каталіцкай царквой, аб якім будзе сказана далей.

³ У перакладзе са сратажытнаўрэйскай мовы “амін” – “сапраўды”, “няхай будзе так”.

⁴ У праваслаўнай і каталіцкай царкве.

цяжкім грахом.

Прычашчэнне альбо еўхарыстыя (удзячная ахвяра) – пад выглядам хлеба і віна вернікі прымаюць цела і кроў Ісуса Хрыста. Сэнс гэтага таінства ў далучэнні да выкупляльнай ахвяры Ісуса Хрыста. Згодна з Бібліяй яно было ўстаноўлена самім Хрыстом на Тайнай Вячэры. Хрысціянская царква лічыць, што прычашчэнне мае вельмі вялікае значэнне для жыцця вернікаў. Прычашчацца дарослы чалавек можа толькі пасля споведзі.

Вянчанне – царкоўнае асвячэнне шлюбнага саюзу паміж мужчынам і жанчынай. Лічыцца, што іх аб'ядноўвае сам Бог, і таму разводы разглядаюцца царквой як вельмі непажаданыя: “што Бог злучыў, тое чалавек разлучыць не можа”.

Алеяасвячэнне (намашчэнне хворых) – робіцца над хворымі з мэтай падтрымкі іх у веры, ачышчэння ад грахоў і аблягчэння пакут. У праваслаўнай царкве яно называецца таксама сабораваннем, бо яго павінен рабіць сабор з сямі свяшчэннікаў, але ў выпадку неабходнасці дазваляецца выконваць яго і аднаму свяшчэнніку, як, дарэчы, звычайна адбываецца. Таінства заключаецца ў тым, што свяшчэннік мажа лоб, шчокі, рукі і грудзі хвораму асвечаным аліўкавым алеем з дабаўленнем некаторай колькасці чырвонага віна. Пры гэтым чытаюцца малітвы, у якіх свяшчэннік просіць Бога паслаць чалавеку выздараўленне.

Святарства – пасвячэнне ў святары. Сэнс яго ў тым, што чалавек атрымлівае дар духоўна кіраваць вернікамі, выконваць таінствы і богаслужэнні. Крыніцай гэтага дару лічыцца Ісус Хрыстос, які з'яўляецца Галавой хрысціянскай царквы і яе першасвятаром. Менавіта ён, згодна з Бібліяй, надзяліў дарам свяшчэннадзеяння апосталаў і загадаў ім распаўсюджваць хрысціянства. Апосталы, ствараючы царкву, перадавалі свае паўнамоцтвы і дары духавенству, вылучыўшы ў ім тры ступені іерархіі, якія існуюць і зараз: епіскап¹, прэсвітар і дыякан. Епіскап (грэч. *episkopos* – назіральнік, ахоўнік) згодна з веравучэннем хрысціянскай царквы, з'яўляецца непасрэдным пераемнікам апосталаў і валодае ўсёй паўнатай святарства. Ён лічыцца першым і галоўным здзяйсняльнікам богаслужэння, таму яно павінна адбывацца ў яго прысутнасці альбо з яго нага благаславення, інакш не прызнаецца сапраўдным. Толькі епіскап мае права пасвячаць у прэсвітары і дыяканы. Епіскапы могуць займаць розныя месцы ў царкоўнай іерархіі: быць проста епіскапамі, архіепіскапамі, мітрапалітамі, экзархамі, кардыналамі, патрыярхамі, папамі, але ўсе яны роўныя ў сваім святарстве. Прэсвітар (грэч. *presbyteros* – ста-рэйшына) з'яўляецца свяшчэннаслужыцелем сярэдняй ступені іерархіі. Яго звычайна называюць свяшчэннікам. Прэсвітар залежыць ад епіскапа, падпарадкоўваецца яму і ад яго атрымлівае права выконваць царкоўныя службы і таінствы, апроч тых, якія можа выконваць толькі епіскап. Зараз ад прэсвітараў патрабуецца мець адпаведную адукацыю. Як правіла, перад тым, як зрабіцца прэсвітарам, чалавек павінен скончыць семінарыю.

¹ У каталіцтве – біскуп.

Дыякан (грэч. *diakonos* – служба) – свяшчэннаслужыцель ніжэйшай ступені царкоўнай іерархіі. Спачатку дыяканы адказвалі за арганізацыйна-гаспадарчую дзейнасць хрысціянскіх суполак. Дыякан не можа самастойна выконваць таінствы і богаслужэнні, а толькі дапамагае ў гэтым епіскапу і прэсвітару.

Таінства святарства адбываецца на падставе абраду рукапалажэння альбо хіратоніі (грэч. *cheirotonia* – дзеянне моцай рук), у працэсе якога адбываецца ўскладанне рук на галаву чалавека, якога пасвячаюць. Лічыцца, што такім чынам яму перадаецца асаблівы дар Хрыста, неабходны для выканання далейшага служэння. У прэсвітары і дыяканы пасвячае епіскап, у епіскапы, як правіла, – сабор епіскапаў (не менш трох).

Трэба адзначыць, што ў праваслаўнай і каталіцкай царкве епіскапамі, прэсвітарамі і дыяканамі могуць быць толькі мужчыны, у большасці пратэстанцкіх напрамкаў – таксама і жанчыны.

Важнае месца ў хрысціянскім кульце займаюць малітвы – звяртанні вернікаў да Бога з просьбамі, падзякамі альбо хваламі. Яны могуць быць мысленныя (так званая “ціхая малітва”) альбо вусныя. Апошнія бываюць агульнымі (калі моляцца некалькі чалавек) і індывідуальнымі. Агульныя малітвы звычайна кажуцца вернікамі ў час набажэнства ў храме, індывідуальныя – дома. У хрысціянстве ёсць зацверджаныя тэксты малітваў, асноўнай іх крыніцай з’яўляецца Псалтыр і Евангеллі. Галоўная хрысціянская малітва – “Ойча наш”. Згодна з Бібліяй, яна была дадзена Хрыстом, таму яе называюць “Малітвай Гасподняй”. Чалавек можа звяртацца да Бога і сваімі словамі, асабліва ў індывідуальнай малітве.

Хрысціянскае набажэнства ўяўляе сабой сукупнасць урачыстых культавых абрадаў і дзеянняў (малітваў, паклонаў, запальванняў свечак, спеваў і інш.), мэтай якіх з’яўляюцца зносіны з Богам. Выконваецца набажэнства свяшчэннаслужыцелямі пры актыўным удзеле вернікаў, галоўным чынам у храме.

У праваслаўным і каталіцкім кульце ёсць таксама шанаванне крыжа і ікон. Крыж з’яўляецца сімвалам хрысціянскай веры. Ён стаіць на дахах храмаў, яго носяць на целе вернікаў, ён з’яўляецца часткай адзення свяшчэннаслужыцеляў. Крыж быў прыняты хрысціянскай царквой як сімвал выратавання – менавіта на крыжы, паводле Бібліі, прыняў пакутніцкую смерць за грахі людзей Ісус Хрыстос. Ікона (грэч. *eikon* – выява, вобраз) – гэта жывапісная альбо (радзей) рэльефная выява Троіцы, Ісуса Хрыста, Божай Маці, апосталаў, святых. Трэба падкрэсліць, што іконы маюць у хрысціянстве выключна знакавы характар – моляцца не дошкам, на якіх намаляваны Бог, а самому Богу, іконы служаць для нагадвання вернікам Яго аблічча. Некаторыя іконы называюцца цудатворнымі і асабліва шануюцца, бо лічыцца, што праз іх праявілася сіла божая. Гэта, напрыклад, іконы Маці Божай Вострабрамскай, Казанскай Божай Маці.

Важнае месца ў хрысціянскім кульце займаюць святы, якія прысвечаны найбольш значным з пункта погляду царквы падзеям. Самае вялікае свята –

гэта Пасха, у гонар уваскрэсення Ісуса Хрыста. Далей ідзе Нараджэнне (Раство) Хрыстова, Нараджэнне (Раство) Багародзіцы, Тройца альбо Пяцідзесятніца і іншыя. Святы падзяляюцца на нерухомыя, якія святкуюцца ў адны і тыя ж даты месяца, і рухомыя, якія перамяшчаюцца па календары ў залежнасці ад дня святкавання Пасхі.

У каталіцкім і праваслаўным кульце ёсць таксама пасты – перыяды, калі абмежавана ўжыванне ежы з мэтай цялеснага і духоўнага ачышчэння вернікаў. Самы вялікі пост – перад Пасхай (Вялікаднем), ён працягваецца ў праваслаўі 7 тыдняў, у каталіцтве – 40 дзён.

5.4. Ператварэнне хрысціянства ў дзяржаўную рэлігію Рымскай імперыі і раздзяленне царквы

Згодна з хрысціянскім веравучэннем, заснавальнікам царквы і яе галавой з’яўляецца Ісус Хрыстос. Царква – “містычнае цела Хрыста”. Яна адначасова з’яўляецца і вынікам чалавечай дзейнасці, і таму як любы сацыяльны інстытут мае рысы недасканаласці, але таксама – і звышнатуральным утварэннем, маючым рысы святасці, вечнасці, неразбуральнасці, пасрэднікам паміж Богам і людзьмі, па-за межамі якога няма выратавання.

Хрысціянства называе дакладную дату і месца ўзнікнення царквы – 28 мая 30 г., Іерусалім, калі на пяцідзесяты дзень пасля Пасхі на апосталаў сышоў Святы Дух і яны атрымалі здольнасць прапаведаваць Евангелле па ўсім свеце. Выконваючы дадзеную ім раней Хрыстом заповедзь: “Дык ідзіце, навучыце ўсе народы, хрысціян іх у імя Айца і Сына і Святога Духа”, апосталы пачалі ствараць у розных гарадах Рымскай імперыі хрысціянскія суполкі. Спачатку хрысціянства распаўсюджвалася амаль выключна сярод яўрэяў. Першыя хрысціяне лічылі сябе найбольш паслядоўнымі іўдзеямі, прыняўшымі даўгачаканага Месію. Аднак большасць іўдзеяў успрынялі хрысціянства як шкодную секту і праследавалі яго. З цягам часу і сярод хрысціян з’яўляецца ўсё больш прадстаўнікоў іншых народаў Рымскай імперыі. Як ужо адзначана, першым, хто актыўна стаў прапаведаваць хрысціянства сярод неіўдзеяў, з’яўляецца апостал Павел. Канчаткова хрысціянства аддзялілася ад іўдаізму ў перыяд паўстання 66–73 гг.

Ствараючы хрысціянскія суполкі, апосталы ставілі на іх чале прэсвітараў і епіскапаў. Спачатку функцыі апошніх былі аднолькавымі, але паступова на першы план выходзяць епіскапы, і ўжо з пачатку II ст. менавіта ім належыць кіруючая роля ў хрысціянскай царкве.

У першых хрысціянскіх суполках епіскапы, прэсвітары і дыяканы выбіраліся вернікамі. Дзеля таго, каб гэтая выбарная пасада атрымала аўтарытэт, існаваў абрад рукапалажэння, як перадача асаблівага дару святарства ад Хрыста праз апосталаў першым прэсвітарам і епіскапам, і ад апошніх – далей іх пераемнікам.

Хрысціянства даволі хутка распаўсюджвалася па Рымскай імперыі. Ад першапачатковых суполак аддзяляліся новыя. Такім чынам узніклі епіскапскія акругі – епархіі, межы якіх супадалі з межамі правінцый Рымскай

імперыі. Епіскапы падтрымлівалі сувязь паміж сабой і для вырашэння агульных пытанняў перыядычна збіраліся на лакальныя саборы. Паступова ствараліся царкоўныя акругі, цэнтрам якіх рабіліся вялікія гарады Рымскай імперыі, дзе існавалі найбольш шматколкасныя хрысціянскія суполкі. Яны сталі называцца мітраполіямі (грэч. *metropolia* – галоўны, мацярынскі горад), а іх епіскапы з IV ст. ва ўсходніх правінцыях Рымскай Імперыі атрымалі тытул мітрапалітаў. З V ст. епіскапы гарадоў, якія былі галоўнымі цэнтрамі хрысціянства, сталі называцца папамі (у Рыме і Александрыі) і патрыярхамі (у Канстанцінопалі, Іерусаліме і Анціохіі).

Паступова ў Рымскай імперыі складваецца адзіная хрысціянская царква. Наладжваюцца сувязі паміж рознымі яе часткамі, для барацьбы з ерасямі склікаюцца ўсяленскія саборы. Кіраўніком хрысціянскай царквы ў першыя стагоддзі яе існавання прызнаваўся Папа Рымскі. Тлумачылася гэта перш за ўсё тым, што першым епіскапам Рыму (Папай Рымскім) быў, згодна з хрысціянскай традыцыяй, апостал Пётр, якому Хрыстос даручыў кіраўніцтва над усімі хрысціянамі. Лічылася, што кожны Рымскі Папа з'яўляецца пераемнікам улады апостала Пятра.

Спачатку хрысціяне праследаваліся ў Рымскай імперыі за адмаўленне шанавання афіцыйных багоў. Як гэта ні парадаксальна, але рымскія ўлады абвінавачвалі хрысціян у атэізме, гэта значыць, бязбожнасці. Справа ў тым, што тут сутыкнуліся два розныя тыпы рэлігійнасці. Рымляне ўспрымалі сваіх шматколкасных багоў перш за ўсё як апекуноў таго ці іншага дзеяння, чалавека альбо імперыі ў цэлым. Яны таксама шанавалі багоў заваяваных імі народаў з мэтай дабіцца апякунства апошніх. Але яны патрабавалі, каб шанавалі іх багоў, перш за ўсё – Генія (ад лац. *gens* – род), імператара, які лічыўся яго апекуном і ўвасабленнем унутранай сілы мужчыны. Гэта быў не столькі рэлігійны, колькі палітычны акт. Тым самым чалавек дэманстраваў сваю адданасць імператару. Патрэбна для гэтага было няшмат – спаліць крыху ладану перад статуяй Генія. Аднак хрысціяне адмаўляліся зрабіць нават гэта, бо не маглі шанавання іншых багоў, і таму ўлады іх праследавалі. Таксама ў першых хрысціян не было таго, у чым рымляне бачылі сутнасць рэлігіі: храмаў, статуяў багоў, ахвяр. Хрысціянскае богаслужэнне, спачатку было простым, складалася з малітваў, чытання Новага Завету, казанняў і прычашчэння. Збіраліся вернікі па нядзелях, тайна, дзе-небудзь на ўскраіне горада. У грамадскай свядомасці аб хрысціянах распаўсюджваліся чуткі як аб святататцах, амаральных людзях, якія выконваюць канібальскія абрады і займаюцца оргіямі.

Першае праследаванне хрысціян адбылося ў 64 г. пры імператары Нероне, які абвінаваціў іх у падпальванні Рыма і падвергнуў жорсткім пакаранням. Праследаванні не былі сістэматычнымі, яны то абвастраліся, то зніклі зусім, усё залежала ад палітыкі канкрэтнага імператара. Таму хрысціяне маглі, хаця з цяжкасцямі, існаваць і нават пашыраць сваю колькасць. Рымская імперыя знаходзілася ў крызісе, яе афіцыйная рэлігія страціла сваю духоўную сілу і не магла перашкодзіць распаўсюджванню хрысціянства.

Найбольш жорсткі перыяд ганенняў хрысціянства перажыло пры імператары Дыаклеціяне (284–305 гг.). Але ў 305 г. апошні адрокся ад улады і ў становішчы царквы адбыліся рэзкія перамены. Пераемнік Дыаклеціяна Галерый у 311 г. загадаў адмяніць праследаванні хрысціян. У 313 г. імператары Канстанцін і Ліцыній выдаюць знакаміты Міланскі эдыкт, згодна з якім хрысціянства прызнаецца цярпімай рэлігіяй, хрысціяне атрымліваюць права адкрыта адпраўляць свой культ і валодаць маёмасцю. А ў 381 г. хрысціянства абвешчаецца дзяржаўнай рэлігіяй Рымскай імперыі.

Аднак сама імперыя набліжалася да свайго канца. Глыбокі ўнутраны крызіс абвастрыўся пад уплывам нашэсцяў варвараў, якія ўвесь час пагражалі Рыму. Па гэтай прычыне імператар Канстанцін у 330 г. перанёс сталіцу на ўсход у заснаваны ім горад Канстанцінопаль, а ў 395 г. імперыя падзялілася на дзве часткі: заходнюю і ўсходнюю.

Гэтыя адміністрацыйныя падзелы мелі вялікае значэнне для лёсу хрысціянскай царквы. Імператар, які знаходзіўся ў Канстанцінопалі, усё больш страчваў рэальную палітычную ўладу ў заходняй частцы, якая паступова апынулася пад кіраўніцтвам варвараў. У 476 г. гунны захапілі Рым, і іх правадыр Аларых адаслаў у Канстанцінопаль знакаміты імператарскай улады: карону і скіпетр. Гэтая падзея лічыцца канцом Рымскай імперыі. Усходняя яе частка, якая атрымала назву Візантыйскай імперыі, праіснавала яшчэ да сярэдзіны XV ст., а на тэрыторыі заходняй часткі паступова складваюцца новыя дзяржавы. У гэтых умовах на захадзе ўсё больш узмацняецца ўлада Рымскага папы, як духоўная, так і свецкая. Ён робіцца цэнтрам, вакол якога канцэнтруецца грамадства, вядзе перамовы з варварамі, ажыццяўляе раздачу хлеба бедным і г. д. Заходняя царква пачынае актыўную дзейнасць па распаўсюджванні хрысціянства сярод варвараў і атрымлівае іх падтрымку. Аднак сувязь папы з усходняй часткай Рымскай імперыі ўсё больш слабее, хаця ён па-ранейшаму лічыцца кіраўніком усёй царквы. На Усходзе паступова ўзвышаецца Канстанцінопальскі патрыярх, які, як епіскап сталіцы, не жадаў падпарадкоўвацца Рымскаму папе. У V ст. ён стаў называць сябе Ёсяленскім патрыярхам, гэта значыць, кіраўніком як усходняй, так і заходняй царквы, што выклікала энергічны пратэст Рыма. Саперніцтва паміж Канстанцінопальскім патрыярхам і Рымскім Папам за ўладу цягнулася некалькі стагоддзяў з пераменным поспехам. Усё гэта ўрэшце рэшт прывяло да ўзаемнага адлучэння ад царквы ў 1054 г. Хрысціянская царква падзялілася на дзве часткі: усходнюю – праваслаўную, што значыць “правільную”, і заходнюю – каталіцкую, што значыць “сусветную”.

Трэба падкрэсліць, што віну за раскол нясе як заходні, так і ўсходні бок. Сапраўднай прычынай яго з’яўляюцца амбіцыі кіраўнікоў царквы. Вынікі расколу былі вельмі сур’ёзнымі: Еўропа падзялілася на дзве часткі, якія вельмі часта ставіліся варажы адна да адной.

У 1965 г. Канстанцінопальскі патрыярх Афінагор I і Рымскі Папа Павел VI узаемна знялі адлучэнне, але ўзнавіць адзінства царквы не ўдалося. Зараз узаемаадносіны паміж праваслаўнай і каталіцкай царквой можна ахарактарызаваць як насцярожаныя.

Тэма 6 ІСЛАМ

- 6.1. Узнікненне ісламу.
- 6.2. Веравывучэнне і культ ісламу.
- 6.3. Кірункі ў ісламе.

6.1. Узнікненне ісламу

Іслам з'яўляецца самай маладой сусветнай рэлігіяй. Ён узнік у VII ст. н. э., амаль на 600 гадоў пазней за хрысціянства і больш чым на 1000 – за будызм.

Зараз іслам – другая па колькасці сусветная рэлігія. Яго вызнае 1 млрд. чалавек, больш чым у 120 краінах свету, прычым колькасць прыхільнікаў ісламу інтэнсіўна павялічваецца, дзякуючы, у асноўным, традыцыйна высокай сярод іх нараджальнасці. Асноўная колькасць мусульман жыве ў Заходняй, Паўднёвай, Паўднёва-Усходняй Азіі і Паўночнай Афрыцы. У 28 краінах іслам з'яўляецца дзяржаўнай альбо афіцыйнай рэлігіяй (Ірак, Іран, Афганістан, Пакістан, Саудаўская Аравія, Егіпет, Марока і інш.).

Іслам узнік сярод арабаў на захадзе Аравійскага паўвострава, калі там ужо былі вядомы іўдзейскія і хрысціянскія погляды. Таму, разглядаючы абставіны яго фарміравання, трэба ўлічваць як сацыяльна-эканамічную сітуацыю, у якой знаходзіліся арабскія плямёны ў пачатку VII ст., так і ўплыў іншых рэлігій.

Даісламскія арабы – адзін са шматлікіх семіцкіх народаў, якія жылі ў гэтым раёне Бліжняга ўсходу з даўніх часоў. Падзяляліся яны на качавыя плямёны, якія пераважна займаліся жывёлагадоўляй, а таксама гарадскія арабаў, якія жылі за кошт гандлю, часткова рамяства і земляробства. Праз Меку, Ятрыб, Йемен, якія ў першыя стагоддзі н. э. уяўлялі сабой невялікія гарады-протадзяржавы, ішлі гандлёвыя шляхі з Індыі і Кітая ў Еўропу. Гэта давала прыбытак як гараджанам, так і качавым плямёнам, якія бралі плату за бесперашкодны праход караванаў праз свае тэрыторыі.

Аднак у другой палове VI ст. гандлёвыя шляхі перамясціліся на поўнач Аравійскага паўвострава, што прывяло да крызісу ў былых цэнтрах гандлю, які закранаў таксама і качавыя арабскія плямёны. Таксама ў гэты перыяд узмацняецца небяспека захопу арабскіх гарадоў суседнімі моцнымі дзяржавамі, перш за ўсё Візантыяй і Іранам. З'явілася патрэба ў моцнай дзяржаве, якая б аб'яднала плямёны і забяспечыла жыццядзейнасць арабскага грамадства. Напружанасць крытычнай сітуацыі знайшла сваё выяўленне ў духоўных браджэннях, што паслужыла штуршком для ўзнікнення новай рэлігіі.

Большасць арабаў з даўніх часоў былі язычнікамі. Яны шанавалі Сонца, Луну, шматлікіх духаў пустыні, памерлых продкаў. На поўдні Аравіі быў распадсюджаны фетышызм, які знайшоў сваё адлюстраванне ў кульце вялікіх, пастаўленых на рабро камянёў. Найбольш знакамітым з іх быў

Чорны камень у свяцілішчы Кааба¹ ў Мецы. Ён меў кубічную форму; быў акружаны шматлікімі іншымі каменнымі фетышамі, якія сімвалізавалі розных племянных багоў і духаў і ўспрымаліся ўсімі арабамі як вышэйшы боскі сімвал. Мека з'яўлялася рэлігійным цэнтрам. Некалькі разоў у год, на святы, прадстаўнікі арабскіх плямёнаў наведвалі яе, каб ушанаваць сваіх багоў. Пры гэтым яны прадавалі свае тавары і куплялі тавары ў меканцаў, ад чаго апошнія мелі прыбытак. Даследчыкі лічаць, што шанаванне Чорнага каменя ў нейкай ступені адлюстравала ўзнікаючыя ў арабаў уяўленні аб вышэйшым бостве. Адною з крыніц гэтых уяўленняў былі монатэістычныя рэлігіі іўдаізм і хрысціянства. Іўдаізм існаваў у Аравіі ўжо амаль тысячагоддзе, асабліва ў гарадах, дзе жылі буйныя суполкі яўрэйскіх гандляроў. У Сірыі, Палесціне, Месапатаміі было шырока распаўсюджана хрысціянства. Апроч таго, побач былі такія хрысціянскія краіны, як Візантыя і Егіпет. На рэлігійныя пошукі арабаў аказвалі таксама ўплыў ідэі зораастрызма, якія пранікалі з Ірана.

У VI ст. сярод арабаў атрымаў распаўсюджванне рух ханіфаў – прарокаў-прапаведнікаў, якія заклікалі да адмаўлення ад язычніцкага політэізму і шанавання адзінага Бога. Падрабязных звестак аб дзейнасці ханіфаў і змесце іх прапаведзяў не захавалася, аднак вядома, што Бог, якога яны прапаведавалі, адрозніваўся ад багоў іўдзеяў і хрысціян. Дзейнасць ханіфаў паступова падрыхтоўвала пераход арабаў да монатэізму.

Заснавальнікам новай рэлігіі з'явіўся прарок Мухамед (каля 570–632 гг.). Аб яго жыцці вядома даволі шмат. Мухамед паходзіў з магутнага меканскага племені курэйшн. Ён рана асірацеў і спачатку пасвіў скаціну ў свайго дзядзькі Абу Таліба. Ёсць некалькі легенд аб дзіцячых гадах Мухамеда. Напрыклад, паводле адной з іх, аднойчы з'явіліся анёлы і ачысцілі яго сэрца ад грахоўных помыслаў. У 25 гадоў ён ажаніўся на багатай удаве Хадзіджы, у якой да гэтага службыў. Нягледзячы на даволі вялікую розніцу ва ўзросце (Хадзіджа была на 15 гадоў старэйшай), шлюб быў шчаслівы. У іх нарадзілася 6 дзяцей, але толькі любімая дачка Мухамеда Фаціма перажыла бацьку і пакінула нашчадкаў.

Пасля жаніцьбы на Хадзіджы Мухамед перастаў займацца гандлем і прысвяціў сябе рэлігійным пошукам. На працягу некалькіх гадоў ён праводзіў доўгія гадзіны на адной з гор каля Мекі. Хадзіджа з разуменнем ставілася да паводзін свайго мужа і не перашкаджала яму. Калі Мухамеду было каля 40 гадоў, яму сталі з'яўляцца нейкія духоўныя істоты і ён стаў чуць галасы, якія абвясцілі яго прарокам і загадалі пачаць прапаведаваць арабам адзінага Алаха (араб. “Боства”). Гэтыя прывіды наведвалі Мухамеда да канца яго жыцця, на падставе іх была створана свяшчэнная кніга ісламу “Каран”.

Спачатку, на працягу трох гадоў, Мухамед прапаведаваў толькі абмежаванаму колу блізкіх яму людзей. Першымі, хто падтрымаў Мухамеда ў якасці пасланніка Алаха, былі Хадзіджа, яго стрыечны брат Алі, які ажаніўся на Фаціме, і прыёмны сын Зейд. Потым да іх далучыліся паважаныя

¹ З арабскай мовы "кааба" перакладаецца як "куб".

меканцы Абу Бакр, Амар, Асман, Хамза і інш. Аднак, калі Мухамед пачаў выступаць з адкрытымі пропаведзямі, большасць меканцаў сустрэла іх вельмі насцярожана. Абумоўлена гэта было тым, што ён адмаўляў усіх старых багоў апроч Алаха і сцвярджаў, што продкі курэйшытаў за сваё нявер'е гараць у пекле. Акрамя таго, меканцы баяліся за свае эканамічныя інтарэсы: калі адмаўляюцца старых багі, дык арабскія плямёны не будуць прыходзіць у Меку, каб іх шанаваць, а, значыць, не будзе гандлю і прыбытку. Узнікла пагроза жыццю Мухамеда і яго прыхільнікаў. Стала немагчыма далей займацца рэлігійнай дзейнасцю ў Мецы, і Мухамед прымае запрашэнне жыхароў суседняга горада Ятрыб, адкуль была родам яго маці, перасяліцца да іх. Запрашэнне было абумоўлена тым, што ў Ятрыбе існавалі доўгія і забытаныя канфлікты і жыхары спадзяваліся вырашыць іх па арабскім звычаі пры дапамозе аўтарытэтнага і непрадузятага трацейскага суддзі. У якасці такога суддзі і запрасілі Мухамеда, прызнаўшы тым самым аўтарытэтнасць яго як прарока.

Спачатку ў Ятрыб невялікімі групамі ўпотаі ад меканцаў перасяліліся прыкладна семдзесят сем'яў паслядоўнікаў Мухамеда, а потым, у 622 г., і ён сам са сваімі блізкімі. Меканцы праследавалі прарока, але ён паспеў схаватца ў пячоры. І ў адпаведнасці з легендай, уваход у яе павук адразу ж заткаў павуцінай, чым падмануў пагоню.

Пераезд Мухамеда ў 622 г. з Мекі ў Ятрыб, якая ў хуткім часе стала называцца Медынай (Горад Прарока), з'яўляецца пачаткам мусульманскага летапісання.

Жыхары Медыны, у якіх былі варажыя адносіны з Мекай, ахвотна прынялі Мухамеда, а наяўнасць у Медыне вялікай яўрэйскай суполкі зрабіла іх больш падрыхтаванымі да прыняцця новага вучэння. Хутка амаль усе медынцы зрабіліся паслядоўнікамі Мухамеда.

Менавіта ў Медыне адбылося канчатковае афармленне ісламу як рэлігіі. Адкрыцці, якія былі дасланы Мухамеду ў Медыне, змяшчалі заканадаўчыя нормы, вельмі патрэбныя для арабскага грамадства. Таксама тут адбываецца аддзяленне новай рэлігіі ад іўдаізму і хрысціянства. Спачатку Мухамед наогул не настойваў на тым, што ён стварыў новае вучэнне. Ён выступаў за прызнанне адзінага Бога, які ў чымсьці быў падобны на іўдзейскага і хрысціянскага, хаця яўна нагадваў вышэйшае боства Каабы. Усіх іўдзеяў і хрысціян Мухамед ахвотна запрашаў далучыцца да яго і лічыў сваімі духоўнымі братамі. Паказальна, што спачатку Мухамед і яго прыхільнікі маліліся ў бок Іерусаліма. Аднак іўдзеі адмовіліся прызнаваць яго як прарока. Яны сталі адкрыта высмейваць тэалагічныя памылкі малапісьменнага Мухамеда і часта актыўна супрацьстаялі яму. У адказ Мухамед выгнаў два яўрэйскія кланы з Медыны, а мужчын трэцяга казніў. Маліцца было загадана ў бок Мекі.

Прыхільнікі Мухамеда стварылі ў Медыне сваю суполку, якая ў адрозненне ад традыцыйных для Аравіі рода-племянных аб'яднанняў будавалася на падставе не кроўнай роднасці, а рэлігійнага адзінства. Яна ўяўляла сабой тэакратычную арганізацыю, у якой Мухамед быў адначасова

духоўным і свецкім кіраўніком.

У хуткім часе пад уплывам ісламскай суполкі Медыны аказалася амаль уся Паўднёвая і Заходняя Аравія. Большасць арабскіх плямёнаў прызналі ўладу Мухамеда добраахвотна, але ў некаторых выпадках ужывалася сіла. Восем гадоў цягнулася вайна Медыны з Мекай, поспех у якой паступова схіляўся на бок Мухамеда, тым больш што ў самой Мецы частка насельніцтва была тайнай прыхільніцай новай рэлігіі. У 630 г. Мухамед, не сустракаючы амаль ніякага супраціўлення, авалодаў Мекай і абвясціў яе свяшчэнным горадам мусульман, а храм Каабу – галоўным мусульманскім свяцілішчам. З Каабы былі выкінуты ўсе ідалы і пакінуты толькі Чорны камень. Калі да гэтага прыняцце ісламу лічылася асабістай справай кожнага, то пасля авалодання Мекай арабы былі пастаўлены перад выбарам – альбо іслам, альбо меч (смерць). Па сутнасці, была абвешчана вайна язычнікам. Памірыўшыся з меканцамі, якія пачалі масава прымаць іслам, Мухамед працягнуў пашырэнне новай веры. У 632 г., калі ўсе арабскія плямёны, якія раней шанавалі меканскую Каабу, прынялі іслам, Мухамед памёр і быў пахаваны ў Медыне.

Пасля яго смерці ўзнікла пытанне аб тым, хто ўзначаліць мусульман. Пры гэтым гаворка ішла не столькі аб духоўным лідары, колькі аб кіраўніку вялікай дзяржавы, якая паступова ўтваралася. Мухамед не пакінуў распараджэнняў аб сваім пераемніку. Перадача ўлады ў спадчыну выключалася, паколькі ў Мухамеда не засталася дзяцей мужчынскага полу, таму быў абраны прынцып выбарнасці намеснікаў прарока (халіфаў). Першым халіфам быў абраны Абу Бакр, які працягнуў распаўсюджванне ісламу.

Менавіта пры Абу Бакры быў пакладзены пачатак арабскім заваяванням іншых народаў, мэтай якіх было абвешчана распаўсюджванне ісламу. Набегі на суседзяў з'яўляліся звычайным заняткам арабскіх плямёнаў, і першыя халіфы выкарысталі ваенную энергію арабаў у рэлігійных мэтах. Гэты шлях адпавядаў і ісламскім уяўленням аб джыхадзе – свяшчэннай вайне за веру і імкненням да ваеннай здабычы, якая ўжо пры Мухамедзе зрабілася галоўнай крыніцай даходу мусульманскай суполкі.

Першыя ж набегі былі вельмі паспяховымі. Дзве вялікія імперыі, якія існавалі ў тыя часы – Візантыйская і Персідская, знаходзіліся ўжо 50 гадоў у стане вайны і былі вельмі аслабленымі. Апроч таго, народы, якія іх засялялі, ненавідзелі цэнтральныя ўлады і сустракалі арабаў як вызваліцеляў. За кароткі час мусульмане заваявалі велізарную тэрыторыю – ад Індыі да Іспаніі. На заваяванай тэрыторыі была створана дзяржава – Арабскі халіфат, свецкая і дзяржаўная ўлада ў якой належала халіфам.

Трэба адзначыць, што альтэрнатыва “альбо іслам, альбо меч” ставілася мусульманамі толькі перад язычнікамі. Хрысціяне ж і іўдзеі, якіх яшчэ Мухамед называў “людзьмі Пісання”, бо яны верылі ў адзінага Бога і мелі свяшчэнныя кнігі, атрымалі статус “ахоўваемых меншасцей” і маглі вызнаваць свае рэлігіі. Аднак для немусульман былі ўстаноўлены значна большыя падаткі, чым для мусульман, і таму паступова адбываецца

ісламізацыя заваяваных народаў. Зараз іслам распаўсюджаны ў асноўным у краінах, тэрыторыі якіх раней уваходзілі ў склад Арабскага халіфата.

6.2. Веравучэнне і культ ісламу

Іслам, як і хрысціянства, – гэта рэлігія адкрыцця. Лічыцца, што асноўныя палажэнні яго веравучэння не з’яўляюцца вынікам чалавечых разважанняў, але былі адкрыты Мухамеду самім Алахам праз пасрэдніцтва архангела Джабраіла. Сукупнасць гэтых адкрыццяў складае галоўную свяшчэнную кнігу ісламу – Каран (араб. *куран* – дэкламаванне, чытанне ўголас). Гэта зборнік пропаведзяў, якія былі сказаны Мухамедам галоўным чынам у Мецы і Медыне паміж 610 і 632 гг. Бліжэйшыя паплечнікі Мухамеда, які быў сам непісьменным, запісвалі для сябе асобныя ўрыўкі пропаведзяў, але ў цэлым, згодна з існуючай на Ўсходзе традыцыяй, Каран перадаваўся вусна. Запісаны ён быў пасля смерці Мухамеда паміж 650 і 656 гг. былым сакратаром Мухамеда Зейдам па даручэнні халіфаў Абу Бекра і Амара. Паралельна з ім гэтай працай займаліся і іншыя, таму з’явілася 4 варыянты Карана. Амар даручыў Зейду звесці іх да адзінай рэдакцыі, і калі гэта было зроблена, першапачатковыя версіі спалілі, а зводны тэкст быў афіцыйна кананізаваны. Таму зараз усе кірункі ў ісламе карыстаюцца адным варыянтам Карана.

Змест Карана складаюць матэрыялы старажытнаарабскага фальклору, а таксама запазычанні з Бібліі. Самі мусульмане супадзенні многіх сюжэтаў Карана і Бібліі тлумачаць тым, што Алах адкрываўся людзям некалькі разоў. Спачатку ён часткова адкрыўся яўрэям, так узнік Стары Запавет. Потым, больш поўна, – хрысціянам у Новым Запавеце. І, нарэшце, арабам ён адкрыўся цалкам праз Каран. Такім чынам, апошні – гэта праўдзівае і канчатковае адкрыццё Алаха.

Каран падзяляецца на 114 глаў (сур), якія, за выключэннем першай, размешчаны без усякай лагічнай альбо храналагічнай сувязі, па меры памяншэння аб’ёму тэкста. Першая сура ўяўляе сабой малітву, якую кожны мусульманін павінен казаць, прынамсі, пяць разоў у дзень, далей ідзе самая вялікая, другая, сура і ў канцы ідуць самыя маленькія суры. Суры падзяляюцца на вершы (аяты). Слова “аят” мае таксама значэнне “знаменне”, “цуд”. Паводле падання, калі Мухамеда папрасілі аб цудзе для доказу яго прароцкай ролі, ён проста спаслаўся на вершы Карана: яны і з’яўляліся яго цудам. У самай вялікай, другой, главе 286 аятаў, у самай кароткай 114 – 3. Спецыялісты падзяляюць суры Карана на дзве групы: меканскую, калі яшчэ мала хто прызнаваў Мухамеда прарокам, і медынскую, калі ён быў ужо аўтарытэтным заснавальнікам новай рэлігіі. Каран напісаны рытмічнай прозай, тэкст яго абрывісты і нярэдка супярэчлівы, што тлумачыцца экстатычным альбо бліскім да яго станам, у якім Мухамед казаў свае пропаведзі. Гэтыя супярэчнасці адчуваў і сам прарок, тлумачыў жа ён іх тым, што Алах змяніў свае першапачатковыя меркаванні, каб зрабіць іх лепшымі.

Другой свяшчэннай кнігай ісламу, яго, так бы мовіць, “Свяшчэнным Паданнем”, з’яўляецца Суна (араб. “звычай”, “прыклад”) – зборнік

апавяданняў (хадзісаў) аб жыцці і выказваннях Мухамеда. Гэтыя апавяданні пасля смерці прарока ў выглядзе ўспамінаў былі шырока распаўсюджаны сярод яго прыхільнікаў і сталі рупліва збірацца і запісвацца. У IX ст. яны былі зведзены ў шэсць зборнікаў і склалі Суну. Асноўнае яе прызначэнне – паказваць прыклад Мухамеда як узор для вырашэння тых праблем, якія паўстаюць перад мусульманамі.

Суна стала для мусульманскіх багасловаў каштоўнай кнігай, якая дапамагала тлумачыць і дапаўняць Каран.

На падставе Карана і Суны склаўся зборнік прадпісанняў – шарыят (спачатку слова “шарыят” азначала “дарога да вадапою”, а потым было пераасэнсавана як “прамы, правільны шлях заповедзяў Алаха”). У яго ўваходзяць не толькі прававыя, але і маральныя нормы і культавыя прадпісанні, якія ахопліваюць усё жыццё мусульманіна. Трэба адзначыць, што правілам шарыяту мусульмане надаюць значна большую ўвагу, чым чыста дагматычным палажэнням, бо іслам значна больш дэталёва распрацоўвае праблемы штодзённага жыцця, чым пытанні аб сутнасці Алаха. Шарыят можа характарызавацца як увасабленне спецыфікі стылю ісламскага мыслення і жыцця і аснова самога ісламу.

Аднак сістэматызаваным зводам законаў шарыят не з’яўляецца. У ім закранаюцца пытанні дагматыкі і этыкі, якія вызначаюць перакананні і рэлігійнае сумленне мусульманіна. Канкрэтную сацыяльна-нарматыўную рэгламентацыю агульным палажэнням шарыята дае фікх – мусульманскае права ў шырокім сэнсе слова.

Асноўныя палажэнні веравучэння ісламу.

1. Вера ў Алаха. Згодна з перакананнем мусульман, Алах – гэта адзіны Бог, які стварыў увесь свет і вызначае яго існаванне. Ёсць 99 імён Алаха і яшчэ адно імя, вядомае толькі прарокам. Калі ў хрысціянстве Бог – Айцец, то ў ісламе ён – вышэйшы, усемагутны, мудры і ўсяміласцівы суддзя. Побач з ім няма ні багоў, ні якіх-небудзь самастойных звышнатуральных істот. Таму ў Каране адмаўляецца хрысціянскае вучэнне аб Тройцы, сутнасць якога, дарэчы, Мухамед разумеў няправільна, аб чым сведчаць наступныя месцы: “Не веравалі тыя, якія казалі: “Бо Алах – трэці з трох” (5, 73) і далей: “О Іса, сын Майрамі! Ці ты сказаў людзям: “Прыміце мяне і маю маці, двума багамі апроч Алаха?” (5, 116)¹. Мухамед лічыў, што хрысціяне шануюць Тройцу як святую сям’ю, якая складаецца з Бога Айца, Марыі Маці і Сына іх Ісуса.

Мусульмане вераць у існаванне мноства анёлаў і дэманаў, але падобна хрысціянам, разглядаюць іх не як самастойных звышнатуральных істот, а як стварэнняў адзінага і ўсемагутнага Алаха. Яны бяспольныя і бясплотныя, могуць тварыць дабро і зло. Анёлы, галоўнымі сярод якіх з’яўляюцца Джабраіл, Мікаіл, Ісрафіл, Азырл – гэта носьбіты добрага пачатку. Сярод іх існуе раздзяленне працы: ёсць анёлы-захавальнікі (па два ў кожнага чалавека, прычым яны як быццам бы нясуць кругласутачную вахту, змяняючы адзін аднаго раніцай і ўвечары), анёлы, якія ахоўваюць могількі, анёлы – пасланцы

¹ Першая лічба абазначае нумар суры, другая – аята.

Алаха, анёлы, якія ўзначальваюць рай (Рыдван) і пекла (Малік).

Свету анёлаў супрацьстаіць свет дэманаў і джынаў на чале з Іблісам. Апошні выконвае тую ж ролю, што і Люцыфер у хрысціянстве. Ібліс – па паходжанні анёл, які быў створаны Алахам з агню і адмовіўся пакланіцца створанаму з праха чалавеку, за што Алах яго пракляў і паабяцаў, што на Апошнім Судзе ён будзе скінуты разам з усімі дэманамі. Пакуль жа Ібліс – кіраўнік усіх дэманаў і джынаў, якіх ён здольны сам параджаць. Асноўны яго занятак – прымушаць людзей забыць аб прадпісаных Алахам нормах паводзін.

2. Вера ў прарокаў і пасланніцтва Мухамеда. Мусульмане вераць, што да Мухамеда існавала не менш за сто тысяч прарокаў (па некаторых звестках, 124 тыс.), хаця ў Каране ўзгаданы толькі 28, першым з якіх Мухамед лічыў Адама. Дзевяць прарокаў названы ў Каране “стойкімі”: Нух (Ной), Ібрахім (Аўраам), Дауд (Давід), Ыакуб (Якаў), Ыусуф (Восіп), Айуб (Іоў), Муса (Маісей), Іса (Ісус) і, нарэшце, Мухамед.

У ісламе падкрэсліваецца, што прарокі – гэта не звышнатуральныя істоты, а людзі, праз якіх гаворыць Алах. Яны больш годныя, чым усе анёлы нябесныя. Вышэйшыя з прарокаў – пасланнікі (усяго іх 313), якім Алах даў пісанне, а вышэйшы з пасланнікаў – Мухамед, Пасланнік Алаха, Пячатка прарокаў. Пасля яго прарокаў не было і не будзе.

Мусульмане шануюць Ісуса Хрыста як прарока, адмаўляючы яго боскую сутнасць. Аднак Каран вучыць, што Ісус быў народжаны дзевай, рабіў цуды, жыў праведным жыццём, узнёсся жывым у рай і будзе яго прышэсце ў канцы свету.

3. Вера ў святасць Карана. Згодна з мусульманскім веравучэннем, Каран нікім не створаны, ён вечны (у гэтым, дарэчы, супярэчнасць з палажэннем аб тым, што ўсё створана Алахам). Арыгінал Карана знаходзіцца пад прастолам у Алаха. Той тэкст, якім карыстаюцца мусульмане, быў прадыктаваны з арыгінала Мухамеду архангелам Джабраілам. Шануецца кожны асобнік Карана, і мусульманін дакранаецца да яго толькі пасля абраду ачышчэння. Кнігі, як правіла, абгортваюць тканінай і ставяць у доме на ганаровае месца. Многія мусульмане ведаюць Каран на памяць.

4. Вера ў прадвызначэнне Алахам лёсу кожнага чалавека. Мусульмане вераць, што ўсё падпарадкавана волі Алаха, якая нічым не звязана, і людзі не могуць яе спасцігнуць. Чалавек не здольны змяніць свой лёс і павінен падпарадкавацца волі Алаха. Аднак гэта не вядзе да пасіўнасці прыхільнікаў ісламу. Якраз наадварот: мусульмане вераць, што чалавек павінен перш за ўсё выконваць волю Алаха, а ўзнагарода – гэта Яго справа.

З верай аб прадвызначэнні цесна звязана ў ісламе вера ў пекла і рай. Апісваюцца яны даволі натуралістычна. Пекла – гэта месца, дзе вельмі гарача і пастаянна адбываецца пясчаная бура. Няверныя грэшнікі і дэмані гараць там у вечным агні: “Сапраўды, тых, якія не верылі ў Нашыя знаменні, Мы спалім у агні! Усякі раз, як засмажыцца іх скура, Мы заменім іх іншай скурай, каб яны адчулі пакаранне. Сапраўды, Алах – вялікі, мудры!” (4, 59).

Мусульманскі рай – гэта месца, якое нагадвае аазіс. Там шмат вады,

цяністыя гаі, вытанчаная ежа. У прыгожых адзеннях на шаўковых падушках ляжаць правераныя мусульмане і вакол кожнага з іх шмат гурыў. Гурыў – гэта вечна маладыя і нявінныя прыгажуні мусульманскага раю, іх каханне – адна з галоўных узнагарод прававернаму мусульманіну. Па іншых версіях, мусульманін трапляе ў рай разам са сваімі жонкамі, якія таксама робяцца вечна маладымі і нявіннымі.

Што прыгатавана чалавеку – пекла альбо рай – вырашыць Алах на Апошнім судзе. Ён будзе дапытваць кожнага з жывых і памерлых, а яны, голыя, з адной толькі кнігай у руках, дзе запісаны іх учынкi, будуць з жахам чакаць Яго рашэння. Заступніцтва Мухамеда перад Алахам можа не толькі змякчыць лёс грэшніка, але і дапамагчы яму атрымаць месца ў раі. Дарога ў рай праходзіць праз мост, тонкі, як волас, і востры, як меч. Сам чалавек прайсці праз яго не ў стане – яго павінен перавезці баран, альбо асёл, вярблюд, бык, конь, якога ў свой час чалавек ахвяраваў бедным у імя Алаха.

Асноўныя культываваныя прадпісанні ісламу сфармуляваны ў выглядзе пяці “стаўпоў веры”. Следаванне ім з’яўляецца найважнейшым абавязкам мусульманіна.

Першы са “стаўпоў” – шчырае вызнанне веры (па-арабску *шахада* – сведчанне). Яно зводзіцца да ўпэўненага вымаўлення ўголас асноўнага палажэння веравучэння: “Няма ніякага боства, апроч Алаха, і Мухамед – пасланнік Алаха”.

Вымаўленне шахады абавязкова для кожнага мусульманіна. Актам далучэння да ісламу з’яўляецца вымаўленне шахады ў прысутнасці сведак.

Другі “стоўп” – малітва (па араб. – салат, па перс. – намаз). Мухамед прызначыў пяць абавязковых штодзённых малітваў: (на золку, апоўдні, у другой палове дня, на захадзе сонца, з надыходам ночы). Перад малітвай мусульманін абавязаны зрабіць амавенне: памыць твар і рукі да локцяў. Калі малітва адбываецца ў пустыні, дзе няма вады, можна сімвалічна пацерці рукі і твар пяском. Пасля амавення мусульманін без абутку становіцца на малітоўны дыванок тварам да Мекі і моліцца. Маліцца можна ў любым рытуальна чыстым месцы. Па пятніцах існуе калектыўная малітва ў мячэці, пры гэтым жанчыны моляцца асобна ад мужчын.

Трэці “стоўп” – пост (араб. – саум) у месяц рамадан¹. На працягу 30 сутак гэтага месяца дарослыя мусульмане ў светлы час (“калі чорную нітку можна адрозніць ад белай”), абавязаны ўстрымлівацца ад ежы, пітва, курэння, ужывання духоў, сексуальных адносін. З надыходам цемры забароны здымаюцца, але і ў гэты час трэба аддавацца набожным думкам і справам. Калі нехта не змог пасціцца з-за неспрыяльных абставін (хвароба, падарожжа, вайна, палон і г. д.), ён абавязаны потым папасціцца столькі дзён, колькі прапусціў. Тыя, каму пост можа зрабіць фізічную шкоду (дзеці, старыя, цяжарныя жанчыны і г. д.), вызваляюцца ад яго.

Глыбінны сэнс посту ў ісламе – удзячнасць. Чалавек асэнсоўвае сваю паслухмянасць і цярыцца служэнне Алаху, які яго накіроўвае і аб ім

¹ Прыняты ў нас каляндар не супадае з мусульманскім, таму час іх посту перамяшчаецца.

клапоціцца. Мухамед казаў, што з усіх абрадаў Алах найбольш любіць пост, бо ў гэты час людзі звяртаюцца да Яго.

Чацвёрты “стоўп” – абавязковая міласціна (араб. *закят* – ачышчэнне). Лічыцца, што міласціна ачышчае душу ад грахоў, якія адбываюцца па прычыне чалавечага эгаізму альбо пагоні за матэрыяльнымі дабротамі. Таксама міласціна “ачышчае” маёмасць, робіць яе праведнай. Мусульманін абавязаны дзяліцца сваім багаццем з беднымі, даўжнікамі, вязнямі, падарожнікамі і ўсімі, каму не пашанцавала, але хто таксама з’яўляецца членам суполкі вернікаў. У Каране няма асаблівай заклапочанасці колькасцю міласціны. Галоўнае – шчырасць дапамогі. Паказны жэст цалкам абясцэнывае міласціну ў вачах Алаха. У шарыяце ж падрабязна абгаворваюцца сумы, якія мусульмане павінны адлічыць ад розных відаў сваёй уласнасці, аднак сучасная практыка зводзіць іх да 2 % у год ад асабістага грашовага бюджэту.

Пяты “стоўп” – паломніцтва ў Меку (хадж), якое хаця б раз у жыцці павінен зрабіць кожны мусульманін. Адбываецца яно ў дванаццаты месяц мусульманскага календара. Паломнікі робяць амавенне, стрыгуць валасы (мужчыны) і ногці, апранаюцца ў спецыяльнае белае адзенне. Ім забаронена гандляваць, праліваць кроў, стрыгчыся, галіцца, выкарыстоўваць пахучыя рэчывы, уступаць у сексуальныя адносіны. Потым яны сем разоў абыходзяць вакол Каабы, робяць іншыя рытуальныя дзеянні. Паломнік, які зрабіў хадж, атрымлівае тытул хаджы і мае права насіць зялёную чалму.

Да іншых культавых устанаўленняў ісламу адносяцца:

– абразанне хлопчыкаў, якое звычайна робіцца на сёмы год жыцця. У некаторых мусульманскіх краінах (Егіпет, Судан, Емен і інш.) абразуюць таксама і дзяўчынак, прыкладна ў чатырнаццаць год, але гэта хутчэй звычай, чым рэлігійны абрад;

– шлюб – мужчына можа мець да чатырох жонак, але абавязаны ўтрымліваць іх і ставіцца аднолькава да кожнай;

– пахаванне, якое адбываецца ў дзень смерці альбо на наступны дзень. Труп загортваюць у саван і звычайна без гроба кладуць альбо садзяць у магілу тварам да Мекі;

– ежавыя забароны (нельга ўжываць спіртное, есці мяса свінні, драпежных птушак, удушанае).

Абавязкам мусульманіна з’яўляецца джыхад (араб. намаганне, барацьба за веру). Ён падзяляецца на некалькі відаў: джыхад сэрца – барацьба са сваімі ўласнымі недахопамі; джыхад языка – дазвол добрага і забарона благога; джыхад мяча альбо газават (множны лік ад араб. *газва* – набег) – узброеная барацьба з “нявернымі”. Пры вядзенні газавату забаронена забіваць старых, жанчын, дзяцей, няўзброеных свяшчэннаслужыцеляў любой рэлігіі. Воінам праціўніка можна аказаць літасць без якіх-небудзь абавязкаў з іх боку, насельніцтва і ўласнасць варажай краіны могуць быць атрыманы пераможцамі як здабыча.

Асноўнымі святамі ў ісламе з’яўляюцца:

– Ураза-байрам – свята заканчэння посту. Святкуецца ў першыя тры

дні наступнага пасля рамадана месяца. У гэтае свята мусульманін абавязаны зрабіць духавенству паднашэнне ў грашовым альбо натуральным выглядзе, асноўная частка якога прызначаецца для бедных;

– Курбан-байрам – дзень ахвярапрынашэнняў. Адзначаецца на сямідзясяты дзень пасля заканчэння посту. У гэты дзень мусульманін абавязаны зарэзаць для бедных тую хатнюю жывёлу, на спіне якой ён потым уедзе ў рай;

– Мірадж – свята ў гонар цудоўнага начнога падарожжа Мухамеда з Мекі ў Іерусалім, а таксама ўзнясенне на неба да прастола Алаха, якое адбылося так хутка, што ложка Мухамеда быў яшчэ цёплым, а з выпадкова перакуленага сасуда для амавення не паспела праліцца вада;

– Маўлюд – дзень нараджэння Мухамеда. Гэтае свята суправаджаецца чытаннем малітваў у мячэцях і дамах вернікаў, частаваннем і паднашэннем духавенству.

Святочным днём у мусульман з’яўляецца пятніца. Гэта дзень адпачынку, вернікі апранаюць святочнае адзенне, ходзяць у мячэць. Аднак працаваць не забаронена.

6.3. Кірункі ў ісламе

У ісламе існуюць два асноўныя кірункі: сунізм і шыізм. Узніклі яны ў другой палове VII ст. з-за разыходжанняў у вырашэнні пытання аб прынцыпах перадачы ўлады ад Мухамеда халіфам. Шыіты лічылі, што халіфам павінен быць толькі прамы нашчадак Мухамеда, суніты, што ім можа быць любы прававерны, якога выбірае мусульманская суполка (ума).

Узнікнуўшы ў выніку барацьбы за ўладу, сунізм і шыізм у далейшым для абгрунтавання сваіх пазіцый сфармулявалі некалькі палажэнняў рэлігійнага характару. Так, для сунітаў Мухамед – вялікі і ўнікальны прарок, праз якога ажыццявілася непасрэдная сувязь прававерных з Алахам. Няма нікога, хто хаця б у нейкай ступені мог замяніць Мухамеда, бо Каран з’яўляецца вышэйшай і завершанай праявай адкрыцця. Любы пераемнік Прарока можа быць толькі захавальнікам яго спадчыны. Ён робіцца халіфам па асаблівай дамове, якая заключаецца паміж ім і прадстаўнікамі мусульманскай суполкі. Згодна з ёй халіф з’яўляецца кіраўніком мусульман і нясе адказнасць за тое, як яны выконваюць нормы шарыяту. Кожны з халіфаў павінен задавальняць наступным патрабаванням: мець рэпутацыю і званне знаўцы законаў ісламу вышэйшага рангу, паходзіць з племені курэйшытаў, да якога належаў Мухамед, быць справядлівым, мудрым, фізічна здаровым і клапаціцца аб сваіх падданных. Асабліва ў сунізме шануюцца першыя чатыры халіфы: Абу Бакр (632–634 гг.), Амар (634–644 гг.), Асман (644–656 гг.) і Алі (656–661 гг.).

У 1924 г. халіфат як наднацыянальны інстытут быў скасаваны. У сучасным суніцкім ісламе лічыцца, што калі шарыят выконваецца нацыянальнымі ўрадамі мусульманскіх дзяржаў, патрэбы ў халіфаце няма.

Само слова “сунізм” паходзіць ад назвы другой свяшчэннай кнігі ісламу –

Суны. Паколькі лічыцца, што Мухамед непасрэдна зносіўся з Алахам, то і яго ўласныя выказванні прызнаюцца боганатхнёнымі. Таму Суна ў гэтым напрамку ісламу разглядаецца як вынік звышнатуральнага адкрыцця, зборнік правілаў жыцця і паводзін. Зараз суніты складаюць прыкладна 90 % ад колькасці ўсіх мусульман.

Шыіты (ад араб. *шыа* – групоўка, прыхільнікі) лічаць, што Мухамед з’яўляецца асобай, якая адзначана Алахам і надзелена асаблівым звышнатуральным дарам. Ён быў прызначаны не толькі кіраваць мусульманамі, але і перадаваць гэты дар сваім нашчадкам. Мухамед завяршыў цыкл прароцтваў, і ўжо немагчымы далейшыя боганатхнёныя адкрыцці. Шыіты лічаць, што Мухамед прызначыў сваімі пераемнікамі імамаў, якія надзелены асаблівай духоўнасцю і бязгрэшнасцю і маюць права тлумачыць Каран. Першым імамам лічыцца Алі. Як стрыечны брат і зяць Мухамеда, ён быў не проста членам племені курэйшытаў, але “адным з людзей дома Прарока”. Такія блізкія сямейныя адносіны азначаюць для шыітаў вельмі шмат. Напрыклад, яны вераць, што Алі атрымаў у спадчыну ад Мухамеда асаблівыя духоўныя здольнасці, дзякуючы якім ён не памыляўся пры тлумачэнні Карана і кіраўніцтве мусульманскай суполкай. Алі ў вучэнні шыітаў быў з цягам часу надзелены не меншай, чым Мухамед святасцю, а ў некаторых школах нават і большай. Лічыцца, што Алі перадаў гэтыя якасці сваім сынам Хасану і Хусейну, а яны – сваім нашчадкам. У барацьбе за ўладу шыіты арганізавалі заговор, у выніку якога халіф Асман быў забіты, а яго месца заняў Алі. Аднак праз некалькі гадоў Алі сам быў забіты прама ў мячэці, а яго сына Хусейна натуральна разадраці на часткі, бо ніхто не хацеў браць на сябе асабістую адказнасць за смерць унука Прарока. Шыіты абвясцілі Хусейна святым пакутнікам і кожны год адзначаюць дзень яго гібелі – Шахсей-вахсей. У гэты дзень адбываюцца ўрачыстыя працэсіі, удзельнікі якіх падвяргаюць сябе самабічаванню з мэтай узгадаць пакуты Хусейна і тым самым атрымаць у яго асобе свайго абаронцу. Пры гэтым яны выкрываюць: “Шах Хусейн! Вах, Хусейн!”, што і дало назву гэтаму дню.

Пасля смерці Хусейна шыіты ператварыліся ў мусульманскую меншасць, якая праследавалася з боку сунітаў.

Асаблівае месца ў веравучэнні шыітаў займае вобраз дванаццатага імама па імені Мухамед, які жыў у IX ст. Лічыцца, што ён знік у падлеткавым узросце, але калі-небудзь з’явіцца людзям як Махдзі (Месія) і ўстанавіць царства праўды і справядлівасці. Згодна з веравучэннем шыітаў імам Мухамед і пасля знікнення аказвае ўплыў на развіццё ісламу праз сваіх прадстаўнікоў, якія называюцца “аяталá” (“божыя знаменні”). Менавіта яны маюць права тлумачыць шарыят і распрацоўваць рэлігійныя нормы.

У шыізме перыядычна ўзнікаюць чуткі аб тым, што “схаваны імам” ужо прыйшоў і ўвасобіўся ў канкрэтнага чалавека. Распаўсюджванню такіх чутак у 60–80-я гг. XX ст. садзейнічалі падзеі ісламскай рэвалюцыі ў Іране, якую ўзначаліў аяталá Хамейні. Ён быў абвешчаны сваімі прыхільнікамі імамам.

Шыіты, як і суніты, лічаць Суну свяшчэннай кнігай, але прызнаюць толькі тыя хадзісы, у якіх альбо гаворыцца пра Алі, альбо іх аўтарства

прыпісваецца Алі і яго прыхільнікам. Шыіты прымаюць агульнамусульманскі тэкст Карана (бо іншага проста няма), але не задаволены ім, бо лічаць, што ён недастаткова адлюстроўвае ролю Алі. Існуе шыіцкая версія Карана з дабаўленнем суры “Два свяцілы”, у якой Мухамед і Алі пастаўлены побач. Шыіты вераць, што сапраўдны тэкст Карана, вядомы святым імамам, з’явіцца разам з Махдзі, пасля чаго праўда і справядлівасць перамогуць.

Шыіты зараз складаюць прыкладна 10 % ад агульнай колькасці мусульман. Жывуць яны пераважна ў Іране, Іраку, Емене, некаторых раёнах Дагестана, Туркменістана і Таджыкістана.

У ісламе ёсць рух, які называецца суфізм. Ён не з’яўляецца асобным кірункам, яго прыхільнікамі могуць быць як суніты, так і шыіты, якія імкнуцца наблізіцца да Алаха пры дапамозе метадаў духоўнага ачышчэння.

Суфізм узнік прыкладна ў сярэдзіне VIII – пачатку IX стст., як вынік аскетычна-містычных тэндэнцый у ісламе. Сярод прычын яго ўзнікнення даследчыкі называюць агульнае ўскладненне рэлігійнага жыцця ў ісламе, якое суправаджалася паглыбленымі духоўнымі пошукамі, а таксама ўплыў іншых рэлігій, у першую чаргу – хрысціянства. Само слова “суфізм” паходзіць ад арабскага “гасавуф” – “самаачышчэнне”. “Суфі” (жаночы род – “суфія”) абазначае чалавека, чыё сэрца ачышчана ад мірскага бруду.

Прарок Мухамед шануецца як суфі. Лічыцца, што яшчэ ў маленстве яго сэрца было ачышчана анёламі. Сярод першых мусульман вылучаліся так званыя “людзі на лаўцы” (ал аль суфа). Яны вельмі рэдка пакідалі мячэць у Медыне, таму што бесперапынна маліліся. Насілі яны простае адзенне з шэрсці (суф), чым сімвалічна прытрымліваліся прыкладу прарокаў, асабліва Ісуса.

Сутнасць суфізму складае вера ў любоў Алаха, якая грунтуецца на словах Карана аб тым, што “сапраўды, Алах любіць богабаязненых!” (3, 76). Прыхільнікі суфізму разважаюць над тэкстамі Карана і Суны і імкнуцца трымацца іх прадпісанняў. Яны адмаўляюцца ад усяго мірскага, шануюць беднасць, аддаюць сябе волі Алаха і лічаць неабходным праяўляць стойкасць у перанясенні няшчасцяў і пакут.

У суфізме лічыцца, што ёсць вельмі шмат спосабаў ачышчэння. Прыводзяцца словы Мухамеда аб тым, што колькасць шляхоў да Алаха роўная колькасці сапраўдных вернікаў. Чалавек у сваёй духоўнай практыцы павінен прытрымлівацца ўказання настаўніка, каб не пайсці за Сатаной. З мэтай арганізацыі сумеснай духоўнай дзейнасці ў сярэдзіне XII – пачатку XIII стст. у суфізме ўзніклі ордэны. Шлях ачышчэння ў іх уяўляўся ў выглядзе лесвіцы і складаўся звычайна з наступных ступеняў: пакаянне, звяртанне да Алаха, самаадрачэнне, давер, удзячнасць, беднасць, цярпенне, любоў. Дасягненне кожнай ступені патрабуе асаблівага духоўнага стану, які дае Алах. Звычайна гэта задаволенасць, упэўненасць, блізкасць, любоў, аб’яднанне, веды.

У суфіцкіх ордэнах былі распрацаваны спецыяльныя метадыкі для дасягнення асаблівага містычнага стану: вымаўленне сам сабе імёнаў Алаха,

спяванне гімнаў, музыка, танцы.

Канчатковай кропкай шляху ачышчэння ў суфізме лічылася да-сягненне блізкасці да Бога. Той, хто гэта зрабіў, называўся “валі” (жаночы род “валія”) – “той, які каля Бога”. Суфізм адмаўляе дыстанцыю паміж Алахам і ачышчаным чалавекам, за што ён крытыкаваўся прадстаўнікамі артадаксальнага ісламу.

Зараз суфісцкія ордэны ёсць у большасці мусульманскіх краін, хаця яны і не маюць такога ўплыву, як раней.

На Беларусі мусульмане жывуць ужо больш шасці стагоддзяў. Заўсёды паміж імі і прадстаўнікамі іншых вераванняў існавала ўзаемапавага.

На 1 студзеня 2013 г. на Беларусі зарэгістравана 25 мусульманскіх суполак. Большасць іх дзейнічае ў заходніх абласцях. Ёсць два рэлігійныя аб’яднанні: Мусульманскае рэлігійнае аб’яднанне Рэспублікі Беларусь і Духоўнае ўпраўленне мусульман Рэспублікі Беларусь. На рускай мове выдаецца часопіс, які выходзіў пад рознымі назвамі: “Аль-Джыхад”, “Аль-Іслам”, “Рамазан”, “Жыццё”.

Літаратура

- 1 Адзіночанка, В. А. Рэлігізнаўства : вучэб. дапам. для студэнтаў ВНУ / В. А. Адзіночанка. – Мінск : Універсітэцкае, 2001. – 240 с.
- 2 Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўн. / С. Санько [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
- 3 Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М. : Московская Патриархия, 1992. – 1346 с.
- 4 Буддизм: словарь / Л. Л. Абаева [и др.]; под общ. ред. Л. Н. Жуковской [и др.]. – М. : Республика, 1992. – 287 с.
- 5 Васильев, Л. С. История религий Востока : учебное пособие для вузов / Л. С. Васильев. – М. : Книжный дом “Университет”, 2000. – 432 с.
- 6 Верашчагіна, А. У. Гісторыя канфесій у Беларусі: мінулае і сучаснасць: дапам. для настаўнікаў / А. У. Верашчагіна, А. В. Гурко. – Мінск : Тэхналогія, 2000. – 157 с.
- 7 Гараджа, В. И. Религиеведение / В. И. Гараджа. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 351 с.
- 8 Горбацкий, А. А. Введение в историю религии: учеб. пособие / А. А. Горбацкий. – Минск : Четыре четверти, 2005. – 152 с.
- 9 Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі / уклад. А. І. Гурскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.
- 10 Ислам: краткий справочник – М. : Наука, 1983. – 160 с.
- 11 Индуизм. Джайнизм. Сикхизм. – М. : Республика, 1996. – 576 с.
- 12 История религии: учебник: в 2 т. / под общ. ред. И. Н. Яблокова. – М. : Высш. шк., 2002. – Т. 2.

- 13 Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX стст.) / В. Грыгор’ева [і інш.]; навук. рэд. У. І. Навіцкі. – Мінск : Экаперспектыва, 1998. – 340 с.
- 14 Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер’і і прыкметы: Даведнік па ўсходнеславянская міфалогіі. / У. І. Коваль. – Гомель : Беларускае агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. – 179 с.
- 15 Коран / пер. И. Ю. Крачковского. – Минск; Ростов н/Д. : Фобос, 1990. – 446 с.
- 16 Корзун, М. С. История Русской православной церкви (X век – 2000 год): учеб.-метод. комплекс / М. С. Корзун. – Минск : БГУ, 2009. – 259 с.
- 17 Кислюк, К. В. Религиоведение: учебник / К. В. Кислюк, О. Н. Кучер. – Ростов н/Д. : Феникс; Х. : Торгсин, 2004. – 512 с.
- 18 Ковальский Я. В. Папы и папство / Я. В. Ковальский. – М. : Политиздат, 1991. – 236 с.
- 19 Короткая, Т. П. Религиоведение: религии в Беларуси: учеб. пособие / Т. П. Короткая. – Минск : БГЭУ, 2004. – 98 с.
- 20 Костюкович, П. И. Религиоведение: учеб. пособие / П. И. Костюкович. – Минск : Новое знание, 2001 – 192 с.
- 21 Круглов, А. А. Религиоведение: пособие для студентов вузов / А. А. Круглов. – Минск : Тесей, 2008. – 648 с.
- 22 Міфы Бацькаўшчыны / уклад. У. А. Васілевіч. – Мінск. : БелЭн, 1994. – 109 с.
- 23 Митрохин, Н. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы / Н. Митрохин. – М. : Новое лит. обозрение, 2006. – 656 с.
- 24 Мифы и сакральные тексты религий мира: хрестоматия по религиоведению / авт.-сост. В. В. Старостенко. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2007. – 400 с.
- 25 Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т. / глав. ред С. А. Токарев. – М. : Большая Рос. энцикл., 2000. – Т. 2.
- 26 Можейко, М. А. Религиоведение: учеб.-метод. комплекс / М. А. Можейко. – Минск : БГУ, 2002. – 115 с.
- 27 Наглядно о религиях / сост. Р. Грей, Д. Хелтон. – Минск : Попурри, 2000. – 224 с.
- 28 Никольский, Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – Минск : Беларусь, 1990. – 541 с.
- 29 Основы религиоведения: учебник / под ред. И. Н. Яблокова. – М. : Высш. шк., 2001. – 480 с.
- 30 Радугин, А. А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: курс лекций / А. А. Радугин. – М. : Центр, 2004. – 304 с.
- 31 Ревуненкова, Н. В. Протестантизм / Н. В. Ревуненкова. – СПб. :

Питер, 2007. – 224 с.

32 Религии мира: справочник / Д. Алан [и др.]; пер с англ. – Минск : Белфакс, 1994. – 463 с.

33 Религиоведение: учеб. пособие / М. Я. Ленсу [и др.]; под ред. М. Я. Ленсу [и др.]. – Минск : Новое знание, 2003 – 446 с. – (Серия “Социально-гуманитарное образование”).

34 Религиоведение: хрестоматия / сост. П. И. Костюкович. – Минск : Новое знание, 2000. – 480 с.

35 Рэлігія і царква на Беларусі: энцыкл. давед. / гал. рэд. Г. П. Пашкоў. – Мінск : БелЭн, 2001. – 368 с.

36 Старостенко, В. В. Религиоведение: учебник / В. В. Старостенко. – Минск : ИВЦ Минфина, 2008. – 288 с.

37 Токарев, С. А. Религия в истории народов мира / С. А. Токарев. – М. : Республика, 2005. – 543 с.

38 Торгашев, Г. А. Основы религиоведения / Г. А. Торгашев. – СПб. : Питер, 2004. – 364 с.

39 Традиционные вероисповедания и новые религиозные движения в Беларуси : пособие для рук. учреждений образования, педагогов, воспитателей / сост. А. И. Осипов; под ред. А. И. Осипова. – Минск : Беларусь, 2000. – 255 с.

40 Христианство: энцикл. словарь: в 3 т. – М. : Большая Рос. энцикл., Т. 1 – 1993. – 863 с.; Т. 2 – 1995. – 671 с.; Т. 3. – 1995. – 783 с.

41 Чекалов, Д. А. История религий. Конспект лекций / Д. А. Чекалов, В. А. Кондрашев. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 320 с.

42 Энциклопедия религий / под ред. А. П. Забияко, А. Н. Красникова, Е. С. Элбакян. – М. : Аккад. Проект; Гаудеамус, 2008. – 1520 с.

43 Языкович, В. Р. Религиоведение: учебное пособие / В. Р. Языкович. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.